

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

ШУМ'ЯЦЬКА ОЛЕКСАНДРА МИХАЙЛІВНА

УДК 811.112.2'06'271:316.77

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ВИБАЧЕННЯ
У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

10.02.04 – германські мови

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Максимчук Богдан Васильович,
кандидат філологічних наук, професор

ЛЬВІВ 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ <i>ВИБАЧЕННЯ</i>	
У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ..... 13	
1.1 Вибачення на перетині гуманітарних дисциплін.....	13
1.1.1 Вибачення з погляду психології та психолінгвістики	13
1.1.2 Вибачення як соціально зумовлена дія.....	22
1.1.3 Вибачення на аксіологічній осі.....	25
1.2 Вибачення у лінгвістичних парадигмах дослідження	27
1.2.1 Вибачення в аспекті теорії ввічливості.....	31
1.2.2 Вибачення з погляду принципів мовленнєвої кооперації.....	36
1.2.3 Вибачення з позицій мовленнєвого етикету	41
1.3 Методологічні засади дослідження вибачення у німецькій мові....	45
Висновки до розділу 1	50
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИБАЧЕННЯ	
У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ..... 53	
2.1 Вибачення в системі мовленнєвих актів	53
2.2 Жанрові характеристики вибачення.....	70
2.2.1 Прагматичний статус вибачення: від мовленнєвого акту до мовленнєвого жанру.....	70
2.2.2 Підтипи мовленнєвого жанру <i>вибачення</i>	90
2.2.3 Умови успішності мовленнєвого жанру <i>вибачення</i>	108
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБАЧЕННЯ У	
НІМЕЦЬКІЙ МОВІ..... 129	
3.1 Експлікація прямого вибачення	129
3.1.1 Лексико-морфологічні засоби вираження вибачення	130

3.1.2 Синтаксичні засоби реалізації вибачення	152
3.2 Реалізація непрямого вибачення	161
3.3 Невербальні засоби вираження вибачення	166
Висновки до розділу 3	178
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	186
I. СПИСОК ТЕОРЕТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	186
II. СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	206
III. СПИСОК ДЖЕРЕЛ З ІНТЕРНЕТУ.....	211
ДОДАТКИ	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

МА – мовленнєвий акт

МЖ – мовленнєвий жанр

ФСП – функціонально-семантичне поле

ПЕВ – пряме експліцитне вибачення

ПІВ – пряме імпліцитне вибачення

ВСТУП

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується інтенсивним дослідженням процесів комунікації. Міжособистісне спілкування – невід’ємна частина людського життя, тому воно привертає увагу дослідників різноманітних наукових напрямів: лінгвістики, психології, соціології, філософії, мовленнєвого етикету тощо.

Особливу увагу дослідників привертають комунікативні категорії, які є обов’язковими елементами успішного спілкування. Саме до таких можна віднести вибачення, що активно побутує в будь-якій лінгвокультурі, оскільки є засобом реалізації важливої соціальної функції, яка забезпечує збереження гармонії міжособистісних стосунків між учасниками комунікативної інтеракції. Низку робіт присвячено мовним засобам реалізації вибачення [42; 43; 84; 127; 131; 132; 134; 135; 136; 139; 140; 144; 145; 151; 163; 182; 184 та інші]. Як мовленнєвий акт (далі МА) вибачення розглядають Т. Буренко, Т. Врабель, С. Дорда, В. Карабан, В. Нагайчук, О. Озерська, Р. Ратмайр, С. Сковородіна, В. Шаронов, J. Austin, S. Marten-Cleef, M. Owen, J. Searle, Y. Yakovleva. У рамках теорії мовленнєвих жанрів його вивчають А. Вежицька, Н. Ковальова, Т. Тарасенко, Н. Мінаєва, Т. Рабенко, Т. Шмельова. Проте досі залишаються невисвітленими чимало проблем, пов’язаних з особливостями функціонування вибачення в мовленні, зокрема на матеріалі німецької лінгвокультури. Традиційний лінгвістичний аналіз, спрямований на дослідження ізольованої мовної форми, залишає поза увагою контекст, умови реалізації та культурно зумовлені особливості, а також не дає змоги визначити реальне комунікативне значення об’єкта дослідження у міжособистісному спілкуванні. Подальшого вивчення потребує низка питань, пов’язаних з особливостями комунікативної поведінки учасників ситуації вибачення.

У зв'язку з цим **актуальність** обраної теми дослідження зумовлена:

- спрямованістю сучасної лінгвістики на дослідження проблем мовленнєвої поведінки;

- необхідністю поглиблення знань про закономірності міжособистісної комунікації;

- важливістю вибачення у різних сферах людської комунікації як засобу успішної реалізації комунікативної мети та запобігання комунікативним невдачам;

- потребою комплексного аналізу мовленнєвого жанру (далі МЖ) *вибачення* в німецькій лінгвокультурі на конкретному мовному матеріалі.

Дисертація має зв'язок із темами досліджень, які розробляє факультет іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка, зокрема, з науковою темою "Сучасні напрями формування структурно-семантичних і когнітивно-дискурсних парадигм германських, романських і класичних мов", затвердженою Міністерством освіти і науки України (№ державної реєстрації: 0114U004243). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка, протокол №11/2 від 24 лютого 2010 року.

Мета роботи – комплексний аналіз лінгвопрагматичних засобів вираження вибачення в сучасній німецькій мові. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі *завдання*:

- дати визначення вибачення в лінгвістиці та суміжних гуманітарних дисциплінах;

- встановити місце вибачення в системі МА;

- виділити критерії, за якими певне висловлення можна класифікувати як вибачення;

- випрацювати лінгвопрагматичну модель МЖ *вибачення*;

- дослідити лінгвопрагматичні умови вибачення;

- з'ясувати прагматичну структуру МЖ *вибачення*;

- виявити та описати умови успішності вибачення;

- здійснити типологію комунікативних тактик МЖ *вибачення*;
- проаналізувати та описати репертуар мовних і позамовних засобів реалізації вибачення в німецькій лінгвокультурі.

Об'єкт дослідження – МЖ *вибачення* в німецькій мові.

Предмет аналізу – структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні параметри МЖ *вибачення* в німецькій мові.

Фактичним матеріалом дослідження слугували 1690 висловлень вибачення, відібраних (методом суцільного добору) із текстів німецькомовної художньої літератури ХХ–ХХІ століття (загальним обсягом 19070 сторінок) та сценаріїв до німецьких художніх кінофільмів (загальним обсягом 1446 сторінок). Додатково опрацьовано відеоматеріали десяти німецьких художніх фільмів із метою виявлення невербальних засобів реалізації вибачення у німецькій лінгвокультурі (загальною тривалістю 20 год. 17 хв.) та проведено анкетування носіїв німецької мови.

Методологічно дослідження ґрунтується на новітніх наукових здобутках у галузі теорії ввічливості [1; 7; 53; 64; 68; 72; 93; 96; 100; 101; 103; 104; 128; 129; 136; 142; 146; 147; 151; 152; 155; 180], прагмалінгвістики [7; 10; 12; 13; 15; 22; 39; 75; 76; 82; 84; 85; 86; 88; 89; 90; 91; 92; 124; 125; 134; 137; 141; 154; 161; 169; 170; 171; 190; 192; 194; 195; 197], генології [4; 8; 9; 11; 30; 38; 46; 56; 58; 63; 73; 77; 81; 109; 121], комунікативно-прагматичної теорії мови [6; 23; 41; 55; 59; 65; 70; 71; 87; 102; 103; 104; 122; 126; 127; 140; 144; 145; 153; 187; 188; 193] та соціолінгвістики [36; 37; 54; 132; 135; 139; 158; 181; 182; 183; 185; 189]. Для досягнення визначеної мети та розв'язання завдань у пропонованій дисертаційній праці застосовано низку **методів**: *логіко-семантичний* – для виявлення формальних, семантичних та функціональних параметрів вибачення; *описовий метод* – для характеристики типових мовних засобів реалізації вибачення; *зіставний аналіз* – для порівняння вибачення зі спорідненими МА; *прагмасемантичний метод* – для виявлення комунікативних стратегій і тактик реалізації вибачення; *трансакційний*

метод – для аналізу вербальної та невербальної поведінки учасників комунікації; *структурний метод*, у межах якого застосовано *трансформаційний аналіз* для дослідження синтаксичної структури вибачення, *аналіз за безпосередніми складниками* – для дослідження вибачення на морфологічному рівні, *компонентний аналіз* – для встановлення структури значення вибачення; *контекстуальний аналіз* – для дослідження мовних та позамовних чинників, які впливають на реалізацію вибачення; *інтеннт-аналіз* – для виявлення непрямого вибачення; *метод кількісних підрахунків* – для здійснення кількісних характеристик уживання висловлень вибачення в німецькій мові; *метод анкетування* – для підтвердження етноспецифічних ознак вибачення у німецькій лінгвокультурі.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на матеріалі німецької мови: 1) випрацьовано комплексну лінгвопрагматичну модель МЖ вибачення та його підтипів; 2) з'ясовано комунікативні стратегії досліджуваного МЖ; 3) запропоновано типологію комунікативних тактик вибачення; 4) змодельовано форми лінійного розгортання МЖ вибачення; 5) здійснено комплексний аналіз вербальних та невербальних засобів реалізації вибачення в німецькій мові.

Теоретичне значення роботи полягає у встановленні лінгвопрагматичного статусу вибачення як МА та МЖ, визначенні базових моделей вибачення, відмежуванні вибачення від споріднених МА, що є внеском у розвиток лінгвістичної прагматики, генології та теорії ввічливості. З'ясування типологічних ознак МЖ вибачення сприятиме вдосконаленню класифікації МЖ. Визначення специфіки функціонування МЖ вибачення, його мовних та лінгвопрагматичних особливостей реалізації збагачує теорію мовленнєвих актів і жанрів.

Практична цінність дослідження полягає у можливості використання його результатів для підготовки лекцій із курсу "Лексикологія" та спецкурсів "Основи теорії мовної комунікації", "Культура мовлення", "Прагмалінгвістика", "Жанрові теорії перекладу",

"Соціолінгвістика", а також у дослідженнях інших, суміжних з вибаченням, МА та МЖ у німецькій мові.

Основні положення, які винесено на захист:

1. Комплексний лінгвопрагматичний характер вибачення зумовлює необхідність його аналізу як МА і МЖ. Вибачення – це експресивний МА, за допомогою якого адресант негативно оцінює власну дію та демонструє співрозмовникові усвідомлення своєї відповідальності за ситуацію, що склалася, а також висловлює жаль із цього приводу та бажання зберегти/відновити баланс у стосунках зі співрозмовником.

2. Вибачення межує з такими МА, як повідомлення, пояснення, прохання, вимога, обіцянка, пропозиція та виправдання, однак у німецькій лінгвокультурі вирізняється низкою диференційних ознак.

3. Залучення до аналізу вибачення чинників його комунікативного минулого (пресупозицій) та майбутнього (перлокутивного ефекту), адресанта й адресата, вертикального та лінійного розгортання екстраполює МА *вибачення* у МЖ з відповідними характеристиками. Відповідно до комунікативних передумов висловлення визначено три підтипи МЖ *вибачення*: емпатичне, етикетне та офіційне вибачення.

4. Залежно від перебігу подій у часі розрізняємо ретроспективне (вибачення за скоєну малефактивну дію), проспективне (вибачення за майбутню дію) та синхронне вибачення (здійснене одночасно з негативною дією).

5. За критеріями ілокутивної сили й характеру мовної реалізації вибачення формує функціонально-семантичне поле, яке складається з ядра та периферії. Ядро поля утворюють прямі експліцитні та імпліцитні МА *вибачення*. До периферії поля належать непрямі МА з полісемними, контекстуально залежними словами та невербальні засоби реалізації вибачення.

6. Вибачення в німецькій мові реалізується у формі прямих (експліцитних та імпліцитних) і непрямих мовних засобів вираження ілокуції. Пряме вибачення дослівно реалізує усвідомлення адресантом провини за

власну негативну дію; непряме вибачення передає недослівний зміст, який не збігається з комунікативною інтенцією автора та може бути ідентифікований лише у конкретному контексті.

7. Для реалізації МЖ *вибачення* характерні невербальні засоби комунікації: паралінгвальні, кінесичні, проксемічні й такесичні, які супроводжують або й зовсім замінюють вербальні висловлення співрозмовників і виконують емотивну, репрезентативну та комунікативну функції.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. Статей, написаних у співавторстві, немає.

Апробація роботи. Положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри німецької філології і кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка у 2009–2016 роках, на міжнародних колоквиумах для аспірантів у 2010–2013 роках, на 10 міжнародних наукових конференціях: "Теорія та практика викладання німецької мови як іноземної: перспективи розвитку" (15-та Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації українських германістів, Тернопіль, 24–25 жовтня 2008 року), "Перспективи німецької мови та германістики в Україні" (16-та Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Чернівці, 16–17 жовтня 2009 року), "Викладання та вивчення німецької мови в міжкультурному просторі" (17-та Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Львів, 22–23 жовтня 2010 року), "SummerTrans IV – Sprachenvielfalt in der EU und Translation. Translationstheorie trifft Translationspraxis" (Вроцлав, 04–13 липня 2011 року), "Роль німецької мови у трансфері освіти, науки та культури в Україні" (18-та Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Ужгород, 28–29 жовтня 2011 року), "Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik: Empirische Untersuchungen zu germanischen, romanischen und slawischen Sprachen" (Українсько-німецька наук. конференція, Донецьк, 24–25 жовтня 2013 року), "Німецька мова в

українському контексті: формування мовної компетенції, контрастивні дослідження та міжкультурна комунікація" (19-та Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Одеса, 21–22 вересня 2012 року), "Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур" (20-та Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Львів, 27–28 вересня 2013 року), "Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур" (21-ша Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Львів, 29–30 жовтня 2014 року), "Українська германістика в діалозі культур" (22-га Міжнар. наук.-практич. конф. Асоціації українських германістів, Львів, 6–8 жовтня 2015 року) та на щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка у 2013–2016 роках.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 20 одноосібних праць, із них 7 статей у фахових наукових виданнях України (затверджених ДАК МОН України), 1 стаття у закордонному фаховому виданні та 12 тез доповідей.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних джерел (273 позиції, із яких 64 найменування джерел ілюстративного матеріалу) та шести додатків. Загальний обсяг дисертації – 212 сторінок, основний текст викладено на 185 сторінках.

У **вступі** визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, обґрунтовано актуальність і наукову новизну дисертації, її теоретичну і практичну цінність, вказано фактичний матеріал, форми апробації і методи дослідження, сформульовано положення, які винесено на захист, та подано загальну структуру роботи.

У **першому розділі** "Теоретико-методологічні передумови дослідження мовленнєвого жанру *вибачення* у німецькій мові" викладено основні теорії, на яких ґрунтується подальший аналіз

вибачення. Розглянуто соціально-психологічні й етичні засади дослідження вибачення, розкрито його конвенційно-мовленнєву природу як засіб мовленнєвого етикету і стратегії ввічливості. Здійснено порівняльний огляд тлумачення поняття вибачення з погляду психології, соціології, аксіології та лінгвістики. Подано методологічні передумови дослідження вибачення, у межах яких розглянуто головні підходи до вивчення вибачення на матеріалі німецької мови.

Другий розділ "Прагматичний аналіз вибачення у німецькій мові" присвячено дослідженню вибачення в рамках теорії мовленнєвих актів та генології. Вибачення визначено як експресивний МА; описано його прагматичну структуру; визначено критерії відмежування вибачення від суміжних МА. Випрацьовано лінгвопрагматичну модель МЖ *вибачення* та виділено його підтипи. Це дозволяє вибудувати цілісну картину вибачення з усіма структурними елементами й особливостями.

Третій розділ "Засоби реалізації вибачення у німецькій мові" охоплює аналіз вербальних та невербальних засобів вираження вибачення у німецькій мові. Систематизовано прямі й непрямі мовні засоби втілення вибачення, описано частотність характерних мовних одиниць різних рівнів.

Підсумки дослідження наведено у **висновках** після кожного розділу.

У **загальних висновках** узагальнено результати дослідження МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові.

Список використаної літератури складається з 273 джерел.

Додатки, в яких подано 2 таблиці, 3 рисунки й анкету проведеного опитування носіїв німецької мови, відображають основні аспекти дослідження мовленнєвого жанру *вибачення*, його структурні моделі й кількісні характеристики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ *ВИБАЧЕННЯ* У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

1.1 Вибачення на перетині гуманітарних дисциплін

Багатоаспектний характер вибачення привертає увагу цілої низки гуманітарних наук. Для найповнішого висвітлення лінгвальної суті вибачення залучимо до його опису теоретичні надбання суміжних дисциплін, які безпосередньо вплинули на мовознавче трактування категорії вибачення.

1.1.1 Вибачення з погляду психології та психолінгвістики.

Для розуміння суті *МА вибачення* важливим є його тлумачення з погляду психології, яка пояснює вибачення почуттями провини, сорому, жалю, докорів сумління, страху та каяття, що нерозривно пов'язані з певним негативним учинком, скоєним особистістю, мовцем комунікативної ситуації вибачення, і відображають її внутрішній світ.

У психології існують два підходи у дослідженні провини. Представники першого напрямку (К. Ізард, И. Ейбл-Ейбесфельдт, О. Маурер) вважають, що формування у людини етичних норм здійснюється на біологічній основі. Представники іншого підходу (Д. Осьюбел, J. Miller, G. A. Swanson) вважають, що переживання провини пов'язане зі становленням людини як особистості, яке в процесі соціалізації проходить різні стадії розвитку.

Усе, що оточує людину, що з нею стається, чим вона займається, вона оцінює не лише розумово, але й за допомогою почуттів. Емоції та почуття виконують функцію регуляції поведінки людини. У почуттях проявляється особисте ставлення людини до всього: подобається – не подобається, безпечно – небезпечно, приємно – неприємно тощо [74, с. 436].

Емоції, як психічна сутність, знаходять своє відображення в мові і мовленні та є предметом дослідження різних наук. У психології емоції досліджують В. К. Вілюнас, Б. Додонов, К. Ізард, Я. Рейковський, П. Симонов, Л. Софіна та інші науковці. У межах філософії дослідженням емоцій займалися Арістотель, Р. Декарт, І. Кант, Платон, Б. Спіноза. У лінгвістиці аналізом емоцій зацікавилися Н. Аблецова, Л. Бабенко, М. Гамзюк, Н. Волкова, Н. Корольова, Т. Москвіна, О. М'ягкова, Н. Синтоцька, В. Шаховський, П. М. Якобсон та інші мовознавці.

У повсякденній комунікації часто важко провести межу між емоціями та почуттями. Проте більшість дослідників розмежовують ці поняття [66; 74; 168]. Найчіткіше це простежується у працях О. Леонтьєва (1971). Автор зазначає, що емоція має ситуативний характер, тобто виражає тимчасове оцінне ставлення до наявної або майбутньої ситуації, а також до своєї діяльності у конкретному випадку. Почуття ж – за О. Леонтьєвим – це стійке емоційне ставлення, що характеризується чітко вираженим предметним характером [51, с. 286]. За О. Винославською, почуття – це внутрішнє відношення людини до того, що відбувається в її житті, що вона пізнає, робить або може переживати в різних проявах [28, с. 210].

У пропонованій роботі, услід за В. Нікандровим, вважаємо, що емоції та почуття – суміжні величини, однак між ними є суттєва різниця. *Емоції* – це швидкоплинні і відносно прості за змістом психічні процеси ситуативного характеру, тоді як *почуття* – стійкіші та складніші явища предметного характеру [74, с. 437].

Появу почуттів німецький науковець Д. Херубім розглядає як необхідну передумову певних форм спілкування. Наша поведінка залежить не лише від власних суб'єктивних намірів, але й від інших факторів. Так, автор дотримується думки, що почуття поділяються на позитивні (напр. любов, радість, симпатія) та негативні (напр. сором, провина, злість) [130]. За цією класифікацією вибачення провокується негативними почуттями сорому та провини за власну негативну дію. Проте, на нашу думку,

вибачення не обмежується негативними почуттями, оскільки виходячи з негативного почуття провини чи сорому, мовець прагне позитивного почуття відновленої симпатії у стосунках зі співрозмовником.

А. Маклаков розрізняє такі суттєві ознаки, за допомогою яких можна відрізнити емоції від почуттів: 1) емоції містять, зазвичай, первинну інформацію про недостатність або надлишковість чогось, тому вони часто бувають невизначеними і недостатньо усвідомлюваними; почуття ж, навпаки, здебільшого предметні та конкретні; 2) емоції більше пов'язані з біологічними процесами, а почуття – із соціальною сферою; 3) емоції співвідносять з областю несвідомого, у той час як почуття максимально відображені у нашій свідомості; 4) на відміну від почуттів, емоції зазвичай не мають певного зовнішнього прояву; 5) емоції короткочасні, а почуття довготривалі та відображають ставлення до певних об'єктів [51, с. 287].

Вагомою причиною емоційного переживання є потреба, що актуалізується в результаті певного впливу (зовнішнього або внутрішнього, об'єктивного або суб'єктивного) на суб'єкта. Суб'єкт, зазвичай, усвідомлює не актуалізовану потребу, а ситуацію впливу, на яку спрямована емоція, що виникла. Звідси випливає подвійна зумовленість емоцій: з однієї сторони, потребами, з іншої – особливостями впливу (ситуації) [74, с. 442].

Такі властивості емоцій можна прослідкувати у ситуації вибачення, де мовець керується емоцією подвійного характеру: 1) усвідомлення власної негативної дії; 2) бажання відновити гармонію у стосунках зі слухачем і таким чином здійснити вплив на співрозмовника.

Разом з усвідомленням здійсненої малефактивної дії, мовець переживає емоційне збудження, оскільки він володіє загальними правилами поведінки людини в суспільстві, оцінює свій учинок як негативний для співрозмовника і в результаті реалізує вибачення.

Емоція, як і будь-який інший психічний процес, є цілісним явищем дійсності і має такі характеристики: просторово-часові, енергетичні

(кількісні), інформаційні (якісні) та інтегральні. Просторово-часові характеристики свідчать про направленість емоцій: на об'єкт або на себе. Ця направленість емоцій конкретизується суб'єктно-об'єктними відносинами. Якщо мова йде про переживання людини відносно певного зовнішнього об'єкту, "то емоція спрямована на цей об'єкт. Якщо ж переживання людини стосується самого себе, то емоція спрямована на себе. Емоція – це переживання в теперішньому часі, проте вона може бути скерованою на події не лише теперішнього часу, але й минулого та майбутнього [74, с. 455]. Кількісною характеристикою емоцій, що відображає їх енергетичний аспект, є інтенсивність. Чим слабший процес хвилювання, тим менша сила емоції, яка супроводжує цей процес, тим нижча її інтенсивність. І навпаки, чим сильніше хвилювання, тим інтенсивніша емоція. Якісною характеристикою емоцій є модальність. До модальних показників емоцій належать, наприклад, радість, горе, гнів, жаль, провина тощо. Розрізняють позитивні (наприклад, щастя) і негативні (наприклад, сум) емоційні переживання. Позитивний ефект пов'язаний із задоволенням потреби, яка виникла, негативний – із неможливістю або труднощами в її задоволенні [74, с. 456].

Мовленнєвій дії *вибачення* передують негативна емоція *провини*, яка продовжується до моменту вибачення, тобто до появи позитивної емоції відновленої гармонії у стосунках з адресатом [50, с. 64].

За шкалою десяти фундаментальних емоцій, розробленою К. Ізардом, емоції сорому та провини розташовані поруч, оскільки мають багато спільного, наприклад, причиною для переживання цих емоцій є схожі ситуації: у людини виникає бажання виправити або приховати свій негативний учинок. Однак існують і відмінності, які відрізняють сором від провини. *Провина* – довготривале, більш інтенсивне почуття, а *сором* – тимчасове і менш інтенсивне [50, с. 370]. Визнаючи свою провину, мовець шукає можливість виправити ситуацію та звільнитися від почуття провини.

Причиною для переживання сорому можуть стати вчинки, які не суперечать моральним, етичним чи релігійним нормам. Д. Осьюбел назвав такий різновид сорому "неморальним соромом". "Моральний сором", за автором, виникає, коли інші люди засуджують провину з позицій моральності. При цьому зовсім необов'язково самому дотримуватися такої ж думки про свій учинок. Д. Осьюбел вважає, що основу сорому складає реальний або уявний осуд, що йде ззовні. У процесі формування афективно-когнітивних структур, як і в процесі морального розвитку особистості одну з найголовніших ролей відіграє саме провина, що є найнеобхіднішою з усіх емоцій [51, с. 187–188].

Мовленнева дія вибачення базується не лише на емоції провини, але й тісно пов'язана з емоцією сорому, адже неправильна поведінка може викликати не лише почуття провини, але й сорому. Людина відчуває сором, визнаючи свій учинок неправильним не загалом, а лише у зв'язку з усвідомленням своєї поразки [51, с. 188]. Вона найчастіше відчуває сором, тому що не змогла приховати свій учинок, а провина, навпаки, вимагає розкаяння. Провина – це інтенсивніше почуття і триває довше, ніж сором.

Сором виникає, коли вчинок засуджують інші люди, які є важливими для мовця. Отже, основу сорому складають зовнішні засудження. На противагу сорому, почуття провини не залежить від ставлення оточуючих до вчинку чи від можливості покарання за неправильний учинок.

Самоосуд викликає почуття провини, яке супроводжується зниженням самооцінки [51, с. 188; 160, S. 248]. Таким чином, причиною сорому можуть бути дії іншої, зазвичай близької адресанту людини, а провина спричинена власними діями або нездатністю діяти [51, с. 187–189].

Розмежовуючи переживання сорому та провини, К. Ізард вважає, що сором на певний час запаморочує розум, провина ж, навпаки, стимулює розумові процеси, пов'язані, як правило, з усвідомленням провини та пошуком можливостей виправити ситуацію. Таким чином, спочатку

виникає провина, а потім людина усвідомлює її причину – негативний учинок [51, с. 175], наприклад:

(1) *"Es tut mir leid, dass ich so die Fassung verloren habe"*, murmelte er.

"Sie brauchen sich nicht zu entschuldigen", antwortete Alex weich [230, с. 553–554].

Адресант негативно оцінює свою поведінку і перепрошує співрозмовника за те, що втратив над собою контроль. Усвідомлюючи свою провину, він намагається виправити ситуацію.

Визнання своєї провини, яке лежить в основі вибачення, супроводжується різноманітними переживаннями: *відчуття власної помилки, докори сумління, відчуття жалю з приводу скоєного, зняквовілість* або *сором* перед тим, кого образив (тобто "моральний сором") [51, с. 186–187]. Водночас нерідко зустрічається також формальне, нещире вибачення, яке стало звичним або нормою поведінки, основу якого складає не провина, а сором. Мовець, усвідомлюючи, що його дії суперечать правилам поведінки у суспільстві, та прагнучи уникнути зовнішнього осуду, просить вибачення в адресата за свій учинок і намагається уникнути негативних наслідків власної поведінки.

В емоційній картині переживання провини важливими є емоції *жалю* та *страху*. Емоція страху дуже часто виступає одночасно з емоцією провини. Відчуваючи провину, людина побоюється можливої негативної реакції особи, перед якою вона завинила [49, с. 463–467].

О. Маурер вважає провину страхом, який опановує індивідом після скоєння вчинку, за який він раніше, можливо, був покараний. За автором, совість – це здатність устояти перед спокусою, а також покаятися у здійсненні негативного вчинку [159].

Провина як основа мовленнєвої дії вибачення відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку соціальної відповідальності людини. Однією з найважливіших функцій провини є підтримання норм та законів. Тому суспільство без почуття провини було б беззаконним та небезпечним

соціумом. Особлива функція провини полягає в тому, що вона стимулює людину виправити ситуацію та відновити правильний хід подій.

Жаль та *каяття* є також вагомими передумовами висловлення вибачення. Здійснивши малефективний учинок, мовець відчуває жаль з приводу скоєного та кається у заподіяному. Висловлюючи жаль з приводу здійсненого вчинку, мовець визнає провину та засуджує свій учинок, і таким чином показує, що його неправильна поведінка йому неприємна. Під каяттям розуміємо тривале болісне переживання мовця, викликане усвідомленням відповідальності за його негативні вчинки, які він засуджує. Каяття полягає у словесному спокутуванні великої провини, натомість, жаль мовець відчуває і за нанесення невеликої шкоди адресату.

Отже, психологічні переживання мовця у ситуації вибачення, пропонуємо схематично зобразити так:

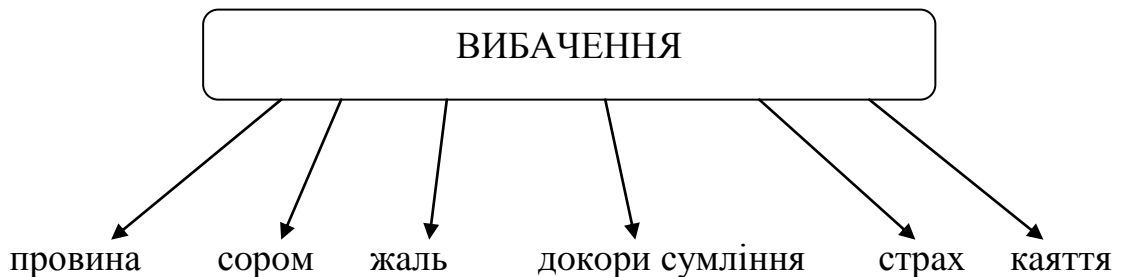

Рис. 1.1. Психологічні переживання адресанта вибачення

За переживаннями, які лежать в основі вибачення, у пропонованому дослідженні розрізняємо *емоційне* та *емотивне вибачення*. За Я. Гнезділовою, емоційність є спонтанною, непередбачуваною властивістю мовлення, а емотивність, навпаки, – це передбачувана, усвідомлювана властивість мовлення, пов’язана з пошуком мовних засобів, які цілеспрямовано надають йому емоційності для впливу на адресата [31, с. 7].

Спираючись на визначення емоційності та емотивності Я. Гнезділової, вважаємо *емоційним* таке вибачення, яке не передбачає впливу на адресата. У такій ситуації вибачення мовець виражає свій емоційний стан провини

та жалю відносно скоєної ним малефективної дії, у той час як *емотивне вибачення* – це мовлення з цілеспрямованим впливом на адресата. Емотивне вибачення має за мету викликати певний емоційний стан у адресата, а саме вибачення, прощення, порозуміння.

Емотивність – це функціонально-семантична категорія, яка слугує для вираження мовцем свого емоційного стану і ставлення до світу, а також яка володіє парадигматичністю на лексико-семантичному рівні [108, с. 41].

Основу емоційного вибачення складають первинні, неусвідомлені, слабо контрольовані та негативно забарвлені емоції. Цей тип вибачення пов'язаний із потенційною або реальною втратою балансу у стосунках адресанта зі співрозмовником та має на меті виразити власний емоційний стан. Мовець, здійснивши малефективну дію, ще не усвідомив до кінця свою провину, не проаналізував свій учинок, проте вже відчуває негативні емоції як, наприклад, провину чи докори сумління.

У прикладі (2) мовець просить вибачення за неуважність. Заглибившись у роздуми, адресант не зрозумів слів співрозмовника. Цей приклад можна вважати емоційним вибаченням, яке виражає емоції та почуття провини мовця:

(2) *"Vitali ließ ein Bombenattentat auf mich verüben, bei dem meine Familie ums Leben kam."*

"Oh, ja, entschuldigen Sie bitte", Jenkins schien für einen Augenblick tatsächlich etwas betreten zu sein, "ich habe natürlich davon gehört" [230, S. 754].

Серед причин, що провокують висловлення емоційного вибачення, особливе місце займає необхідність збереження "обличчя" мовця (теорія позитивної / негативної ввічливості Р. Brown, S. Levinson). Відчуваючи загрозу своєму позитивному іміджу, мовець намагається зберегти та захистити своє обличчя, висловлюючи провину, яку відчуває.

У прикладі (3) мовець перепрошує адресата за те, що його зачіска йому видається кумедною. Наведена ситуація є прикладом емоційного

вибачення, яке не передбачає впливу на адресата. Мовець усвідомлює, що його поведінка може образити слухача. Він розуміє також, що у цій ситуації доречно вибачення:

(3) *Entschuldigen Sie, sagte der Chefstylist, das ist zu komisch. Nein, ein Ossi, der einen Stützschnitt macht, das ist, schon wenn man es ausspricht, ein Witz* [242, S. 164–165].

Головною метою *емотивного вибачення* є спонукання адресата виконати певну дію (надати прощення адресанту, змінити негативну думку про нього на позитивну тощо). Таке вибачення спрямоване на зміцнення комунікативних стосунків, відновлення атмосфери довіри між комунікантами, формування емоційного балансу, наприклад:

(4) *"Entschuldigen Sie bitte, dass ich hier so einfach auftauche", ein magerer Mann Mitte dreißig mit schulterlangen Dreadlocks betrat das Büro des Bürgermeisters von New York City, "aber Alex hat mir gesagt, dass ich zu Ihnen fahren soll"* [230, S. 724].

У прикладі (4) адресант просить вибачення у співрозмовника за несподівану появу, і пояснює, що Алекс зобов'язав його приїхати до адресата вибачення. Вибачення у цьому прикладі засвідчує вияв поваги мовця відносно співрозмовника, з яким він прагне зміцнити комунікативні стосунки.

Таким чином, емоційне та емотивне вибачення вважаємо різними видами мовленнєвої діяльності. Емоційне вибачення спрямоване, перш за все, на вираження мовцем власних емоцій провини, жалю, каяття. Такий тип вибачення можна вважати спонтанною реакцією на емоції чи обставини, притаманні ситуації вибачення.

На противагу емоційному, емотивне вибачення спрямоване на досягнення зміни емоційного стану співрозмовника, тобто на порозуміння і прощення адресатом мовця. Отже, емотивним вибаченням можна назвати мотивовану, наперед сплановану експресивну мовленнєву дію, головне

завдання якої полягає у висловленні мовцем своєї провини та у відновленні гармонії у стосунках між мовцем та слухачем.

1.1.2 Вибачення як соціально зумовлена дія. Людина як учасник усного чи писемного спілкування дотримується соціальних норм, встановлених у конкретному суспільстві. Її комунікативна поведінка виконує певне мовленнєве завдання і спрямована на правильну побудову соціально-коректного висловлювання та відбір соціально важливих мовленнєвих одиниць, окреслених правилами соціального етикету [97].

Дослідники намагаються розглядати проблему визначення комунікативної дії вибачення з різних сторін і теоретичних позицій. Проте майже всі автори, які займаються аналізом цього феномену, зазначають, що вибачення відіграє важливу роль у соціально значимій комунікативній діяльності людини, оскільки воно є одним зі способів регулювання цієї діяльності та сприяє уникненню можливого конфлікту або припиненню конфлікту, що виник.

Багато дослідників вивчають вибачення з погляду його соціальної значимості. Зокрема, Ф. Кулмас наголошує на тому, що однією з центральних лінгвістичних проблем є аналіз співвідношення між формою і функцією в мові. В умовах реальної комунікації ця проблема проявляється в тому, що навіть якщо ми знаємо, як попросити вибачення іноземною мовою, ми повинні знати, коли і кому це сказати відповідно до норм інтеракції конкретного мовного суспільства [132, р. 69].

Дослідник зауважує також, що вибачення завжди має міжособистісний характер і вимагає від мовця оцінки та інтерпретації того, яким чином було порушено хід подій. Автор вважає, що саме від природи, складності і важливості завданої шкоди залежить те, яку форму вираження обирає мовець (використовуючи підсилювальні конструкції чи ні), а також те, чи адресат прийме таке вибачення [132, р. 76].

Вплив соціальних факторів на висловлення вибачення є предметом низки досліджень [123; 135; 139; 144; 151; 161; 162; 181; 193; 196; 265]. Соціальний аспект вибачення досліджують також Р. Ратмайр, Е. Гоффман та інші вітчизняні й зарубіжні науковці.

Роль соціальної дистанції на перебіг комунікації викликає багато протиріч. Е. Ольштайн виявила зворотнє співвідношення між використанням експліцитних вибачень і величиною соціальної дистанції між комунікантами. Автор пояснює це тим, що мовець воліє попросити вибачення в незнайомій чи чужої людини, ніж у близького друга чи знайомого [161, р. 162].

Багато звертань до незнайомих людей починаються вибаченням. Ці слова пом'якшують вторгнення на сторонню територію. Р. Уордхай вважає, що люди оповиті захисним шаром мовчання. Людина, яка розриває цей шар, повинна перепросити [187, р. 124].

Було виявлено також, що мовець воліє взяти на себе відповідальність за те, що трапилося, коли він розмовляє зі знайомою людиною, з якою у нього нейтральні стосунки, ніж у спілкуванні з близькою чи, навпаки, зі сторонньою людиною [193, р. 174–196].

За Е. Гоффманом, людина, яка скоїла малефективну дію і визнає свою провину, грає дві ролі одночасно: винуватого та саму себе. МА вибачення містить п'ять компонентів: 1) висловлення засмучення; 2) визнання своєї провини; 3) самоосуд; 4) обіцянку виправитися; 5) пропозицію відшкодувати збитки [140].

В іншому дослідженні вибачення зустрічається як 1) власне вибачення, 2) пояснення причини, 3) визнання відповідальності, 4) обіцянка виправитися [131, р. 52].

В. Карасик розглядає вибачення як статусно-маркований МА. Автор вважає, що чим більша дистанція між учасниками комунікації, тим більш можливим стає використання розгорнутої схеми вибачення, яка охоплює наведення причин, визнання відповідальності – за певних обставин –

обіцянку поводитися краще. Але пропозиція відшкодувати збитки нейтралізує статусну різницю [54, с. 125].

Низка науковців, що займалися дослідженням комунікативних ситуацій, інтерактантами яких виступали особи з різним соціальним статусом, виявили такі результати: вживання більш формального стилю спілкування [131], посилене вживання експліцитних вибачень [183; 186], інтенсифікаторів [138; 161; 186], чіткіше виражене почуття відповідальності за дію [149] і бажання уникнути пропозиції про відшкодування збитків [149].

Мовець із вищим соціальний статусом може утриматися від вигуків [145], використовувати менше інтенсифікаторів і вживати менш експліцитні засоби вираження вибачення [149; 183].

М. Дойчманн (2006) досліджуючи соціолінгвістичні варіації в акті вибачення, звертає особливу увагу на вік респондентів, їхній соціальний статус, класову приналежність, рівень формальності, тип комунікації, взаємовідносини мовця й адресата, гендерну приналежність комунікантів. Автор вивчає також вплив цих параметрів на мовленнєву поведінку комунікантів. Основними факторами, які, на думку науковця, впливають на вибір засобів вираження вибачення, є стать, вік і соціальний клас.

На думку М. Дойчманна, висловлення вибачення є важливими соціальними маркерами. Водночас автор визнає, що не існує абсолютних закономірностей у вживанні комунікантами певних засобів вираження вибачення, що дозволяють чітко визначити приналежність мовця до певного соціального класу. Представники всіх соціальних прошарків висловлюють вибачення, але важливим є те, що в однакових умовах представники різних соціальних прошарків вживають різні засоби реалізації вибачення. За результатами дослідження М. Дойчманна, представники нижчого робітничого прошарку просять вибачення набагато рідше, ніж представники середнього класу [135, р. 205–222].

1.1.3 Вибачення на аксіологічній осі. Питання про те, що таке "добро" і "зло", хвилює з давніх-давен усіх людей. Визначення "добра" Дж. Мур вважав центральним в етиці. Добро й зло – не тільки ціннісні поняття, оскільки мають значення для людини, але й будучи універсальними інструментами оцінки є оцінними поняттями.

Висловлення містить не лише інформацію про певну подію, але й відображає ставлення мовця до повідомлення, отже характеризується наявністю оцінки, дослідженню якої присвячено низку наукових праць [6; 16; 29; 83; 84].

З позицій логіки оцінка зазвичай виражає ставлення до явищ соціальної дійсності та вчинків людей. У межах аксіології, добро – це об'єкт бажання або прагнення, а з принципів етичних норм – це щось корисне. Поняття зла узагальнює все негативне в особі та світі.

На думку австрійської дослідниці Р. Ратмайр, МА *вибачення* направлений не на позамовний світ подій та вчинків, а на когнітивний світ оцінки: у зв'язку з тим, що мовець завдав шкоди, відбулася зміна позамовного світу, й адресат тепер оцінює мовця нижче, або ж він почувається ображеним. За допомогою вибачення мовець намагається анулювати цю негативну оцінку. У випадку превентивних вибачень мовець докладає зусиль, щоб у адресата не склалася низька оцінка, не дивлячись на можливу негативну дію [84, с. 62–63].

Вибачення ґрунтується на почутті провини, основу якого складає розбіжність між людиною, її поведінкою та зразком правильної поведінки. У центрі почуття провини негативна самооцінка адресанта. Самооцінка як одна з функцій совісті, охоплює різні моральні компоненти: усвідомлення обов'язку й оцінка вчинку, усвідомлення і почуття моральної відповідальності за власні дії, переживання й почуття незадоволеності від усвідомлення несумісності поведінки з обов'язком тощо [43].

А. Вежбицька, досліджуючи емоційні концепти, зазначає, що мовець зазвичай аналізує свою поведінку, оцінює власні вчинки і те, чого не

зробив, а також розмірковує, яка думка про нього склалася в інших людей. У ситуації вибачення мовець часто відчуває докори сумління, які дослідниця зображає таким чином: я зробив щось погане; я знав, що це погано; я не можу не думати, що це було погано; я б хотів не робити цього [23, с. 364].

Докори сумління завжди супроводжує почуття провини. За А. Вежицькою, мовець, здійснивши малефективну дію, оцінює ситуацію, що склалася, таким чином: я здійснив дещо; тому трапилося щось погане; тому я не можу не думати про себе погано [23, с. 365].

Вибачення – це особливий вид оцінних висловлень. Під час спілкування мовець відчуває психологічний дискомфорт, який він використовує для встановлення емоційного контакту, котрий дозволив би продовжувати комунікацію зі співрозмовником у необхідній тональності. Мета таких висловлень характеризується завжди позитивною спрямованістю. Вони скеровані на виправлення реальної або уникнення потенційної конфліктної ситуації та покращення емоційного самопочуття адресанта. Важливо також, що їх семантиці властиве негативно-оцінне значення, адже адресант дає негативну оцінку собі та своєму вчинку.

Такий подвійний характер оцінного висловлення *вибачення* можна схематично зобразити так:

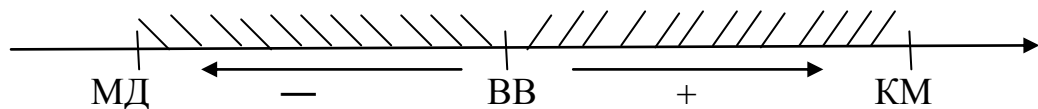

Рис. 1.2. Оцінний характер вибачення

У пропонованій схемі зображуємо три часові моменти, важливі для висловлення вибачення: МД – малефективна дія, ВВ – висловлювання вибачення, КМ – комунікативне майбутнє. Зображена вісь показує векторну спрямованість висловлення *вибачення*. Вектор оцінки висловлення ретроспективний і засвідчує негативну оцінку (-) мовцем власної малефективної дії. Вектор ілокуції, натомість, проспективний і дає

позитивну оцінку (+) намірам адресанта, який має на меті покращити комунікативне майбутнє зі слухачем.

(5) *"Wir haben uns gestern reichlich blöd benommen. Das tut uns Leid."*

Damit war die Angelegenheit erledigt und der Unterricht verlief ohne Störungen [198, S. 50].

У наведеному прикладі учениці оцінюють свій учинок як негативний та просять вибачення в учителя за свою погану поведінку, чим намагаються покращити стосунки з педагогом та подальшу атмосферу навчального заняття.

Тож, можна стверджувати, що висловленню вибачення притаманна негативна оцінка мовця скоєного ним учинку та позитивна оцінка самого акту вибачення, що полягає у прагненні мовця відновити гармонію у стосунках зі співрозмовником. Отже, висловлюючи вибачення, мовець демонструє своє уміння дати правильну оцінку власним діям та прагнення уникати можливих або вирішувати існуючі конфлікти, що є запорукою ввічливого спілкування та гармонійних міжособистісних стосунків.

1.2 Вибачення у лінгвістичних парадигмах дослідження

Протягом багатьох років вибачення привертає увагу дослідників у різних галузях лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвопрагматики, лексичної та синтаксичної семантики тощо.

Досліджуючи різні аспекти комунікативної взаємодії, лінгвісти намагаються зрозуміти, яким чином використання певних слів та виразів після здійснення вчинку, який, на думку мовця, завдав моральної чи фізичної шкоди його співрозмовнику, призводить до виправлення неприємної ситуації. Це головне завдання привертає увагу до визначення комунікативної дії вибачення, за яких обставин вона реалізується, які наслідки викликає, і в чому полягає її соціальне значення.

Пошук відповідей на ці запитання відбувається, зазвичай, у рамках опису закономірностей функціонування спеціальних мовленнєвих

одиниць, що вживаються в різних мовах для висловлення вибачення. Проте тут виникають проблеми, пов'язані з тим, що, з одного боку, вибачення можуть бути виражені не лише за допомогою цих форм реалізації, але й за допомогою інших, які у своїй семантиці не мають значення вибачення. З іншого боку, мовні форми, яким властиве значення вибачення, можуть уживатися не лише у типових висловленнях вибачення, але й в інших значеннях. Крім того, мовні засоби вираження вибачення та умови, в яких з'являється необхідність здійснити таку комунікативну дію, можуть відрізнятися в різних мовних культурах.

Час і спосіб висловлювання вибачення, залежить від суспільства та його норм. У німецькомовній культурі закономірно вибачення з'являється тоді, коли було скоєно негативний учинок, та діяч усвідомлює свою провину.

Т. Буренко досліджуючи вибачення в англomовному дискурсі XVI–XXI століть визначає МА *вибачення* як гібридний МА, що відповідно до психологічних засад вибачення поєднує дві рівноправні домінантні ілюкції – вираження мовцем психологічного стану провини (емотивна складова) та спонукання слухача до надання вибачення (спонукальна складова) [19, с. 10].

С. Дорда зараховує вибачення до регулятивів, намір яких полягає у відновленні порушеної кооперативності спілкування. Автор зауважує, що на перший план виступає раціональна сторона, яка опирається на соціальні конвенції. Принцип ввічливості, або такту, та принцип кооперації є стратегією спілкування, що спрямована на запобігання можливих та існуючих конфліктних ситуацій [42; 43].

С. Алексенко в експериментально-фонетичному дослідженні варіативності інтонаційної моделі висловлення-вибачення у мовленнєвій комунікації на матеріалі англійського діалогічного мовлення розрізняє експліцитні та імпліцитні мовленнєві стратегії вибачення. За автором, експліцитні стратегії слугують для вираження мовцем жалю, який він

реалізує за допомогою трьох типових для англійської мови семантичних структур: висловлення жалю, пропозиції вибачення, прохання про вибачення. Імплицитні мовленнєві стратегії вибачення, на думку дослідниці, є різноманітнішими й охоплюють: пояснення причин заподіяння адресату шкоди; прийняття мовцем відповідальності за образу (через експліцитне самозасудження, вираження відсутності наміру образити, визнання мовцем своєї незграбності, згоду зі звинувачуваннями); пропозицію компенсації або залагодження негативних наслідків власної дії [2, с. 18].

Вибачення є важливою складовою вербальних форм увічливості, про яке мова йде тоді, коли між кількома інтерактантами виникають конфлікти, які слід залагодити. Отже, вибачення може стримувати агресію, воно спрямоване на відновлення гармонійних стосунків [155, S. 175].

М. Оуен розглядає вибачення як елемент мовленнєвої коригувальної взаємодії інтерактантів, до якої разом із вибаченнями автор зараховує виправдовувальні пояснення, які згладжують комунікативний дисбаланс [162, р. 254].

Ф. Кулмас наголошує на комплексному характері вибачення та розрізняє два типи вибачення за місцем у процесі діалогічного спілкування: 1) вибачення, які передують діям мовця; 2) вибачення після дій, котрі завдали шкоди адресату [132, р. 70–81].

Беручи до уваги психологічний стан мовця, залежно від ступеня провини, яку він відчуває в ході комунікації, можливі різні способи вираження вибачення. Однією з головних умов необхідних для вибачення Б. Фрейзер виділяє усвідомлення адресатом провини за скоєний ним учинок. Автор зауважує, що, поряд із вираженням жалю з боку мовця, що є найважливішою стратегією для реалізації вибачення, існує низка інших стратегій: висловлення вибачення, зобов'язання перепросити співрозмовника, готовність висловити вибачення, прохання до адресата прийняти вибачення мовця, вираження мовцем жалю відносно здійсненої

ним малефактивної дії, прохання пробачити провину, визнання відповідальності за скоєний учинок, обіцянка не повторювати більше таких дій [138, р. 259–271].

Реакції на вибачення мовця з боку адресата можуть бути різноманітними: адресат може заперечувати необхідність вибачення, заперечувати завбачену мовцем серйозність наслідків його провини, прийняти вибачення мовця, подякувати за висловлене вибачення або відхилити.

У межах лінгвістичної прагматики вибачення розглядають у складі МА, що слугують вираженню емоцій: бегабітивів Дж. Остіна, експресивів Дж. Серля, Д. Вандервекена та Дж. Ліча.

У своїй праці "A plea for excuses" Дж. Остін (1979) на прикладі вибачень висвітлює основні властивості людської діяльності. Опираючись на юридичні категорії, Ребейн (1972) представляє на прикладі вибачень та виправдань умови послідовності мовних дій.

Г. Почепцов відносить вибачення до класу перформативів, наголошуючи на їхній перформативній природі [82, с. 15–25].

В. Карабан наголошує на спонукальній меті вибачень та тлумачить їх як МА – директиви [52, с. 85].

У багатьох роботах у галузі лінгвопрагматики вибачення аналізують з позицій теорії ввічливості. П. Браун та С. Левінсон розглядають вибачення як стратегію негативної ввічливості, адже, висловлюючи вибачення, мовець визнає порушення ним приватної сфери співрозмовника і висловлює жаль з цього приводу [128, р. 186].

З точки зору соціолінгвістики, у дослідженні вибачення важливу роль відіграють статуси комунікантів та соціальні характеристики конкретної ситуації. Зокрема, за ступенем малефактивного вчинку розрізняють такі стратегії вибачення: вибачення за заподіяння серйозної шкоди; рутинні вибачення (не завдавши серйозної шкоди чи для гармонізації стосунків).

С. Цюра виокремлює особливий клас специфічних мовленнєвих одиниць на позначення вибачення, до яких належать стереотипні конвенціональні етикетні форми вибачення (прямі мовленнєві акти) та неконвенціональні вибачення (непрямі мовленнєві акти), які за спільною метою поєднуються в комунікативно-семантичну групу "просити адресата про вибачення" [105, с. 12].

Низка міжкультурних досліджень засвідчує, що, поведінка носіїв різних культур у ситуації вибачення відрізняється, а отже для МА *вибачення* характерні культурно-специфічні особливості, проте цей МА різних культур об'єднує спільна мета ввічливої поведінки мовця, що полягає у демонстрації адресату доброзичливого ставлення до нього. Досягти цього можна за допомогою численних комунікативних стратегій, вибір яких залежить від багатьох комунікативних чинників – ситуативних, психологічних, соціальних, культурних [64, с. 18].

Огляд літератури підтверджує, що поняття вибачення тісно пов'язане з психолінгвістикою, прагмалінгвістикою, категорією ввічливості та мовленнєвим етикетом. Тож, для комплексного аналізу досліджуваного явища варто ознайомитися з інформацією суміжних із лінгвістикою дисциплін.

1.2.1 Вибачення в аспекті теорії ввічливості. Дослідження ввічливості як складової комунікативного процесу засвідчує її багатовимірність і взаємозв'язок із прагматичною стороною спілкування. Підтвердженням цього є різні класифікації ввічливості: позитивна і негативна ввічливість [128; 129]; ввічливість солідарності і ввічливість, орієнтована на соціальну дистанцію [84; 85; 163]; стратегічна ввічливість [127].

Науковці, які займаються дослідженням увічливості, наголошують на взаємозв'язку вербального вираження ввічливості та низки інших факторів. Кожна класифікація, аналізуючи різні сторони досліджуваного

явища, має на меті визначити, чим повинні керуватися учасники комунікації, щоб успішно досягти поставленої комунікативної мети. Дослідники зауважують, що різні типи ввічливості мають різні способи вербальної репрезентації залежно від ситуації, міжособистісних стосунків мовця з адресатом та міжкультурних особливостей.

Спілкування складає основу свідомості людини, її пізнання, суспільного буття. Людина не може існувати поза межами комунікації. Однією з найважливіших категорій спілкування є ввічливість – складова міжособистісного спілкування, важливий регулятор поведінки, необхідний для досягнення ефективної взаємодії людей. Із погляду прагмалінгвістики ввічливість – "центральна комунікативна категорія, головна функція якої – забезпечення безконфліктного спілкування" [70, с. 260]. Таким чином, ввічливість як лінгвістичний феномен належить до стратегії уникнення конфліктів. Дослідження ввічливості засвідчують порушення принципів ввічливої поведінки і вказують на соціально-психологічні чинники, що визначають форми і функції тактовної поведінки.

Висловлення вибачення функціонують насамперед у ситуації конфлікту, проте є формою кооперативного спілкування. Вибачення розглядають, з одного боку, як визнання певного дисбалансу в стосунках між мовцем та адресатом і, з іншого, як спробу відновлення гармонії у стосунках. Тому у пропонованій дисертаційній роботі вважаємо за доцільне дослідити зв'язок вибачення з поняттям ввічливості та реалізацією принципу ввічливості, зокрема, визначити місце вибачення у відомих класифікаціях ввічливості та в рамках мовленнєвого етикету.

Вибачення є важливою складовою вербальних форм ввічливості. У конфліктній ситуації, вибачення є запорукою усунення конфлікту, адже стримує агресію та спрямоване на відновлення гармонійних стосунків.

Серед існуючих концепцій ввічливості найвизначнішими є концепції Е. Гоффмана, П. Браун і С. Левінсона, М. Оуен, А. Тросборг, П. Грайса, Р. Лакофф, Дж. Ліча.

За Е. Гоффманом, вибачення належать до шанобливих, церемоніальних та ритуальних дій. Шанобливими автор вважає дії, за допомогою яких мовець виражає повагу до адресата. Таке висловлення повідомляє слухачеві, що мовець поважає його, що сприяє зміцненню іміджу адресата. Якщо у певній ситуації співрозмовник поводить себе невіжливо, нехтує повагою, то адресант зобов'язаний висловити вибачення, яке продемонструє, що негативна дія, вчинена ним, не була правильною [139, S. 168]. У такому випадку мовець порушить лише уявно простір слухача, але чітко продемонструє почуття шани до адресата.

Продовжуючи теорію Е. Гоффмана, П. Браун та С. Левінсон зараховують вибачення до ввічливих мовленнєвих актів. В основі цієї теорії ввічливості перебуває поняття "обличчя". Автори розрізняють "позитивне" і "негативне" обличчя. "Позитивне" обличчя людини асоціюють з її бажанням бути тим, кого поважають та отримувати схвалення і симпатію, а "негативне" – це прагнення бути незалежним, мати свободу дій [128, р. 129].

Обличчя за П. Браун / С. Левінсоном – це те, що завжди перебуває в центрі уваги комунікантів у процесі інтеракції [129, р. 66]. Автори теорії збереження *обличчя* розрізняють позитивну і негативну ввічливість. Позитивна ввічливість або ввічливість солідарності полягає у виявленні зацікавленості до дій та особистості партнера, у вираженні схвалення та у прагненні спільних бажань і знань [129, р. 75].

Негативна ввічливість полягає в уникненні або пом'якшенні тих МА, які могли б загрожувати *обличчю* людини, наприклад, накази, критичні зауваження чи прямі прохання на адресу співрозмовника [263].

П. Браун і С. Левінсон вважають вибачення стратегією для збереження *обличчя* мовця. Висловлюючи вибачення, мовець показує жаль, який він відчуває з приводу здійсненої ним малефактивної дії, яка, своєю чергою, загрожувала *обличчю* адресата. Автори розрізняють чотири стратегії реалізації вибачення: 1) визнати можливість виникнення

негативних наслідків учинку мовця; 2) негативна оцінка скоєного вчинку; 3) наведення причин, які призвели до малефактивної дії; 4) прохання про вибачення/прощення [129, р. 136].

Висловлення, що реалізують комунікативну функцію вибачення, належать, за П. Браун / С. Левінсоном, до стратегій негативної ввічливості, яка в цьому випадку полягає у тому, що мовець, беручи на себе провину за скоєний ним негативний учинок, висловлює тим самим свою повагу адресату і визначає його право на особистий простір та виражає прагнення мовця звільнитися від почуття провини. Згідно з теорією позитивної/негативної ввічливості, мовець, визнаючи свою відповідальність за здійснену негативну дію, ставить себе у вразливе становище, чим загрожує своєму обличчю.

М. Оуен вважає вибачення коригувальними діями, які складаються з актів, спрямованих на збереження обличчя і виправлення вчинків, що можуть нести загрозу обличчю. До таких дій автор зараховує вибачення та пояснення. Науковець поділяє коригувальні дії на три категорії: 1) нематеріальні; 2) частково матеріальні; 3) матеріальні [162, р. 22].

До нематеріальних коригувальних дій, за М. Оуен, належать усвідомлення нерівноваги у стосунках, вираження покірності, визнання скоєного вчинку і провини, пов'язаної з ним, а також прагнення відновити соціальний баланс. Як наслідок негативного вчинку виникає соціальна нерівновага. Мовець повинен усвідомити та висловитися стосовно цього, інакше у слухача на основі малефактивної дії складеться негативна думка про нього. Винуватець повинен брати до уваги не лише наслідки свого негативного вчинку чи можливі докори або звинувачення, але й визнати завдану ним шкоду. Відновлення власного позитивного іміджу – не першочергове завдання у такій ситуації. Для того, щоб адресату вибачення було легше пробачити мовця, останній повинен виразити почуття провини та жалю з приводу здійсненої негативної дії. Образивши співрозмовника,

адресант намагається якомога швидше перепросити його з метою відновлення соціального балансу в їхніх стосунках.

Висловлення *виправдання* автор зараховує до частково матеріальних стратегій. Наведення виправдовуючих обставин може спонукати адресата поглянути на ситуацію з іншої сторони, що мінімізує появу конфліктної ситуації. Проте для цілковитого виправлення негативного вчинку цієї стратегії недостатньо.

Матеріальними коригувальними діями М. Оуен вважає виправлення ситуації та пропозицію відшкодування завданих збитків. Ці дії не мають мовного характеру, але їх можна поєднувати із зазначеними вище стратегіями. У деяких ситуаціях недостатньо вербально висловити вибачення, а необхідно запропонувати матеріальне відшкодування [162, р. 169–172].

Аспекти ввічливості на прикладі вибачень досліджують також В. Ланге та А. Гюблер [147; 152]. В. Ланге називає вибачення засобами виправлення. А. Гюблер розглядає вибачення не як мовленнєвий акт, а як ритуалізовану очікувану послідовність на певних етапах розмови, наприклад, мовець у відповідь на своє вибачення очікує певну прихильність та порозуміння з боку адресата. Таку двоетапну послідовність А. Гюблер називає основною структурою вибачення, наприклад:

(6) "*Entschuldigung*", sagte sie mit rauher Stimme, "aber im Moment kann ich gar nichts sagen."

"Das müssen Sie auch nicht", antwortete Peter Sörensen [214, S. 628].

У прикладі (6) адресант перепрошує співрозмовника за те, що не може надати йому необхідної інформації. Адресат вибачення не сердиться на співрозмовника і тим висловлює порозуміння до його ситуації.

Проте А. Гюблер розрізняє ще трьохетапну послідовність: *малефактивна дія – вибачення – порозуміння*.

(7) *"Es war meine Schuld", sagte Jenny und starrte verlegen auf den Boden. "Ich hatte versprochen sie zu wecken und ich hab's verschlafen. Ich muss schon sagen, ihr habt wirklich herrliche Sachen zum Essen."*

Sofort machten sich die Mädchen über all die Leckerbissen her. Dabei wurde viel gelacht und gealbert [199, S. 37].

Дженні перепрошує своїх подруг за те, що не виконала обіцянки, адже проспала та не розбудила дівчат для святкування. Мовець висловлює вибачення і вказує на свою провину. Подруги реагують на таке висловлення позитивно та не докоряють мовцеві.

Тож, можна констатувати, що вибачення тісно пов'язане з увічливістю, оскільки висловлюючи вибачення, мовець зменшує ступінь своєї провини та сприяє безконфліктному міжособистісному спілкуванню, а отже підвищує свій рівень увічливості.

1.2.2 Вибачення з погляду принципів мовленнєвої кооперації.

Г. П. Грайс формулює основний принцип комунікації, названий ним як принцип кооперації, що регулює поведінку комунікантів відповідно до мети та завдання комунікативної ситуації та передбачає їхню готовність до співпраці [34, с. 222]. Г. П. Грайс виокремлює такі чотири максими: якості, кількості, релевантності та способу.

Максима якості "Намагайся, щоб твоє висловлення було щирим (правдивим)" конкретизується правилом "Не кажи того, що вважаєш неправдивим, або для чого у тебе недостатньо причин" [34, с. 222–223]. У МА вибачення ця максима вимагає від адресанта вираження жалю щодо завданої ним шкоди адресату та щирості у своєму висловленні-вибаченні.

Максима кількості пов'язана з об'ємом інформації, який необхідно передати під час спілкування: "Твоє висловлення повинно містити не більше і не менше інформації, ніж потрібно для досягнення мети діалогу" [34, с. 222]. Для вибачення ця максима релевантна тим, що застерігає від перебільшеного вибачення, яке може досягти зворотнього ефекту.

Максиму релевантності Г. П. Грайс формулює так: "Будь релевантним". У висловленні-вибаченні ця максима закликає адресанта комунікативної дії не ухилятися від теми розмови, не вдаватися до виправдань, а визнати свою провину перед адресатом вибачення та висловити свій жаль щодо скоєного вчинку.

Максима способу має за мету чітке висловлення, уникання незрозумілих висловлень. Адресант комунікації повинен бути небагатослівним і послідовним. За цієї максими успішне вибачення мало б бути прямим і експліцитним, що підтверджує подальший аналіз.

Принцип кооперації Г. П. Грайс трактує як направлений рух комунікантів у спільному напрямі для досягнення певних цілей [104, с. 214–227]. Дослідник вважає кооперативність єдиним універсальним засобом здійснення комунікації. Правильно сформульоване вибачення спонукає адресата до позитивної реакції.

Одночасно Г. П. Грайс розробляє теорію імплікатур, яка пояснює той факт, що комунікативний зміст інтеракції можна висловити не лише прямо, але й за допомогою імплікацій, тобто значень, які мовець не висловлює явно. Науковець розрізняє конвенційні (загальноприйняті та соціально погоджені) і неконвенційні (конверзаційні) імплікатури [142, р. 44].

У німецькій мові висловлення вибачення "*Ich bitte um Entschuldigung*" і "*Ich bitte um Verzeihung*" або іменники "*Entschuldigung*" і "*Verzeihung*" чи дієслова "*entschuldigen*" і "*verzeihen*" є типовими прикладами конвенційної імплікатури, оскільки ці вирази є соціально прийнятими і використовуються всіма членами лінгвокультурного середовища у комунікативній ситуації вибачення, наприклад:

(8) "*Ich bin's, Alex*", sagte sie, "*entschuldige bitte, dass ich so spät störe, aber lässt du mich trotzdem rein?*" [230, S. 107]

Як приклад неконвенційної імплікатури, яку Г. П. Грайс називає ще імплікатурою мовленнєвого спілкування, розглянемо вираз "*Ich war im*

Unrecht", який вживається в ситуації вибачення. У процесі комунікації за відповідних умов це висловлення однозначно інтерпретується учасниками спілкування як вибачення, наприклад:

(9) *Ich gebe dir Geld für sie mit, und sage ihnen, dass es mir leidtut, weil ich – ich habe sie geschlagen. Ich war im Unrecht* [203, S. 62].

Використовуючи постулати Г. П. Грайса, Р. Лакофф також досліджує феномен увічливості. На її думку, граматику, основу якої складають граматичні правила, слід доповнити правилами прагматики. Автор формулює два основні правила: 1) Висловлюйся ясно (Be clear); 2) Будь увічливий (Be polite). Правило ясності, за Р. Лакофф, охоплює постулати Г. П. Грайса, проте авторка зауважує, що люди мають різне уявлення про релевантність та якість висловлення і тому максими можуть призвести до непорозумінь [180, р. 20]. Друге прагматичне правило дослідниці охоплює три правила, які слугують поясненням вербальної та невербальної увічливості: 1) не нав'язуй себе; 2) надай вибір; 3) поведься, щоб співрозмовнику було приємно, будь привітним [151; 180].

Визнаючи Принцип Кооперації Г. П. Грайса та вважаючи увічливість основним мотивом людської комунікації, Дж. Ліч формулює прагматичний аспект принципу увічливості як регулятора мовленнєвої взаємодії. Він розглядає увічливість як набір універсальних прагматичних кліше.

Принцип увічливості Дж. Ліч запропонував як спосіб пояснення того, яким чином можна підтримати гармонію міжособистісних стосунків. Цей принцип вимагає поваги до почуттів та врахування інтересів партнера у процесі комунікації. Загалом виділяють шість максим принципу увічливості: максими такту й великодушності, схвалення та скромності, згоди й симпатії [154, р. 80–82].

Для висловлення вибачення найрелевантнішими є максими скромності, схвалення та згоди. Максима скромності передбачає несприйняття похвали на свою адресу: мова йде про самооцінку комунікантів. Однією з умов успішного розгортання комунікативного акту

вибачення є реалістична, об'єктивна самооцінка. Завищена або занижена самооцінка може негативно вплинути на встановлення контакту.

Максима згоди передбачає неопозиційність комунікантів, тобто відмову від конфліктної ситуації, усунення або приглушення суперечностей між комунікантами. Адресант у ситуації вибачення, як правило, усвідомлює, що його вчинок був неправильний відносно адресата, він налаштований виправити конфліктну ситуацію та відновити баланс у стосунках з адресатом.

Максима схвалення виражає позитивність в оцінці мовцем дій адресата. У випадку вибачення ця максима полягає у тому, що мовець не засуджує поведінку ображеного адресата (постраждалого), а намагається її зрозуміти та визнати свою провину, що забезпечить сприятливі умови для процесу комунікації.

У наступному прикладі адресант усвідомлює, що його поведінка, не відповідає правилам поведінки у суспільстві, він визнає це і просить вибачення:

(10) *"Entschuldigung", sagte sie, "wir benehmen uns wirklich unmöglich [...]"* [214, S. 317]

Максима симпатії створює приємну атмосферу для комунікації. Це максима доброзичливості, яка формує сприятливий фон для перспективної предметної розмови. Недоброзичливість у спілкуванні робить мовленнєвий акт неможливим. Певну проблему становить також і так званий байдужий контакт, коли співрозмовники, не будучи ворогами, не демонструють доброзичливості один до одного.

За словами Дж. Ліча, принцип увічливості є тим механізмом міжособистісної комунікативної поведінки, який має особливий вплив на учасників мовленнєвого спілкування і змушує їх уникати непорозумінь в інтеракції для того, щоб максимально зберегти і підтримати комунікативну гармонію [154, р. 131–133]. Під комунікативною гармонією в цьому випадку розуміємо переслідування спільної комунікативної мети.

Дж. Ліч наголошує на тому, що комунікативний акт *вибачення* є обов'язковим у тих ситуаціях, де було порушено соціальні норми, незалежно від того, якою була образа: реальною чи потенційною, а сам акт *вибачення* вимагає дії або висловлення, за допомогою якого можна загладити провину [154, р. 104–105, 125].

У контексті слово може набувати додаткового конотативного значення, нового семантичного відтінку, які накладаються на його основне значення. Висловлюючи вибачення, мовець не завжди визнає себе винним. Тут маємо на увазі поняття ввічливості, в рамках якого вибачення можна вжити для повернення уваги, для прохання чи запитання тощо. Нерідко мовець, висловлюючи вибачення, порушує принцип кооперації Г. П. Грайса та принцип ввічливості Дж. Ліча, оскільки як зазначає Н. Формановська, комунікативна взаємодія партнерів не завжди побудована відповідно до правил Г. П. Грайса, адже ми не завжди говоримо правду, не завжди висловлюємося чітко, не завжди дотримуємося теми розмови. У такому випадку, на думку автора, мова йде про порушення принципів взаємодії на користь чогось іншого [102, с. 98]. Виходячи з цього, у пропонованому дослідженні вибачення за порушення принципу ввічливості та принципу кооперації вважаємо етикетними вибаченнями. Детальніше про це – у розділі 2.2.2.

Р. Ратмайр розрізняє три групи вибачень: 1) метакомунікативні вибачення, які стосуються порушень максим Кооперації Г. П. Грайса; 2) конвенційні вибачення вживаються у випадку порушення загальних правил поведінки чи ввічливості; 3) суттєві вибачення висловлюють у випадку порушення особистої сфери (напр. матеріальної) іншої особи [85; 163].

Відповідно, кожна група вибачень має свої особливості: метакомунікативні вибачення залишаються зазвичай без реакції адресата, у випадку конвенційних вибачень реакція адресата є факультативною, а суттєві вибачення завжди вимагають позитивної реакції адресата.

Метакомунікативні вибачення – це, зазвичай, спонтанні прохання про розуміння адресатом відхилення мовця від норм. Конвенційним вибаченням мовець просить адресата зрозуміти та пробачити порушення ним загальних норм поведінки. Суттєвими Р. Ратмайр називає ті вибачення, які значною мірою нанесли шкоду адресатові [196, S. 259–260].

Отже, вибачення як регулятор конфліктної ситуації відіграє важливу роль у повсякденному спілкуванні та міжособистісних стосунках. Оскільки спілкування перебуває у безпосередньому зв'язку з етикетом, вважаємо за доцільне для ціліснішого дослідження комунікативного значення вибачення проаналізувати необхідність досліджуваного явища у спілкуванні з позицій мовленнєвого етикету.

1.2.3 Вибачення з позицій мовленнєвого етикету. Увічливість та правила спілкування тісно пов'язані з мовленнєвим етикетом, який регулює мовленнєву поведінку комунікантів, формулюючи конкретні вимоги до форми, змісту та характеру висловлень. Дотримання норм мовленнєвого етикету сприяє гармонізації спілкування та успішній комунікативній співпраці.

За О. Яшенковою, мовленнєвий етикет – сукупність культурно (національно, етнічно та соціально) зумовлених правил мовленнєвої поведінки, що відображені в стереотипних, усталених формулах спілкування, прийнятих суспільством у певний історичний період для встановлення, підтримання та розмикання мовленнєвого контакту в обраній тональності [122, с. 109]. Ф. Бацевич вважає мовленнєвим етикетом систему усталених форм спілкування, прийнятих відповідно до соціальних ролей комунікантів і моральних норм поведінки людей у суспільстві [13, с. 48]. Н. Формановська розуміє під поняттями "етикет" і "мовленнєвий етикет" прийняті в певному суспільстві правила і норми соціальної та мовленнєвої поведінки, пов'язані зі статусними і рольовими ознаками людей, що спілкуються, та з їхніми соціально значущими

біологічними характеристиками (чоловік / жінка, старий / молодий, знайомий / незнайомий тощо) [101, с. 72].

Мовленнєвий етикет вважаємо мовою гармонійного спілкування, яка допомагає кожній особистості, підтримуючи власний імідж, досягати взаємоповаги і порозуміння, що сприяє формуванню людської культури та комфортних умов для спілкування. Порушення норм етикету свідчить або про негативні наміри мовця, або про його недостатні знання соціальних норм поведінки і вимагає реалізації вибачення. Оскільки основна функція вибачення полягає у відновленні гармонії у стосунках між мовцем та слухачем, у досягненні взаєморозуміння між ними, у вияві поваги мовця до слухача та у досягненні (відновленні) мовцем поваги слухача до себе, можна стверджувати, що вибачення є невід'ємною складовою мовленнєвого етикету.

Різницю між етикетом та мовленнєвою поведінкою вбачаємо у тому, що етикетом вважаємо сукупність правил соціальної поведінки, які регулюють поведінку людей, а мовленнєвий етикет – це система правил мовленнєвої поведінки, обов'язкових для членів конкретного соціуму. Ці правила є культурно специфічними та стало закріплені нормами ввічливості.

Процес багаторазової повторюваності конкретних висловів у певних ситуаціях призвів до впізнаваності висловів мовленнєвого етикету та перетворив мовні засоби вираження вибачення на ритуалізовані етикетні форми, тобто мовленнєві стереотипи або кліше – те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності [262].

Термін "ритуальні мовленнєві стереотипи" ввів М. Полюжин, який розуміє під цим стереотипні висловлення, що належать до етикетних, та утворюють ритуальні комунікативні знаки, які виникають в однаковій формі та за однакових умов. До мовленнєвих стереотипів належать, за

автором, метакомунікативні формули, об'єднані спільним значенням – доброзичливості і виражені усталеними фразами – кліше [80, с. 62].

За Т. Третьяковою, мовленнєвий стереотип – це комунікативна ідіома, яка цілковито відображає мовленнєву ситуацію, поза межами якої вона втрачає значення. Основу мовленнєвих стереотипів складає фіксоване стандартне уявлення про певні шаблони комунікативних ситуацій, яке охоплює знання цієї ситуації і правил комунікативної співпраці [98, с. 6]. Такі мовленнєві форми характеризуються сталими лексико-семантичними властивостями та виражають прагматичну функцію вибачення типу *es tut... leid; sorry; pardon; entschuldige; Entschuldigung* тощо, наприклад:

(11) *"Vittorio", sagte ich, "lass uns nach Hause gehen. Ich bin müde."*

Er reagierte nicht, betrachtete die Formationsflüge.

Vittorio sah mich an. "Du hattest Dienst, das habe ich ganz vergessen.

Entschuldige. Gehen wir" [212, S. 24–25].

Мовленнєвим стереотипам, які вживаються для вираження вибачення, властива регулююча функція, оскільки такі мовленнєві форми направлені на вихід із конфліктної ситуації шляхом демонстрації поваги до співрозмовника, співпраці з партнером, небажання конфронтації та готовності до компромісу.

Досліджуючи дієслова етикетної поведінки, А. Вежбицька тлумачить вибачення таким чином: *Прошу вибачення! (Знаю, що був причиною того, що з тобою сталося щось погане; бажаю зробити так, щоб ти пробачив мені; кажу: жалкую, що я це зробив)* [22, с. 270].

Проте, вибачення не завжди має за мету визнання своєї провини чи каяття, наприклад:

(12) *Wir sind einander wildfremd, gnädige Frau, und es tut mir aufrichtig leid, Ihrem gatten Ungünstiges nachsagen zu müssen, aber er hat Sie betrogen.* [206, S. 20]

У наведеному прикладі п. Місісіпі перепрошує п. Анастасію, перш ніж сказати їй щось неприємне про її чоловіка. Таким чином, мовець не

просить дозволу адресата повідомити неприємні новини та не очікує потрібної реакції адресата. Таке вибачення можна назвати ритуальним, яке не робить поведінку мовця доброзичливою, але таку поведінку не можна вважати неввічливою.

Висловлення вибачення, функція яких полягає у тому, щоб показати комунікативним партнерам знання про дотримання загальних норм поведінки, називаємо *етикетними вибаченнями*, наприклад:

(13) "*Verzeihung*", sagte ich, "*öffnen Sie jetzt?*"

"*Ja*", sagte sie, und sie ging an mir vorbei, trug den letzten Laden nach drinnen, und ich hörte, wie sie ihn aufsetzte [203, S. 31].

У випадку несерйозних порушень (помилки) у німецькій мові часто зустрічаються форми *Entschuldigung* або *Tschuldigung*, наприклад зачепивши когось у громадському місці. Вибачення у такій ситуації висловлюють автоматично, не усвідомивши достеменно своєї провини та не відчувши каяття за скоєний учинок. Проте навіть вибачення такого типу свідчать про рівень виховання та ввічливість мовця.

Досліджуючи ввічливість на прикладі вибачення, німецький науковець В. Ланге розрізняє вибачення експресивного та пояснювального характеру. Основу вибачення з поясненням складає певний вид коригувальних дій як альтернатива вибаченню. Експресивне вибачення складається з вираження провини, жалю, каяття тощо. Як засіб налагодження стосунків між комунікантами, автор вважає вибачення обов'язковою складовою мовленнєвого етикету.

Підсумовуючи, варто зазначити, що МА *вибачення* містить складову уникнення засудження співрозмовника та відновлення комунікативного балансу. Відсутність вибачення там, де цього вимагають норми етичного спілкування, є порушенням принципу ввічливості і свідчить про конфліктний характер спілкування.

Вважаємо, що комплексний аналіз одиниць вибачення з погляду лінгвопрагматики та соціолінгвістики дав би змогу об'єктивніше та

детальніше описати природу вибачення в сучасній німецькій мові. Однак для з'ясування передумов, механізмів і способів його функціонування потрібно скористатися лінгвістичними парадигмами досліджень із відповідними методами наукового аналізу.

1.3 Методологічні засади дослідження вибачення у німецькій мові

У пропонованій роботі під методологією розуміємо сукупність теоретичних підходів, які лежать в основі дослідження МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові, та відповідних методів і прийомів наукового аналізу, які забезпечують адекватне застосування обраних теоретичних підходів. Методом дослідження вважаємо спосіб досягнення певних результатів у пізнанні й практиці. У дисертації послуговуємося загальними (аналізу, синтезу, порівняння), загально-науковими (спостереження, експерименту) та спеціально-науковими методами дослідження, вибір яких обумовлений конкретними етапами наукової роботи.

Дослідження здійснено в межах антропоцентричної наукової парадигми, яка вивчає наукові об'єкти крізь призму їхньої ролі для людини. Теоретичним підґрунтям цієї парадигми є ідеї Е. Бенвеніста та В. фон Гумбольдта. За В. фон Гумбольдтом, мова відображає характер етносу, його психічний склад, думки, мистецтво, науку, філософію, тобто весь комплекс інтелектуальних цінностей, що визначає дух народу, його світогляд, який відображено у мові. Саме В. фон Гумбольдт зазначив, що "людина стає людиною тільки через мову, в якій діють творчі першосили людини, її глибинні можливості. Мова – це єдина духовна енергія народу" [35, с. 314].

Основним теоретичним підходом у межах антропоцентричної парадигми у пропонованому дослідженні вважаємо лінгвопрагматичний, який дозволяє розглянути вибачення з точки зору прагматики і лінгвістичної генології як МА та МЖ. Мінімальною одиницею спілкування, що виражає вибачення, вважаємо *мовленнєвий акт*, який

розуміємо як цілеспрямовану комунікативну дію, що здійснюється згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятих у конкретному суспільстві; одиницю нормативної соціомовленнєвої поведінки в межах прагматичної ситуації, основними ознаками якої є інтенціональність (умисність), цілеспрямованість і конвенціональність (загальноприйнятність) [11, с. 22; 12, с. 129].

У вибаченні вбачаємо типову структуру МА, який формується *локуцією*, створенням граматично правильного речення із вкладанням у нього позитивно-оцінного смислу та референції до об'єкта мовлення, *ілокуцією*, наданням висловленню позитивно-оцінної комунікативної спрямованості та *перлокуцією*, здійсненням емоційного впливу на адресата з метою піднесення емоційного стану та стимулу до подальшої позитивної діяльності [12, с. 128]. Перлокутивний ефект МА *вибачення* полягає у його сприйнятті або несприйнятті адресатом. До спектру можливих реакцій адресата на вибачення залічуємо позитивну, негативну і нейтральну реакції.

МА *вибачення* співвідносимо з особою мовця, який реалізує мовленнєву дію, відповідно до ілокутивної мети вибачення. Висловлюючи вибачення, мовець має за мету висловити своє негативне ставлення до виконаної ним малефактивної дії та показати співрозмовнику усвідомлення своєї відповідальності за ситуацію, що склалася, а також висловити жаль з цього приводу та виявити бажання зберегти/відновити гармонію у стосунках зі співрозмовником. Адресат вибачення повинен бути присутній в момент реалізації вибачення.

Беручи до уваги основні складові МА, у другому розділі випрацьовуємо прагматичну структуру МА *вибачення*: 1) мовець аналізує та оцінює свою дію як негативну; 2) мовець бере на себе відповідальність за здійснену/потенційну малефактивну дію; 3) мовець висловлює жаль з приводу свого негативного вчинку з метою збереження/відновлення хороших стосунків з адресатом; 4) мовець актуалізує МА *вибачення* за

допомогою відповідних мовних засобів; 5) адресат приймає або не приймає вибачення.

У межах дослідження здійснюємо порівняльну характеристику вибачення з суміжними МА, яка дає змогу з'ясувати, що МА *вибачення* межує з такими МА: *повідомлення, пояснення, прохання, вимога, обіцянка, пропозиція, співчуття та виправдання*. За допомогою *зіставного аналізу* визначаємо основні типологічні особливості *вибачення*, що сприяють відмежуванню його від інших МА.

При визначенні типу МА спираємося на дослідження Дж. Серля, який розглядає вибачення як експресивний МА, за допомогою якого мовець показує свої почуття. Ілокутивна мета такого МА полягає у вираженні психологічного стану, що задається умовою ширості відносно стану речей [169, S. 34].

Зважаючи на те, що модель МА здебільшого спрямована на мовця, а інформація про те, в який спосіб відбувається спілкування мовця зі слухачем, відображена у мовленнєвому акті лише потенційно, а також зважаючи на основні ознаки МЖ (діалогічність, впізнаваність та відтворюваність) та результати досліджень теорії мовленнєвих жанрів, визначаємо вибачення як *мовленнєвий жанр*, тобто вербально-знакове втілення типових ситуацій соціальної взаємодії людей [11; 4]. У пропонованій дисертаційній праці вважаємо, що МЖ *вибачення* притаманне вертикальне і горизонтальне розгортання. Можливість вираження вибачення різними типами МА, зокрема експресивами, директивами, репрезентативами і комісивами вважаємо його вертикальною структурою. Горизонтальне розгортання МЖ *вибачення* охоплює послідовність декількох МА, яку в пропонованому дослідженні вважаємо комунікативною тактикою реалізації вибачення з комунікативною метою – вираження жалю мовця з приводу здійсненої ним/потенційної малефактивної дії, яка могла зашкодити адресату; звільнення від почуття провини; вияв поваги до співрозмовника. Моделювання

лінгвопрагматичної структури МЖ *вибачення* передбачає встановлення зв'язку між комунікативною метою, стратегією і тактиками вибачення. Лінгвопрагматична модель МЖ *вибачення* охоплює комунікативні передумови, лінійне розгортання вибачення за допомогою відповідних комунікативних тактик, реакцію адресата. Застосування *прагмасемантичного методу* дасть змогу виявити комунікативні стратегії й тактики реалізації вибачення.

Для аналізу вибачення як МЖ беремо за основу паспорт МЖ за Т. Шмельовою, який охоплює сім категорій: комунікативну мету, образ автора, образ адресата, подійний (диктумний) зміст, чинник комунікативного минулого, чинник комунікативного майбутнього та мовну реалізацію [4, с. 81–89].

За причиною висловлення вибачення у другому розділі пропонуваного дослідження виокремлюємо такі підтипи МЖ *вибачення*: емпатичне (вибачення в інтересах мовця, вибачення в інтересах слухача, вибачення у спільних інтересах), етикетне та офіційне вибачення.

Емпатичним визначаємо вибачення, головними факторами якого виступають високий ступінь серйозності завданої адресату шкоди, усвідомлення мовцем своєї відповідальності за здійснену малефактивну дію, негативне емоційне ставлення (переживання) до здійсненого вчинку, бажання адресата загладити свою провину перед адресатом та відновити баланс у їхніх стосунках.

Етикетне вибачення реалізують тоді, коли мовець, незалежно від своєї оцінки виконаної ним малефактивної дії, вважає ступінь завданої шкоди мінімальним, проте достатнім для того, щоб порушити існуючий баланс у стосунках зі співрозмовником.

Офіційне вибачення здійснюється згідно з визначеним порядком, з конкретного приводу і в регламентованій соціальними правилами формі.

Проведення *анкетування носіїв німецької мови* дасть змогу підтвердити етноспецифічні ознаки вибачення у німецькомовній лінгвокультурі.

Для емпіричного дослідження МЖ *вибачення методом суцільного добору* було виявлено та опрацьовано 1690 висловлень вибачення з текстів німецькомовної художньої літератури ХХ–ХХІ століття та сценаріїв до німецьких художніх кінофільмів. Додатково опрацьовано відеоматеріали 10 німецьких художніх фільмів з метою виявлення невербальних засобів вираження вибачення у німецькій лінгвокультурі.

Використовуючи *метод кількісних підрахунків* у третьому розділі описуємо кількісні характеристики висловлень вибачення в німецькій мові. *Логіко-семантичний, структурний та контекстуальний методи* дають змогу здійснити у третьому розділі характеристику мовних засобів реалізації вибачення. За засобом реалізації вибачення поділяємо на прямі та непрямі МА, прямі МА у свою чергу – на експліцитні та імпліцитні.

Контекстуальний аналіз дасть змогу виявити на лексичному рівні лексеми, які виражають провину, сором, жаль, докори сумління, страх чи каяття мовця з приводу його неправильної поведінки, яка мала/могла мати негативні наслідки для адресата. *Аналіз за безпосередніми складниками* дозволить на морфологічному рівні проаналізувати граматичні особливості МЖ *вибачення, трансформаційний аналіз* дасть змогу виявити на синтаксичному рівні типи речень, характерні для реалізації прямого МЖ *вибачення*. За допомогою *інтеннт-аналізу* виявляємо непряме вибачення.

Кількісні підрахунки вибірки дадуть змогу виявити у третьому розділі, який тип МЖ *вибачення* (прямий, непрямий, експліцитний, імпліцитний) домінує в сучасній німецькій мові. За допомогою *описового методу* даємо характеристику типовим мовним засобам реалізації вибачення. Застосування *трансакційного методу* дасть змогу проаналізувати вербальну і невербальну поведінку учасників комунікації та з'ясувати, чи крім вербальних засобів психоемоційний стан мовця у

конкретній ситуації вибачення відображають також невербальні комунікативні засоби, а також чи вони лише супроводжують чи й зовсім замінюють вербальне висловлення співрозмовників, і які функції виконують.

За допомогою синтезу наукових парадигм, теоретичних підходів та комплексу загальних, загально- та спеціально-наукових методів запропоновано комплексний аналіз МЖ *вибачення* в сучасній німецькій мові.

Висновки до розділу 1

Різновекторний підхід до аналізу вибачення в німецькій лінгвокультурі передбачає його дослідження на перетині низки гуманітарних наук – психології, етики та різних галузей лінгвістики – соціолінгвістики, прагматики, семантики, де предметом дослідження стають різні аспекти категорії вибачення.

Психологічно вибачення базується на почутті провини, сорому, жалю, докорів сумління, страху та каяття. Людині, яка здійснила малефективну дію, властиве негативно марковане почуття провини за свою поведінку, яке триває до появи позитивного почуття – відновленої гармонії у стосунках зі співрозмовником. Поряд із провинною власна негативна поведінка може провокувати виникнення у мовця також почуття сорому та самоосуду. З погляду психології вибачення може бути емоційним та емотивним. Емоційне вибачення виражає емоційний стан провини та жалю мовця через скоєну ним малефективну дію. Емотивне вибачення має завданням викликати у співрозмовника відповідний стан (прощення, співчуття чи порозуміння).

Вибачення – соціально зумовлена дія, що має міжособистісний характер і вимагає від мовця оцінки та інтерпретації того, яким чином було порушено хід подій. Форма вираження вибачення і реакція адресата

залежать від природи, складності, важливості завданої шкоди та характеру стосунків між інтерактантами.

Вибачення – це аксіологічна категорія, яка слугує для вираження негативної оцінки (та жалю) з приводу власної малефактивної дії. Однак ілюція таких висловлень завжди позитивно спрямована – на виправлення наявної конфліктної ситуації та поліпшення емоційного самопочуття мовця.

Вибачення тісно пов'язане з категорією ввічливості та реалізацією принципу ввічливості як одного зі способів гармонійної комунікативної взаємодії і регулювання соціальної поведінки людей. Функціонуючи у ситуації конфлікту, вибачення спрямоване на відновлення/збереження гармонії у стосунках, а отже, на кооперативне спілкування. Вибачення належить до стратегій негативної ввічливості, оскільки, мовець визнаючи свою відповідальність за здійснену негативну дію, ставить себе у вразливе становище, чим загрожує своєму обличчю.

Для успішного вибачення важливо дотримуватися максимуму принципу ввічливості, найважливішими з яких є максимум кількості, способу, схвалення та згоди, які є запорукою досягнення ілютивної мети мовця в ситуації вибачення.

Вибачення – невід'ємна складова мовленнєвого етикету. Порушення етикету свідчить про навмисний відступ від суспільних норм або про недостатню соціальну компетенцію мовця і вимагає реалізації вибачення, основна функція якого полягає у досягненні взаєморозуміння між мовцем та слухачем, у вияві поваги мовця до слухача та в досягненні (відновленні) мовцем поваги слухача відносно себе.

У межах лінгвістичних досліджень предметом аналізу стає комунікативний статус вибачення, його віднесення до визначених МА (бегабітивів Дж. Остіна, експресивів Дж. Серля, Д. Вандервекена і Дж. Ліча, перформативів Г. Почепцова та директивів В. Карабана і

Р. Ратмайр) чи МЖ, експлікація в мовленні, умови успішної реалізації тощо. Для найповнішого висвітлення побутування вибачення в німецькій лінгвокультурі доречним в аналізі є поєднання теоретичних парадигм прагмалінгвістики, генології та теорії ввічливості із застосуванням відповідних методів дослідження. Основні положення розділу висвітлено у трьох публікаціях [110; 115; 165].

РОЗДІЛ 2

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИБАЧЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

2.1 Вибачення в системі мовленнєвих актів

У сучасній лінгвістиці аналізу вибачення присвячено низку досліджень. Мовознавці намагаються вивчити комунікативну дію вибачення з різних теоретичних позицій. Але майже всі автори, які займаються аналізом вибачення, погоджуються, що вибачення є культурно зумовленим феноменом, який відіграє важливу роль у соціально значимій комунікативній діяльності людини, оскільки це – один зі способів регулювання цієї діяльності, який перешкоджає виникненню можливого конфлікту або припиняє конфлікт, що виник [127; 161; 182; 186; 189; 190; 191; 193].

Основи теорії МА були закладені англійським філософом Дж. Остіном. Науковець, який звернув окрему увагу на вибачення, зараховує цей МА до перформативів. За концепцією Дж. Остіна, перформативи – це МА, які не співвідносяться з логічною оцінкою правдивості чи неправдивості. Вибачення – це МА, який має ілокутивну силу та містить інтенцію вибачення. Якщо співрозмовник зрозуміє інтенцію мовця, то такий МА можна вважати успішним. Якщо ж інтенція мовця не отримала відповіді адресата (тобто словесної відповіді чи певної поведінки), то такий МА вважається неуспішним.

Дж. Остін розрізняє п'ять класів МА відповідно до головної ілокутивної сили висловлення: вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бегабітиви, експозитиви; вибачення належать до класу бегабітивів – реакцій на поведінку інших людей (до яких належать також подяка, поздоровлення, привітання, благословення, співчуття, прокляття) [76, с. 119].

Теорію МА, запропоновану Дж. Остіном, далі розвинув і суттєво удосконалив його найвідоміший учень – американський логік і філософ Дж. Серль.

Взявши за основу ілокутивну мету, Дж. Серль, а разом з ним Д. Вандервекен та Дж. Ліч поділяють МА на п'ять груп: репрезентативи (інша назва – асертиви), директиви, комісиви, експресиви і декларативи. Науковці зараховують висловлення вибачення до класу експресивів [170, р. 12–20]. Класифікація Дж. Ліча включає крім експресива асертив, директив, комісив та інтеррогатив.

У. Едмонсон у дослідженні вибачень погоджується з Дж. Серлем та стверджує, що вибачення є експресивним МА, пропозиційний зміст якого передбачає правдивість цього висловлення. Автор стверджує, що в конкретному ситуативному контексті члени певної соціальної групи мають уявлення про тип комунікації, який відбувається в даному контексті. Науковець розрізняє між тим, що комуніканти знають про ситуацію, і тим, що вони конкретно роблять, а також між тим, про що йде мова в інтеракції, та тим, яку дію при цьому здійснюють співрозмовники [136, р. 273–274].

За У. Едмонсоном, вибачення – це спроба відновити соціальне порозуміння, необхідність якого з'являється, коли мовець скоїв певну дію, яка спричинила негативні наслідки для слухача. У ситуаціях, коли мовець виконує акт *вибачення*, автор називає його поведінку соціально-санкціонованою і направленою на підтримання іміджу слухача [136, р. 280]. Якщо адресат приймає вибачення, причина конфлікту зникає, оскільки вона вже не залишається темою для обговорення. У такій ситуації комунікативна дія, яку спровокував конфлікт, закінчується висловленням, яке У. Едмонсон називає прощенням. Науковець аналізує також ситуації, в яких вибачення передують можливому виникненню конфлікту. У цьому випадку мова йде про вибачення за намір завдати шкоди слухачеві [136, р. 283].

За Е. Тсуї, вибачення мають ритуальний характер та належать до експресивних МА, які слугують для вираження ввічливого та доброзичливого ставлення один до одного. Науковець поділяє експресиви на три типи висловлень: (1) в яких мовець виражає піклування та співчуття адресату (привітання, побажання, співчуття); (2) в яких адресант реалізує свої почуття у зв'язку зі своїм обов'язком (вибачення, вдячність); (3) які самі виражають та викликають у відповідь доброзичливість (привітання, прощання) [185, р. 133–155, 192].

За класифікацією Дж. Юля вибачення належить також до експресивів, які виражають почуття мовця та його психологічні переживання. Науковець стверджує, що у таких МА "мовець узгоджує слова зі світом почуттів" [197, р. 54].

Класифікація Д. Вундерліха включає вісім типів МА: репрезентативи, директиви, комісиви, декларації, сатисфактиви, еротетиви, локативи і ретрактиви. Автор зараховує МА *вибачення* до сатисфактивів, за допомогою яких адресант реагує на ситуацію, що склалася [194; 195].

Чіткий аналіз вибачення можна побачити в роботі австрійської дослідниці Р. Ратмайр, яка описує функціонування вибачень у російській мові. Науковець називає вибачення однією з форм мовленнєвого етикету. Вибачення, за Р. Ратмайр, складний перформативний МА, перлокуція якого, у випадку його успішності, полягає у наданні прощення, причому, на відміну від виконання наказу, вибір перлокуції залишається за адресатом. Вибачення тут є еквівалентом висловлення "прошу мене вибачити" [84, с. 63]. Дослідниця називає вибачення коригувальними вчинками одного з комунікантів. Їхня функція полягає у тому, щоб змінити значення, яке в іншому випадку слухач надав би певній дії мовця [163, S. 16].

Услід за Е. Гофманом, Р. Ратмайр наводить ряд емоційних і когнітивних характеристик ситуацій вибачення: винуватець повинен показати своє почуття провини, своє розуміння того, що від нього

очікують альтернативну поведінку та, що малефактивна дія може викликати негативні санкції щодо нього (наприклад покарання). Мовець повинен словесно відмовитися від неправильної поведінки й одночасно взяти на себе провину. Він повинен стати на сторону правильної моделі поведінки та пообіцяти, що дотримуватиметься її надалі. Обов'язковими є також розкаяння та висловлення жалю з приводу завданої шкоди. У випадку незначної провини ситуація вибачення характеризується наявністю не всіх наведених ознак, проте зазвичай вони присутні [163, S. 51].

На думку Р. Ратмайр, МА *вибачення* складається з трьох компонентів: мовця, який перепрошує за свою неправильну поведінку, адресата, якого скривдив мовець, і завданої шкоди [84, с. 43]. При цьому автор наголошує на наступному: що серйознішої завдано шкоди, то складнішим повинно бути формулювання вибачення. Шкода, завдана мовцем, стає лише тоді можливим приводом для вибачення, якщо мовець визнає свою провину.

Р. Ратмайр формулює умови успішності МА *вибачення* таким чином: 1) *правила пропозиційного змісту*: мовець визнає, що він завдав або хотів завдати певної шкоди адресату і просить адресата не ображатися на нього за це та не брати це до уваги у їхніх майбутніх стосунках; 2) *вступні правила*: мовець та адресат усвідомлюють, що вчинок неправильний; мовець побоюється, що адресат може образитися на нього через цей учинок, якщо він не перепросить; 3) *правила щирості*: мовець жалкує про те, що скоїв / мусів скоїти, і прагне зберегти хороші стосунки з адресатом; мовець відчуває свою провину перед адресатом (слухачем); 4) *вагомні правила*: акт вибачення є спробою відновити комунікативну рівновагу і повернутися до попереднього стану речей [163, S. 51–52].

Р. Ратмайр називає вибаченням лише ті реакції, в яких мовець визнає свою помилкову поведінку (завдання певної шкоди адресату) і одночасно бере на себе провину за завдану адресату матеріальну чи нематеріальну шкоду. Важливо, що авторка у своєму дослідженні вважає вибаченнями

лише ті ситуації, в яких прямо експлікується провина мовця і завдана ним шкода, а ті висловлення, в семантиці яких цього немає, в поле зору Р. Ратмайр не потрапляють (наприклад висловлення типу: *Цього більше ніколи не станеться*).

Т. Буренко у своєму дослідженні називає вибачення гібридним МА, який відповідно до психологічних засад охоплює дві рівноправні домінантні ілокуції – вираження адресантом психологічного стану провини (емотивна складова) і спонукання адресата надати вибачення (спонукальна складова). Дослідниця погоджується з Дж. Серлем, який вважає, що за допомогою таких актів людина виражає свої переживання та ставлення до співрозмовника (наприклад почуття провини, жалю, сорому тощо), а також спроби вплинути на реальність: уникнути конфлікту, повернути доброзичливі стосунки між мовцем і слухачем [19, с. 9–10].

Досліджуючи явище соціального статусу, В. Карасик враховує статусні та ситуативні характеристики комунікантів. Вибачення, за науковцем, потребує відповідної ситуації та контексту, в іншому випадку воно не буде успішним і може бути визначене як псевдовибачення [54].

Г. Почепцов, опираючись на ідеї Дж. Остіна і Дж. Серля, будує класифікацію МА у межах лінгвістичної теорії речення, розрізняючи в реченні структурний (конструктивний), семантичний і прагматичний аспекти. У комунікативно-функціональному плані в центрі уваги науковця перебуває комунікативна інтенція, тобто направленість речення на вирішення певного мовного завдання. Г. Почепцов розрізняє такі класи мовленнєвих актів як констативи, менасиви, премісиви, перформативи, директиви (ін'юнктиви, реквестиви, квеситиви). МА *вибачення* автор відносить до класу перформативів [82, с.15–25.].

С. Мартен-Кліф називає вибачення симпатизуючими експресивами, компонентом яких виступає негативна оцінка мовцем власної дії (mit *Sprecher-Aversion*). В основі дій цього типу – спільна для мовця і слухача негативна оцінка виконаної дії. Тому МА *вибачення* може бути

реалізований лише тоді, коли мовець виразить свій жаль з приводу скоєного ним учинку, оскільки він виконав дію, яку не може позитивно сприйняти ні він, ні слухач [156, S. 288–302].

В основі класифікації МА К. Баха перебуває відношення, яке висловлюють комунікативні інтерактанти. МА *вибачення* поряд зі співчуттям, привітанням, подякою тощо належить до класу визнання (acknowledgments) [126].

Загалом, аналіз існуючих класифікацій МА дає змогу зробити висновок, що МА *вибачення* не представляє окремих клас, а більшість науковців зараховують його до групи актів, пов'язаних з увічливістю і мовленнєвим етикетом: бегабітивів [75; 76; 125]; експресивів [88; 136; 154; 156; 197]; директивів [163]; сатисфактивів [195]; перформативів [82]; ритуальних МА [185]; актів визнання [126]. Основна увага у дослідженні вибачення належить психологічному компоненту, а саме емоційному переживанню мовця та експресивності його висловлення.

Словник лінгвістичних термінів тлумачить поняття експресивності як "здатність мовної одиниці передавати експресію" [47, с. 56], "експресія – це 1) виразність, підкреслена почуттєвість мови; 2) виразово-зображальні властивості мови, закладені в її лексичних, словотвірних, граматичних, стилістичних засобах і призначені для створення образності, емоційності висловлення" [47, с. 57].

За визначенням Ф. Бацевича, експресив – це тип МА, ілокутивна мета якого – демонструвати психічний стан, емоції адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє адресату [11, с. 23].

Ш. Баллі заклав основу для сучасних методів дослідження експресивного мовлення і розробив концепцію експресивних засобів. Він наголошував на винятковому характері мовленнєвого процесу, підпорядкованого розумовій діяльності. На думку автора, розум і почуття є найпотужнішими чинниками формування експресивності [120, с. 5–36].

У пропонованому дослідженні під *експресивністю* розуміємо мовні засоби вираження переживань мовця. Експресивні висловлення вибачення містять почуття відповідальності у мовця за скоєний ним учинок і емоційну реакцію, тобто почуття провини, бажання виправити ситуацію та відновити гармонію у стосунках з адресатом.

За В. Шаховським, експресивність виступає у МА експлікатором прагматичної інтенції мовця, що інтерпретує об'єкти зображення – світ, події в ньому, його факти та явища – у своїх цілях [107, с. 134].

С. Цюра вважає ілюкцією вибачення встановлення необхідного емоційного контакту для продовження спілкування в необхідній тональності. На думку автора, мотивом мовця може бути не лише здійснення впливу на адресата з метою отримання для себе певих переваг. Мовець, перепрошуючи, намагається також виразити співрозмовнику прихильність та розраховує на взаємність з боку адресата [105, с. 31].

До експресивних МА відносить вибачення і С. Алексенко, наголошуючи при цьому на емоційності цього висловлення. Науковець називає МА *вибачення* мовленнєво-етикетним актом-експресивом, що виражає психологічний стан мовця, відображає його вибір стратегій негативної і рідше позитивної ввічливості, відновлює принижену гідність слухача і зменшує ту образу, за яку мовець несе відповідальність [2, с. 9].

Експресія почуття жалю мовця залежить в першу чергу від оцінювання ним своєї поведінки, її наслідків, а також від особистої дистанції між співрозмовниками, їхнього соціального статусу, вікової категорії тощо. Так, наприклад, старші за віком особи в ситуації вибачення найчастіше використовують форми: *Entschuldigen Sie bitte!* Ця формула ввічливого вибачення влучно та ефективно виражає бажання мовця отримати пробачення за сказане чи вчинене та має сильніший вплив на слухача, ніж стандартні однослівні форми. Що вищий соціальний статус одного інтерактанта відносно іншого, що більша дистанція між мовцем і

слухачем, та що більшої завдано шкоди, тим багатший та експресивніший буде зміст висловлення *вибачення*, наприклад:

(14) *"Entschuldigen Sie", sagte Köster, "ich kann mir gut denken, dass Sie ärgerlich sind."*

"Bin ich nicht", sagte Jaffé.

"Dann tut's mir leid, dass ich Ihnen nicht gleich die Wahrheit gesagt habe."

Jaffé lachte. "Sie haben eine schlechte Meinung von Ärzten. Und nun gehen Sie ruhig. Ich bleibe hier" [236, S. 198].

У наведеному прикладі Кестер просить вибачення у лікаря за те, що не відразу сказав йому правду. Він розуміє, що в лікаря може скластися негативна думка про нього. Але зрозумівши, що лікар не образився, почуття провини зростає у Кестера ще більше і він продовжує перепрошувати, що збагачує зміст висловленого вибачення та робить його експресивнішим.

Якщо мова йде про незначну кривду, то мовець використовує невелику кількість засобів, наприклад: *Entschuldigung! Verzeihung! Sorry! Pardon!* Зазвичай це стосується розмовно-побутових ситуацій, перепитування та перепрошування за неправильно почуту репліку або ж при ненавмисному завданні шкоди слухачеві, наприклад:

(15) *"Entschuldigung", flüsterte Lilli. "Sind das deine Anproben?" [239, S. 16–18]*

Аналіз різних поглядів на поняття емоційності та експресивності, а також результати мовленнєвоактових досліджень дають змогу вважати вибачення насамперед експресивним МА, за допомогою якого мовець висловлює почуття відповідальності, провини, жалю, каяття за скоєну ним малефактивну дію. Проте за певних обставин інші МА можуть також набувати певних ознак вибачення, що дає підстави зараховувати їх до експресивів.

МА *вибачення* межує з репрезентативними, директивними та комісивними МА, а саме з МА *повідомлення, пояснення, прохання, вимога, обіцянка, пропозиція*. У межах класу експресивів вибачення слід відмежовувати від *виправдання* та *співчуття*.

Для того, щоб відмежувати вибачення від інших МА, ми використовуємо такі критерії:

- наявність двох комунікантів (дві сторони): мовця (адресанта) і слухача (адресата);
- зумовленість реалізації МА *вибачення* поведінкою мовця, яка не відповідає загальноприйнятим нормам поведінки та/або ображає слухача;
- наявність фактичної/потенційної образи адресата з боку мовця;
- адресантом вибачення здебільшого виступає сам кривдник;
- адресат вибачення повинен знати причину вибачення;
- визнання мовцем факту скоєння/можливого скоєння негативної дії;
- вираження жалю з приводу здійсненої/потенційної малефактивної дії;
- сподівання мовця на порозуміння з боку адресата;
- спрямованість висловлення на відновлення хороших стосунків зі співрозмовником.

Близьким за значенням до МА *вибачення* є *виправдання*. Експресивний МА *вибачення* є вираженням жалю мовця з приводу власної неправильної поведінки, він не базується, як МА *виправдання*, на обґрунтуванні власної поведінки. Натомість, вибачення як правило містить засудження адресантом скоєного ним учинку. Виправданню, як і вибаченню, передує малефактивна дія. Проте виправдання передбачає визнання своєї провини із зазначенням певних обставин, що пом'якшують або взагалі знімають провину. Отож, важливим критерієм, що відрізняє вибачення від виправдання, є *визнання* (у випадку МА *вибачення*) або *заперечення/спростування* (МА *виправдання*) мовцем своєї провини.

(16) "*Du hattest kein Recht, herzukommen!*"

"Ich war in einer Verlegenheit. Du warst nicht da, und... Überhaupt, viele wären froh, wenn ich Manuel Kaminski zu ihnen bringen würde!"

"Dann hättest du ihn zu einem von ihnen bringen sollen" [217, S. 147].

У наведеному прикладі мовець виправдовує свій прихід у відповідь на вороже ставлення співрозмовника, який стверджує, що той не мав права приходити (*Du hattest kein Recht, herzukommen*). Мовець пояснює свою поведінку розпачливим станом (*Ich war in einer Verlegenheit*) і додає, що багато людей зрадили б побачити Мануеля Камінського (*Überhaupt, viele wären froh, wenn ich Manuel Kaminski zu ihnen bringen würde*), чим виправдовує свій прихід. Мовець не визнає своєї провини та не жалкує з приводу здійсненого, а захищається та наводить причини, чому він не поділяє думку співрозмовника, що підтверджує ілокуцію МА виправдання.

У прикладі (17) мовець, відчуваючи провину за свою неправильну поведінку в минулому, погоджується з негативною оцінкою його дій адресатом (*Ich weiß*), визнає свою провину (*Ich habe mich die ganze zeit ziemlich albern betragen*), висловлює жаль з приводу вчиненої малефактивної дії (*Jetzt tut's mir auch Leid*) та хоче перепросити співрозмовника за це (*Deshalb wollte ich mich bei dir entschuldigen*):

(17) *"Ein ziemlich übler Streich", sagte Linda.*

"Ich weiß", erwiderte Hanni bedrückt. "Jetzt tut's mir auch Leid. Deshalb wollte ich mich bei dir entschuldigen und dir dafür danken, dass du mich in deiner Mannschaft aufgestellt hast. Natürlich weiß ich, dass du mich nach all dem nicht spielen lassen kannst. Und dann möchte ich noch etwas sagen. Ab jetzt werde ich zusammen mit Nanni meine Arbeit machen. Ich habe mich die ganze Zeit ziemlich albern betragen. Das wäre alles!" [198, S. 38]

Однак межі між виправданням і вибаченням не чіткі, адже, як справедливо зауважує Р. Ратмайр, неприйняте виправдання може перейти у прохання про вибачення і навпаки, неуспішне вибачення може перейти у виправдання або звинувачення іншої особи [163, S. 55].

Наступний приклад ілюструє розмитість меж між МА вибачення та виправдання:

(18) *Mamsell hörte, wie Margaret in der Gegend herumschrie, und winkte sie zu sich. Sie erzählte ihr, was geschehen war. Margarets gerötetes, aufgeregtes Gesicht wurde blaß.*

"Verzeihen Sie, Mamsell", murmelte sie. "Ich hatte keine Ahnung..."

"Ich weiß", nickte die Lehrerin [199, S. 59].

У пропонованому прикладі Маргарет перепрошує вчительку за свою неправильну поведінку в минулому (*Verzeihen Sie, Mamsell*) виправдовуючи свої дії незнанням обставин ситуації (*Ich hatte keine Ahnung*).

Репрезентативні МА повідомлення та пояснення також близькі за значенням до вибачення, оскільки, як і вибачення, сповіщають/надають інформацію про стан речей. Проте, інформація, яку мовець хоче донести до слухача за допомогою МА вибачення обмежується висловленням жалю з приводу здійсненої/потенційної малефактивної дії та відповідальності за наслідки, до яких призвела/може призвести неправильна поведінка мовця, а також бажання зберегти/відновити хороші стосунки з адресатом.

У прикладі (19) Джоджо просить вибачення у Марка за пошкоджений автомобіль. Дівчина відчуває провину за свій учинок і формулює вибачення за допомогою повідомлення про те, що пошкодила його автомобіль (*Ich hab' dein Taxi vermasselt*), пояснюючи, що заїхала в нього велосипедом (*Ich bin hineingefahren*). Мовець відчуває жаль стосовно шкоди, якої завдала адресату, через те їй важко говорити. Адресат розуміє почуття провини мовця і намагається її заспокоїти (*Nun sprich schon – so schlimm kann es nicht sein*). У пропонованому прикладі є також МА повідомлення, який виконує властиву йому функцію (надавати інформацію про стан речей), а саме мовець повідомляє співрозмовника про значне пошкодження велосипеда, який належить їхньому другові (*Ja, aber das Fahrrad hat es nicht so gut überstanden*), котрий відсутній у момент розмови.

(19) *Jojo: Mark, ich hab' noch etwas ganz anderes vermässelt...*

Mark: Nun sprich schon – so schlimm kann es nicht sein.

Jojo: Ich hab' dein Taxi vermässelt.

Mark: Was? Ein Taxi kann man nicht vermässeln, sondern höchstens ...

Mein Taxi? Was hast du gemacht?

Jojo: Ich bin hineingefahren ... Ja, aber es ist nicht so schlimm. Es hat nur eine Beule oder einen Kratzer an der Seite, oder wie sagt man?

Mark: Mein Taxi ist verkratzt? Und verbeult? Was soll ich meinem Chef sagen und der Versicherung?

Jojo: Ja, aber das Fahrrad hat es nicht so gut überstanden.

Mark: Kein Wort zu Reza.

Jojo: Wieso? Du hast mir doch gesagt, dass er mir sein Fahrrad gerne leiht. Und dann muss ich ihm ja auch sagen, dass ich es kaputt gemacht habe.

Mark: Sagen wir so: Er weiß gar nicht, dass er dir sein Fahrrad geliehen hat [250, S. 32–33].

Наступними близькими за семантикою до вибачення є директивні МА прохання та вимога. Р. Ратмайр вважає, що МА вибачення виконує дві прагматичні функції. Автор називає вибачення різновидом експресивних МА, які відображають внутрішній стан мовця, і водночас відносить вибачення до директивів. Успішність такого висловлення залежить від певних умов: 1) вираження мовцем розуміння недоречності заподіяного; 2) переконування в ненавмисності того, що сталося; 3) згода взяти на себе провину; 4) намагання повернутися до стану справ, який передував дії, що завдала шкоди [84, с. 64–66].

За Дж. Серлем, директивні МА – це МА, ілокутивною силою яких є змусити адресата зробити дещо [88, с. 182]. О. Беляєва трактує директивні МА як відображення конкретної спонукальної ситуації, що характеризується наявністю джерела спонукування (прескриптора, або суб'єкта волевиявлення), потенційної дії або стану, виконавця потенційної дії, акту спонукування [15, с. 10].

Прохання як і вимога виражає намір спонукати когось до виконання або уникнення певної дії. Ці два МА відрізняються тим, що адресатом МА *прохання* виступає особа, яка не зобов'язана, але може задовольнити бажання мовця. Адресат МА *вимога*, натомість, зобов'язаний виконати волю мовця.

(20) *"Lies mir mal vor, wo wir sind", bat Hanni Margaret, die vor ihr stand und ihr den Blick versperrte* [199, S. 17].

У наведеному прикладі Ганні просить свою подругу прочитати їй напис, оскільки не може сама цього зробити. Ця мовленнєва взаємодія зображує МА *прохання*, мета якого в аналізованому випадку – спонукати адресата прочитати напис.

У наступному прикладі висловлюючи прохання автор переслідує мету – отримати дозвіл на догляд за хворою сестрою:

(21) *"Bitte, darf ich nach meiner Schwester schauen?" fragte sie* [199, S. 74].

У наступному випадку мовець вимагає від адресата швидше висловитися, оскільки його зацікавила інформація мовця:

(22) *"Nun sag schon", verlangte Bobby, die sich mit ihrer Strickerei sowieso langweilte* [199, S. 52].

МА *вибачення* відрізняється від прохання та вимоги тим, що необхідність у ньому з'являється тоді, коли порушено норми кооперативної взаємодії та за наявності у мовця бажання відновити комунікативну гармонію, яка була до здійснення негативного вчинку, тобто, мовець, завдавши адресату шкоди, повинен відчувати, з одного боку, жаль та каяття з приводу скоєного, а з іншого – бажання змінити негативну оцінку його дій, що склалася в адресата. Саме ці обставини спонукають мовця до здійснення особливої комунікативної дії, за допомогою якої він одночасно інформує співрозмовника про психологічний дискомфорт, який відчуває, намагається виправити

ситуацію, що склалася, і спонукати адресата змінити негативну оцінку дій мовця, яка у нього склалася, на позитивну.

(23) "*Entschuldige*", sagte ich. "So was ungeschicktes. Fällt mir einfach aus der Hand und ist auch gleich in tausend Scherben" [236, S. 381–382].

У наведеному прикладі мовець просить вибачення за здійснену помилку, яка призвела до моральної шкоди для адресата.

(24) "*Sie müssen entschuldigen*", sagte Kaminski. "Ich komme gerade aus dem Bett. Ich habe zwei Stunden lang versucht einzuschlafen, dann habe ich eine Schlaftablette genommen und bin aufgestanden. Ich brauche Kaffee" [217, S. 22].

Приклад (24) зображує вибачення близьке за значенням до МА *вимога*. Мовець вимагає в адресата вибачити його поведінку (*Sie müssen entschuldigen*), пояснюючи це втому, оскільки він довго не міг заснути. Таке висловлення вважаємо вибаченням, оскільки ця ситуація характеризується такими ознаками, притаманними МА *вибачення*: адресант оцінює свою поведінку як таку, що може образити співрозмовника; він прагне зберегти хороші стосунки зі слухачем; слова мовця спрямовані на кооперацію.

МА *вибачення* межує також з комісивними МА *обіцянка* та *пропозиція*. Комісивами вважають МА, які зобов'язують адресанта виконати певні дії у майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки, покладають на нього відповідальність перед адресатом [11, с. 23]. Перепрошуючи за здійснену малефактивну дію, мовець нерідко висловлює обіцянку не повторювати такої дії в майбутньому або пропозицію відшкодувати збитки. У такому разі вибачення близьке до МА *обіцянка* та *пропозиція*, проте на відміну від цих актів, вибачення не завжди передбачає виконання обіцяної/пропонованої дії, оскільки адресат може прийняти вибачення мовця і без відшкодування збитків. Крім того, вибачення має за мету висловити жаль мовця стосовно актуального стану

речей (його негативної поведінки відносно мовця), а майбутня поведінка адресанта є другорядною.

(25) *"Das alles ist nicht leicht für dich. Doch denk auch mal daran, dass deine Freundinnen sich große Mühe gegeben haben, um einen Weg zu finden, dir zu helfen. Ich finde, es war eine gute Idee. Wir alle werden eine Menge Spaß und Aufregung haben. Und du solltest nicht abseits stehen. Spiel mit, Anja, auch wenn es dir schwerfällt."*

Anja antwortete nicht. Sie biß sich auf die Lippen. [...] Dann nickte sie. "Ich werde mir Mühe geben", flüsterte sie [199, S. 98].

У прикладі (25) в ролі мовця виступає хвора дівчинка Аня, яка не може ходити. У школі незабаром відбудеться свято, до якого старанно готуються всі учні. Подруги Ані докладають чимало зусиль, щоб Аня також змогла взяти участь у святкуванні. Проте Аня, відчуваючи себе не такою як усі, не хоче долучатися до однокласників. Учителька пояснює дівчині її вагомість у святкуванні та наголошує на стараннях її подруг заради неї. У відповідь на це Аня обіцяє вчительці докласти також зусиль (*Ich werde mir Mühe geben*).

(26) *"Mein Vorschlag wäre..."*

Sie machte eine Pause und die Mädchen verstummten, hörten geradezu andächtig zu. "Wir teilen euch in Girls und Boys. Das ist schon wegen der Tänze notwendig. Die großen sind die Männer, die kleineren die Mädchen, ganz einfach. Die Girls können Phantasie-Westernkleider tragen, weite Röcke, enges Oberteil, vielleicht kleine Puffärmel, alle gleich im Schnitt, aber in verschiedenen Farben [...]" [199, S. 96].

У прикладі (26) мовець висловлює пропозицію стосовно проведення шкільного свята. За допомогою МА *пропозиція* адресант зобов'язується допомогти учням з постановкою свята й ідеями стосовно одягу.

МА *вибачення* може містити також обіцянку чи пропозицію. Обіцянка у такому випадку стосується майбутньої дії, проте може також мати за мету – зменшити невдоволення адресата у момент мовлення.

(27) *"Luise, ich muss dir etwas sagen, aber sei nicht böse, ok?"*

"Ok, was ist denn?"

*"Ich habe mir doch neulich ein Kleid von dir geliehen, für die Party, wir waren ja draußen grillen und ich bin an der Holzbank hängen geblieben... **Ich kaufe dir ein neues**"* [взято з анкети опитування].

Сара позичила в Луізи нову сукню для вечірки і ненавмисно розірвала її. Дівчина розуміє, що своїм негативним учинком завдала подрузі не лише матеріальної шкоди, але й моральної, адже Луізе нещодавно купила цю сукню. Мовець шкодує, що так сталося та обіцяє купити подрузі нову сукню (*Ich kaufe dir ein neues*).

Пропозиція/зобов'язання, які містить вибачення, стосуються, зазвичай, матеріального відшкодування завданих збитків та підсилюють вибачення. Адресату вибачення легше пробачити мовцеві, якщо той здійснить відшкодування. У німецькій лінгвокультурі матеріальне відшкодування завданих збитків є обов'язковим серед колег по роботі, в той час як у приватній сфері від нього часто відмовляються.

(28) (*Olaf*): ***Oh nein, das tut mir leid, können Sie mir Ihre Telefonnummer aufschreiben, hier ist meine.***

(*Fahrer des beschädigten Autos*): *Ja, kann passieren, ich bringe das Auto heute nach der Arbeit gleich in die Werkstatt und lasse einen Kostenvoranschlag machen und melde mich dann bei Ihnen.*

(*Olaf*): ***Ok. Ich komme für den Schaden auf.***

(*Fahrer des beschädigten Autos*): *Alles klar, dann bis später* [взято з анкети опитування].

У прикладі (28) Олаф, паркуючи свій автомобіль, пошкодив інше авто. Винуватець відчуває провину за свою необачність та жалкує з приводу цього (*Oh nein, das tut mir leid*). Він розуміє, що завдав адресату матеріальної шкоди, тому зобов'язується відшкодувати завдану матеріальну шкоду (*Ich komme für den Schaden auf*).

Для експресивного МА *вибачення* поряд із визнанням відповідальності за скоєний учинок надзвичайно важливими є почуття жалю, оскільки саме у висловленні жалю з приводу завданої кривди полягає ілокутивний пункт досліджуваного МА. Тут вибачення межує з МА *співчуття*, мета якого полягає у вираженні чуйного ставлення до адресата в його переживаннях, горі, стражданнях [97]. Отож, обидва МА виражають жаль стосовно актуального стану речей, проте на відміну від співчуття, за допомогою МА *вибачення* мовець виражає жаль з приводу власної негативної поведінки, в той час як у ситуації співчуття мовець не є винуватцем психологічного дискомфорту, який переживає слухач, оскільки не заподіяв адресату шкоди.

(29) *Jojo: Ach Lena, ich warte gerade auf Ben. Ich hatte dir doch von ihm erzählt, oder? Und ich habe das Gefühl, als würde ich umsonst warten. Er hat mich...*

Lena: ...versetzt? Meinst du das? Er kommt nicht?

Jojo: Genau das meine ich. Er hat mich wohl versetzt. Ich warte seit einer halben Stunde auf Ben. Ich frage mich, was da passiert ist.

Lena: Oh, das tut mir sehr leid. An deiner Stelle würd' ich gehen, Jojo [250, S. 30].

Наведений приклад представляє МА *співчуття*. Джоджо чекаючи на Бена, з яким довго вже не може зустрітися, розповідає подрузі у телефонній розмові про те, що почувається покинутою, та відчуває, що Бен і цього разу не прийде. Лені шкода подруги, якій вона співчуває (*Oh, das tut mir sehr leid*).

У прикладі (30) мовець усвідомлюючи, що своєю поведінкою міг образити адресата, відчуває жаль з цього приводу та прагне відновити хороші стосунки зі слухачем:

(30) *Jojo: Lena, ich bin so froh, dass du gekommen bist. Ehrlich, ich war blöd zu dir, das tut mir leid* [250, S. 42].

Узагальнюючи, спільні та диференційні ознаки вибачення та суміжних з ним МА відображає таблиця у додатку А.

Беручи до уваги всі складові МА *вибачення*, можна охарактеризувати його прагматичну структуру: 1) мовець аналізує та оцінює свою дію як негативну; 2) мовець бере на себе відповідальність за здійснену/потенційну малефактивну дію; 3) мовець висловлює жаль з приводу свого негативного вчинку з метою збереження/відновлення хороших стосунків з адресатом; 4) мовець актуалізує МА *вибачення* за допомогою відповідних мовних засобів; 5) адресат приймає або не приймає вибачення.

Прагматична структура вибачення дозволяє стверджувати, що вибачення – це експресивний МА, значення якого полягає у тому, що продукуючи його, мовець бере на себе відповідальність за нанесення адресату шкоди, висловлює жаль з цього приводу та просить слухача зберегти баланс у їхніх стосунках.

2.2 Жанрові характеристики вибачення

2.2.1 Прагматичний статус вибачення: від мовленнєвого акту до мовленнєвого жанру. Чимало сучасних досліджень, присвячених аналізу МА *вибачення* намагаються розширити предмет свого аналізу і вийти за межі вузького мовленнєвоактового наукового підходу.

Аналізуючи МА *вибачення*, бачимо, що модель МА здебільшого спрямована на мовця, а особа адресата залишається за межами аналізу. Теорія мовленнєвих актів в основному зорієнтована на окремі висловлення без урахування ситуації спілкування та умов, за яких воно відбувається. Цьому науковому підходу бракує заглиблення в абсолютно мовний аспект реалізації МА, залучення темпоральних і модальних характеристик мовлення. Тому для опису всього різноманіття діяльності у мовленні, сьогодні у лінгвістиці популярні дослідження мовленнєвих жанрів.

Традиційно поняття жанру пов'язують передусім з літературознавством, проте у другій половині ХХ століття спостерігається переосмислення цього феномену, значною мірою під впливом ідей російського мовознавця М. Бахтіна та його концепції МЖ як категорії спілкування й інтеракції.

За М. Бахтіним, людське мовлення у типових ситуаціях втілюється у певні готові форми *мовленнєвих жанрів*, які "надані нам, як рідна мова". Слухаючи чуже мовлення, ми вже з перших слів "передбачаємо його жанр, об'єм, композиційну побудову, кінець, тобто з самого початку маємо відчуття мовленнєвого цілого...". Загалом, мовленнєві жанри розглядають як категорію, що дозволяє пов'язати соціальну реальність із мовною [9].

М. Бахтін вважає МЖ відносно стійкими нормативними формами висловлень і наголошує на різноманітті усних і письмових МЖ – від коротких побутових реплік до романів [8]. Автор наголошує на характерних рисах МЖ: повторюваності і впізнаваності стильових ознак. Науковець розрізняє між первинними і вторинними МЖ, які характеризуються різними рисами. Вторинні (складні) МЖ (романи, драми, наукові дослідження тощо), за М. Бахтіним, виникають в умовах складнішого культурного спілкування, наприклад художнього чи суспільно-політичного. Вони слугують для опрацювання первинних МЖ, що формуються безпосередньо в умовах комунікації [8]. У рамках класифікації М. Бахтіна, вибачення вважаємо первинним МЖ, який реалізують у повсякденному спілкуванні.

На думку Ф. Бацевича, МЖ необхідний для правильного розуміння природи й організації дискурсу, яка б враховувала не лише найзагальніші інтенції комунікативних інтерактантів, а й інші складові комунікативної діяльності людей [11, с. 95–100]. Таким чином *МЖ виступає проміжним поняттям між МА та дискурсом*. Спираючись на дослідження МЖ К. Седова та Ф. Бацевича, у пропонованому дослідженні під *мовленнєвим жанром* розуміємо вербально-знакове втілення типових ситуацій

соціальної взаємодії людей. При цьому МЖ може складатися з певної кількості мовленнєвих актів (субжанрів за визначенням Сєдова К. Ф.).

Сьогодні генологія відома як особлива дисципліна, дослідженням якої займаються такі провідні науковці як Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, А. Вежбицька, В. Гольдин, В. Дементьєв, М. Кожина, А. Паславська, Р. Помірко, К. Сєдов, М. Федосюк, Т. Шмельова, Т. Яхонтова та молодше покоління мовознавців, як наприклад, І. Довганюк, Т. Дубровська, Х. Дяків, Н. Паламар та інші, які в основному виходять з концепції М. Бахтіна [4; 6; 8; 9; 11; 38; 40; 44; 46; 73; 106; 109; 121].

Один із напрямів, лінгвістичний (за визначенням В. Дементьєва генристика), близький до теорії МА, ставить за мету вирахування моделей спілкування [109]. При такому таксономічному підході МЖ розглядають як елемент класифікаційної системи, в якій усі жанри розподілені за головною ознакою (як правило, це цільовий компонент). Цей напрям представляють Н. Арутюнова, А. Вежбицька, Т. Шмельова, М. Федосюк та інші мовознавці, які розглядають жанр здебільшого як монологічну структуру, тому в центрі стоїть мовець (адресант), а жанротвірним елементом є ілокутивний, логіко-інтенційний аспект.

Представники прагматичного напрямку визначають МЖ як вербальне оформлення типової ситуації соціальної взаємодії людей. У центрі розуміння жанру перебуває адресат, його очікування, сприйняття, реакція.

Третій, синтезуючий, підхід, називається комунікативною генристикою. У рамках цього підходу жанр виступає засобом формалізації соціальної взаємодії [4, с. 116–117].

Одна з найважливіших функцій МЖ – служити розпізнанню інтенції адресатом [38, с. 30], визначати горизонт очікування для адресата і модель побудови висловлення для мовця [30, с. 24].

А. Вежбицька вважає, що кожний МЖ можна змоделювати за допомогою послідовності простих речень, які виражають мотиви, інтенції

та інші ментальні акти мовця, що визначають конкретний тип висловлення [4, с. 72–73].

Для визначення МЖ *вибачення* А. Вежбицька пропонує таке трактування: знаю, що я вчинив погано щодо тебе; думаю, що ти можеш відчувати до мене щось погане з приводу цього; кажу: я шкодую, що вчинив це; кажу це тому, що хочу, щоб ти не ображався на мене [23, с. 353, 364–367].

Т. Шмельова поділяє МЖ на чотири групи: інформативні, імперативні, етикетні та оцінні. За цією класифікацією, вибачення можна розглядати як оцінний та етикетний МЖ. Разом із Т. Шмельовою, оцінними вважаємо МЖ, мета яких полягає у зміні психологічного стану учасників спілкування, співвідносячи їхні вчинки, якості та інші маніфестації зі шкалою цінностей, прийнятою у конкретній лінгвокультурі [4, с. 84].

Мета етикетних МЖ полягає у здійсненні особливої дії, вчинку в соціальній сфері, передбаченого етикетом конкретного соціуму. Приналежність вибачення до етикетних МЖ підтверджується тим, що на його позначення у мові створені певні граматичні форми, показники інтонації тощо [56, с. 34–37].

Беручи до уваги основні ознаки МЖ (діалогічність, впізнаваність та відтворюваність), можна стверджувати, що вибачення виконує ці три основні умови: воно реалізується у комунікативній ситуації, яка передбачає щонайменше двох учасників спілкування (діалогічність), крім того у пропонованому дослідженні виділено низку критеріїв відмежування вибачення від інших МЖ, на основі типологічних ознак МА *вибачення* (детальніше п. 2.1), а відтворюваність вибачення підтверджується активністю його реалізації у щоденному спілкуванні.

У сучасній комунікативній лінгвістиці більшість мовознавців вважають співвідношення між МЖ та МА ієрархічними. МЖ розглядають як складну сукупність МА; МЖ характеризуються складнішою будовою і

можуть включати декілька ілокутивних сил [11, с. 240]. У пропонованій дисертаційній роботі спираємося на ці теоретичні позиції дослідження МЖ і водночас пропонуємо нове бачення взаємодії МА і МЖ.

Для побудови лінгвопрагматичної моделі МЖ *вибачення* послуговуємося здобутками вітчизняних і зарубіжних науковців [3; 6; 38; 40; 77; 78; 79; 109; 157] та вважаємо за доцільне з'ясувати, у якому співвідношенні перебувають мета, комунікативні стратегії і тактики реалізації досліджуваного МЖ.

Під *комунікативною метою* розуміємо, услід за О. Яшенковою, запланований мовцем результат, на який скерована комунікативна діяльність [122, с. 282]. Адресант МЖ *вибачення* переслідує такі цілі: 1) уникнути конфлікту з адресатом; 2) позбутися почуття провини; 3) засвідчити повагу до співрозмовника.

Для досягнення конкретної комунікативної мети мовець будує план своєї поведінки, тобто обирає для розмови з адресатом відповідну *комунікативну стратегію* – головну лінію мовленнєвої поведінки в межах конкретної комунікативної події, що визначається загальною метою комунікації, ситуативним контекстом і уявленнями про адресата [122, с. 283]. Для МЖ *вибачення* характерні чотири комунікативні стратегії: а) аргументативна; б) зобов'язальна; в) спонукальна; г) етикетна. Комунікативні стратегії адресант реалізує за допомогою *комунікативних тактик* – зумовлені стратегією комунікативні кроки, що в сукупності дають змогу досягти головної комунікативної мети [122, с. 283].

МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові може формуватися за допомогою експресивів, репрезентативів, директивів та комісивів. До складу досліджуваного МЖ належать такі МА: *вибачення, виправдання, повідомлення, пояснення, прохання, запитання, обіцянка, пропозиція*, послідовну сукупність яких вважаємо комунікативними тактиками реалізації мовленнєвої стратегії досліджуваного МЖ. Комунікативна тактика може слугувати засобом реалізації декількох стратегій.

Як зазначено у підрозділі 2.1, вибачення тісно пов'язане з аргументативними висловленнями, які й реалізують **аргументативну стратегію** МЖ *вибачення*, що становить 38% практичного матеріалу дослідження. Обравши аргументативну стратегію висловлення, мовець визнає свою провину перед співрозмовником, повідомляючи його про жаль та психологічний дискомфорт, які він відчуває внаслідок помилки, якої припустився. Адресант також пояснює, за яких обставин та з яких причин він здійснив негативний учинок. Розглянемо приклад:

(31) *Ich hielt sie am Ärmel fest. "Lass das doch, Charlotte! Wir müssen so schnell wie möglich nach Hause. Lady Arista hat gesagt..."*

"Es ist schon wieder vorbei", sagte Charlotte.

"Na und? Es kann trotzdem jeden Augenblick passieren." Charlotte ließ sich von mir in die andere Richtung ziehen.

"Wo habe ich nur die Kreide?" Ich kramte im Gehen in der Jackentasche. "Ach, hier ist sie ja. Und das Handy. Soll ich schon mal zu Hause anrufen? Hast du Angst? Oh, dumme Frage, tut mir leid. Ich bin aufgeregt."

"Schon okay. Ich habe keine Angst" [211, S. 14–15].

Реалізований у прикладі (31) МЖ *вибачення* представлений комунікативною тактикою, яку формують МА *повідомлення* (*Oh, dumme Frage*), *вибачення* (*tut mir leid*) і *пояснення* (*Ich bin aufgeregt*). Гвендолін поставивши сестрі недоречне запитання (*Hast du Angst?*), коли та погано почувалася, розуміє свою помилку і перепрошує, пояснюючи свою поведінку хвилюванням.

У наступному прикладі МЖ *вибачення* спровоковане звинуваченням слухача, а саме вибачення слідує за поясненням.

(32) *"Du vergisst", sagte er, "dass wir schon einmal versucht haben, so zu leben, wie du möchtest. Du vergisst überhaupt sehr viel" (звинувачення). Sie spülte den Mund aus, setzte das Glas ab und fuhr gedankenlos mit den Fingern über die Wandplatten.*

"Ja", sagte sie, "**damals wollte ich es nicht – wegen des Kindes – es war noch so klein – und ich konnte nicht** (пояснення). **Verzeih mir, daran dachte ich gar nicht mehr...**" (вибачення) [202, S. 111].

Таке вибачення, згідно з зібраною прикладовою базою, є реактивне за місцем у діалогічному мовленні та слідує за звинуваченням, докором або зауваженням.

У прикладі (33) МЖ вибачення реалізовано комунікативною тактикою вибачення – виправдання. Клара, запізнившись на засідання, перепрошує колег (*Entschuldigung*) та обґрунтовує своє запізнення зайнятістю (*Der Fall Fürst-Bergedorff hat mich aufgehalten*):

(33) *Als Klara verspätet zur Konferenz stößt, warten außer Kriminaldirektor Wagner auch noch sämtliche Dezernatsleiter auf sie.*

Klara: Entschuldigung. Der Fall Fürst-Bergedorff hat mich aufgehalten.

Kriminaldirektor Wagner (stirnrunzelnd): Ich habe gerade den Kollegen erklärt, wie die Vorgabe aus Freiburg ist [255, S. 79].

Приклад (34) демонструє МЖ вибачення, до складу якого входять МА вибачення та повідомлення. У магазині продавчиня переплутала проданий товар і дала покупцеві не його пакет. Продавець перепрошує співрозмовника (*Oh, entschuldigen Sie bitte*), а оскільки адресат ще не знає причини вибачення, мовець повідомляє про свою помилку (*ich glaube, ich habe Ihnen ein falsches Paket gegeben*):

(34) (*Verkäuferin*): **Oh, entschuldigen Sie bitte** (вибачення), **ich glaube, ich habe Ihnen ein falsches Paket gegeben** (повідомлення).

(*Helene*): *Kein Problem, Sie haben es ja noch rechtzeitig bemerkt.*

(*Verkäuferin*): *Ok, hier ist das richtige.*

(*Helene*): *Danke schön [204, S. 245].*

У прикладі (35) МЖ вибачення формує комунікативна тактика вибачення – пояснення – виправдання:

(35) *"Nimm den Finger aus dem Mund! Das ist eine grässliche Angewohnheit!"*

"Entschuldigung." *Ich hatte gar nicht gemerkt, dass ich angefangen hatte, an meinem Fingernagel zu knabbern. "Das ist nur die Aufregung. Es gibt da so viel, das ich nicht verstehe ..."*

"Das geht mir genauso", versicherte Großtante Maddy [211, S. 38].

На зауваження бабусі про неправильну поведінку під час розмови (*Nimm den Finger aus dem Mund! Das ist eine grässliche Angewohnheit!*) Гвендолін перепрошує за свою погану звичку, пояснюючи це хвилюванням (*Das ist nur die Aufregung*) та виправдовуючись обставинами (*Es gibt da so viel, das ich nicht verstehe*).

За допомогою **спонукальної стратегії МЖ вибачення** (17 % вибірки) адресант намагається здійснити вплив на співрозмовника, спонукати його до певних дій. Цей план мовець реалізує за допомогою МА *прохання, запитання, повідомлення* та *вибачення*. Згідно з підрахунками практичного матеріалу, цю стратегію мовець використовує рідко для висловлення вибачення.

Приклад (36) ілюструє МЖ *вибачення*, який мовець реалізує обравши спонукальну стратегію з відповідною комунікативною тактикою *прохання – повідомлення – запитання*:

(36) *"Soll das heißen, du glaubst zwar, dass ich Geister sehe, aber du glaubst nicht, dass es sie gibt?", rief ich aus und zog ihr empört meine Hände weg. [...]*

"Jetzt sei bitte nicht beleidigt" (прохання), sagte Mum. "Ich weiß, dass es Dinge zwischen Himmel und Erde gibt, die wir uns nicht erklären können. Aber möglicherweise messen wir diesen Dingen viel zu viel Bedeutung bei, je mehr wir uns mit ihnen beschäftigen. Ich halte dich nicht für verrückt. Und Tante Maddy auch nicht. (повідомлення) Aber mal ehrlich: Glaubst du, Tante Maddys Vision hätte irgendwas mit deiner Zukunft zu tun?" (запитання)

"Vielleicht" [211, S. 67].

Мати у відповідь на докір доньки відчуває провину за те, що тримала в таємниці важливу для доньки інформацію, тому просить доньку не ображатися на неї і повідомляє, що їй відомо.

У наступному прикладі Аня не може відвідати подруг на канікулах, оскільки Боббі запросила її раніше і та погодилася. Дівчині незручно відмовляти подругам, адже ті часто допомагали їй, тому вона перепрошує, просить не сердитися на неї та подякувати їхній матері за запрошення:

(37) *"Seid ihr mir böse?" fragte Anja. "Bitte nicht. Entschuldigt. Und sagt eurer Mutter vielen Dank!"*

"Reg dich doch nicht auf", meinte Hanni freundschaftlich-ruppig [199, S. 104].

МЖ вибачення, який ілюструє наступний приклад, формують МА запитання та повідомлення:

(38) *Marie gähnte sekundenlang und ließ damit keinen Zweifel daran, dass sie sich gern ins Bett verabschieden würde.*

"Wenn dich nicht stört, dass ich noch ein bisschen Krach mache? Ich möchte noch meine Koffer auspacken und so."

"Ich werde jetzt duschen, im Bett noch ein paar Seiten lesen und dann vermutlich übergangslos ohnmächtig werden. Bei nichts davon wird mich ein bisschen Gerumpel stören [...]" [204, S. 58].

Адресант (Гелен), гостюючи у подруги (Марі), просить вибачення у співрозмовника, адже бачить, що та вже втомилася і хоче спати, а вона ще не все зробила. Тому Гелен почувається незручно і запитує подругу, чи не заважатиме їй шум (*Wenn dich nicht stört, dass ich noch ein bisschen Krach mache?*), пояснюючи, що хоче розкласти свої речі (*Ich möchte noch meine Koffer auspacken und so*).

Наступною за частотою вживання у сучасній німецькій мові, згідно з нашим емпіричним матеріалом, є **зобов'язальна стратегія** (11 % практичного матеріалу), до якої адресант вдається у випадку заподіяння співрозмовнику серйозної моральної або матеріальної шкоди. Мовець

реалізує цю стратегію за допомогою комунікативних тактик МЖ вибачення, який формують такі МА: вибачення, обіцянка та пропозиція. У прикладі (39) до складу МЖ вибачення входять МА вибачення та обіцянка:

(39) "**Verzeih**" (вибачення), *sagte er, "ich tu's wirklich nicht wieder"* (обіцянка), *schwenkte von der Autobahn ab, fuhr zwischen lieblichen Feldern, an stillen Waldrändern entlang* [201, S. 109].

Заподіявши комусь матеріальної шкоди, мовець, перепрошуючи співрозмовника, нерідко пропонує відшкодування:

(40) *Leila stößt dazwischen eine Vase um. Die Vase fällt und zerbricht.*

"**O, Chris, entschuldige. Ich kann dir eine neue Vase schenken**", sagt Luise zu Christine [209, S. 187].

Луїзе перепрошує колегу (Крістін) за те, що донька розбила її вазу (*O, Chris, entschuldige*). Оскільки завдано матеріальної шкоди, мовець також пропонує адресату купити нову вазу (*Ich kann dir eine neue Vase schenken*).

Етикетну стратегію, яка становить 34% емпіричного матеріалу, адресант обирає, коли вважає завдану ним шкоду несерйозною, але достатньою для того, щоб порушити баланс у стосунках зі співрозмовником. Для реалізації цієї стратегії слугують такі МА: вибачення, прохання, запитання, пояснення, повідомлення.

(41) "**Entschuldigung**", *sagte ich. "Sie können mir nicht zufällig sagen, welches Jahr wir haben?"* [211, S. 41]

У прикладі (41) адресант, обравши етикетну стратегію для висловлення вибачення, перепрошує співрозмовника за те, що турбує його своїм запитанням-проханням.

(42) *Jojo: Reza, es ist ganz anders. Mark hier plant gerade einen Ausflug. Für uns.*

Mark: Was für einen Ausflug?

Jojo: Ähm, nach ... nach Bonn! Ja, lasst uns nach Bonn fahren!

Reza: Tut mir leid, ich muss lernen [250, S. 54].

Приклад (42) ілюструє МЖ *вибачення*, для якого адресант обрав етикетну стратегію, і реалізує її за допомогою комунікативної тактики, яку формують МА *вибачення* та *пояснення*. Мовець перепрошує друзів за те, що не може погодитися на їхню пропозицію – вирушити з ними на екскурсію (*Tut mir leid*), пояснюючи, що повинен вчитися (*ich muss lernen*).

Приклад (43) показує МЖ *вибачення*, який адресант реалізує за допомогою комунікативної тактики *вибачення – повідомлення*:

(43) "*Entschuldigen Sie (вибачення), ich war eben nicht ganz bei der Sache und habe Ihre Namen nicht verstanden (повідомлення)*" [213, S. 60].

Мовець перепрошує співрозмовника за неувважність і за те, що не зрозумів його прізвища. Адресант усвідомлює, що порушує норми кооперативного спілкування і може образити адресата, тому реалізує вибачення.

Зібраний емпіричний матеріал дозволив виявити не лише окремі стратегії МЖ *вибачення*, але й з'ясувати, що у деяких випадках мовець вдається у своєму висловленні до використання декількох стратегій водночас. Так, у роботі над аналізом прикладової бази було виявлено поєднання аргументативної, спонукальної та зобов'язальної стратегій, наприклад:

(44) "*Guten Tag, Herr Köller. Was halten Sie von meinem letzten Artikel über Umweltprobleme in Indonesien?*"

"Entschuldigen Sie, doch ich hatte leider viel zu viel um die Ohren, ich werde mir gleich morgen Ihren Artikel ansehen" [228, S. 471].

Наведений МЖ *вибачення* формують МА *вибачення*, *виправдання* та *обіцянка*. Редактор газети забув прочитати статтю, яку отримав від співробітника три дні тому. Автор статті приходить до редактора і запитує про свою статтю, на що винуватець просить у журналіста вибачення (*Entschuldigen Sie*), пояснюючи свою помилку надмірною зайнятістю (*doch ich hatte leider viel zu viel um die Ohren*), та обіцяє прочитати статтю наступного дня (*ich werde mir gleich morgen Ihren Artikel ansehen*).

У наступному прикладі мовець реалізує МЖ *вибачення* за допомогою комунікативної тактики *вибачення – пояснення – обіцянка – повідомлення*:

(45) "*Es tut mir sehr Leid, Frau Bender. Ich kann Ihren Vater nicht in Ruhe lassen. Aber ich werde ihn nicht unnötig aufregen, das verspreche ich Ihnen. Ich will ihn nur fragen...*" [213, S. 275]

Зважаючи на те, що вибачення не має сталої позиції відносно здійснення малефактивної дії, вважаємо, що **прагматичну структуру МЖ вибачення за місцем у комунікації** можна схематично зобразити таким чином:

1) *Ретроспективне вибачення*

малефактивна дія → негативна оцінка → прийняття відповідальності → вибачення → реакція

Ретроспективне вибачення слідує за малефактивною дією. Мовець скоївши негативну дію, оцінює її як таку, що могла завдати шкоди адресату, відчуває відповідальність за можливі негативні наслідки його вчинку, просить вибачення у слухача і сподівається на пробачення.

(46) *Reza: [...] Tut mir übrigens leid, dass ich Sie heute Morgen angerempelt hab'.*

Jojo: Das ist nicht so schlimm [...] [250, S. 4–5].

У наведеному прикладі Реза побачивши дівчину, яку вранці штовхнув, коли та йшла з валізами, просить в неї вибачення за свою поведінку.

2) *Проспективне вибачення*

Усвідомлення наміру здійснити негативний учинок → негативна оцінка → негативний учинок → вибачення (→ реакція)

Проспективне вибачення передуює здійсненню малефактивної дії. Мовець має намір здійснити вчинок, який він оцінює як негативний для адресата, але не може його уникнути, тому просить за це в адресата вибачення:

(47) *Laura: So! Jetzt versteh ich! Ja! Ja! (Es klingelt im Innern des Hauses) Entschuldigen Sie, meine Mutter hat mir etwas zu sagen. Einen Augenblick...* [244, S. 191].

Через телефонний дзвінок адресант повинен перервати розмову зі співрозмовником. Мовець не хоче, щоб адресат на нього образився, тому перепрошує за свою майбутню дію, яка може отримати негативну оцінку.

3) Синхронне вибачення (Рис. 2.1)

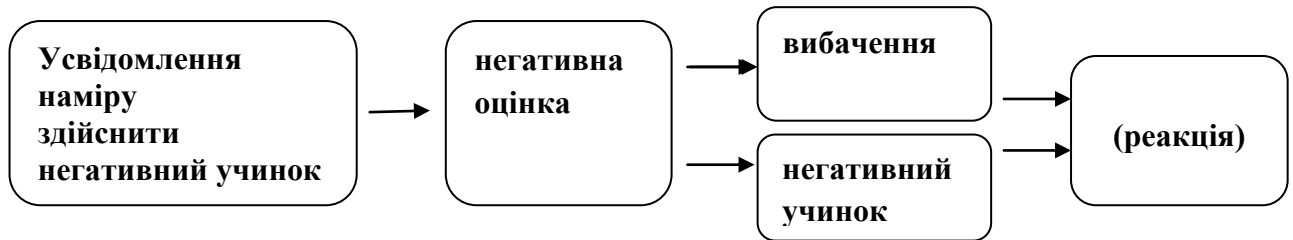

Рис. 2.1. Синхронне вибачення

Синхронне вибачення адресант реалізує здійснюючи водночас негативний учинок, як це ілюструє рис. 2.1.

(48) *"Entschuldigen Sie bitte", sagte Hanni höflich, "wir hätten gerne mit Herrn Bernhard gesprochen, wenn er ein paar Minuten Zeit hat."*

"Wenn ihr ein Autogramm möchtet, gebt mir die Plattenhülle oder das Bild, er wird es signieren", krächzte die Dame [199, S. 72].

У наведеному прикладі мовцем виступають діти, які прийшли в офіс відомого співака. У приймальні співака діти перепрошують секретаря (*Entschuldigen Sie bitte*) за те, що турбують її проханням (*wir hätten gerne mit Herrn Bernhard gesprochen, wenn er ein paar Minuten Zeit hat*). Розуміючи, що відволікають адресата від роботи, починають розмову з вибачення. Реакція адресата у такому випадку факультативна, оскільки вибачення тут відіграє не таку важливу функцію як прохання, тому реакція слухача стосується саме прохання.

Отже, аналіз практичного матеріалу дозволяє виділити три основні цілі МЖ *вибачення* (уникнути конфлікту, позбутися почуття провини, показати себе ввічливою людиною), для здійснення яких адресант обирає з-поміж чотирьох можливих стратегій вибачення (аргументативна 38%,

спонукальна 17%, зобов'язальна 11%, етикетна 34%). Корпус дослідження дав можливість з'ясувати, що для того, щоб уникнути конфлікту та позбутися почуття провини, мовець обирає аргументативну, зобов'язальну та/або спонукальну стратегії, а з метою засвідчити повагу до співрозмовника адресант вдається до етикетної стратегії.

Для реалізації конкретної стратегії адресант використовує комунікативні тактики, які формують такі МА: *вибачення* (31%), *повідомлення* (18%), *пояснення* (11%), *прохання* (9%), *обіцянка* (9%), *виправдання* (8%), *пропозиція* (8%), *запитання* (6%). Частотність вживання МА для реалізації МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові зображує діаграма у додатку Б.

Окремі мовленнєві тактики можуть слугувати для реалізації декількох стратегій. Так, емпіричне дослідження допомогло виявити, що для висловлення вибачення за нанесення серйозної шкоди мовець може поєднувати аргументативну, спонукальну та зобов'язальну стратегії.

Співвідношення між комунікативною метою, стратегіями і тактиками МЖ *вибачення* відображає таблиця 2.1:

Таблиця 2.1

Комунікативні інтенції, стратегії і тактики МЖ *вибачення*

№	Комунікативна мета	Стратегія	Тактики
1	уникнути конфлікту з адресатом	аргументативна 38%	вибачення, повідомлення, пояснення, виправдання
2	позбутися почуття провини	спонукальна 17%	вибачення, прохання, запитання, повідомлення
		зобов'язальна 11%	вибачення, обіцянка, пропозиція
3	засвідчити повагу до співрозмовника	етикетна 34%	вибачення, прохання, запитання, пояснення, повідомлення

Підсумовуючи, МЖ *вибачення* визначаємо як сукупність МА, об'єднаних відповідно до обраної стратегії (аргументативної, зобов'язальної, спонукальної, етикетної) спільною комунікативною метою – уникнення конфлікту, звільнення від почуття провини або вияв поваги до співрозмовника.

Для детальнішої характеристики МЖ *вибачення* скористаємося моделлю паспорта МЖ Т. Шмельової, в якому дослідниця конкретизує поняття МЖ та уточнює його спірні моменти. Це типовий проект, схема певного МЖ, яка допомагає правильно експлікувати інтенцію мовця. Т. Шмельова виділяє сім конститутивних ознак МЖ: комунікативну мету, образ автора, образ адресата, чинник комунікативного минулого, чинник комунікативного майбутнього, зміст події (диктумний зміст) та мовне втілення [4, с. 81–89].

За **комунікативною метою** дослідниця поділяє МЖ на інформативні, імперативні, оцінні та етикетні. Як зазначено вище, за класифікацією Т. Шмельової, вибачення відносимо до оцінних та етикетних МЖ. Комунікативна мета адресанта МЖ *вибачення* в німецькомовній культурі передбачає уникнення реального або потенційного конфлікту зі співрозмовником; звільнення від психологічного дискомфорту, пов'язаного з почуттям провини через скоєну малефективну дію; засвідчення знань про правила етикету.

(49) *"Ich danke Ihnen." Dr. Venneboschs Stimme wurde milder. "Und verzeihen Sie meine Grobheiten vorhin. Auch ich habe nur normale Nerven..."* [224, S. 163]

Наведений приклад ілюструє оцінний МЖ *вибачення*, в якому мовець усвідомлює, що був грубим у розмові зі слухачем (*verzeihen Sie meine Grobheiten vorhin*) та пояснює допущену грубість своїм емоційним станом (*Auch ich habe nur normale Nerven*). Адресант шкодує про свою помилку і не хоче, щоб у його співрозмовника склалася погана думка про нього.

Приклад (50) показує етикетний МЖ *вибачення*, в якому мовець перепрошує адресата з метою привернення його уваги. Адресант виступає тут вихованою людиною, яка знає правила спілкування:

(50) *Katrine: Entschuldigen Sie!*

Kahlmann dreht sich zu ihr um.

Katrine: Sie haben etwas verloren.

Katrine hält ihm einen Handschuh hin [252, S. 31].

Мета вибачення спрямована на відновлення/збереження кооперативного спілкування з адресатом. Перлокутивним ефектом МЖ *вибачення* мовець очікує порозуміння, зміну негативної оцінки про мовця на позитивну та пробачення з боку адресата (у випадку оцінного МЖ) або встановлення в адресата позитивної оцінки про мовця (у випадку етикетного МЖ *вибачення*).

Образ автора – це інформація про мовця як про комунікативного інтерактанта, яка міститься в типовому проекті МЖ і забезпечує його успішну реалізацію. МЖ *вибачення* передбачає зацікавленість автора в успішності інтеракції. Мовець прагне отримати пробачення від адресата та зберегти / відновити / встановити гармонію в їхніх стосунках. Автор хоче, щоб його співрозмовник змінив негативну думку (якщо така склалася) про нього на позитивну. У попередньому прикладі адресант звертається до співрозмовника, щоб повідомити його про те, що він загубив рукавицю. Мовець не знайомий з адресатом, тому як увічлива людина перепрошує за те, що турбує його.

Третьою жанротвірною ознакою є **образ адресата**, який відіграє важливу роль у побудові висловлення. Реальне спілкування, зображене у формі діалогу, відображає соціальну взаємодію учасників інтеракції, висловлення яких зорієнтоване на слухача, і, таким чином, впливають на процес формування репліки адресата у відповідь [60].

Будь-яке вибачення завжди комусь адресоване, тобто спрямоване на постраждалого. Традиційно виділяють такі типи адресатів: 1) реальний/гіпотетичний (конкретна людина, природа, божество тощо); 2) одиничний/окремий (знайома/незнайома людина); 3) масовий/колективний (група людей, аудиторія слухачів); 4) узагальнений, прогнозований (автор прогнозує слухача свого висловлення); 5) непрямий (адресат, який не відіграє безпосередню роль у конкретній ситуації спілкування, але на якого можна спрямувати непрямий вплив) [45; 48; 101].

Результати емпіричного дослідження дозволяють стверджувати, що в МЖ *вибачення* зустрічається більшість із наведених типів адресата, наприклад:

(51) *Katrine: Entschuldigen Sie, dass ich Sie störe aber ich habe so lange nach Ihnen gesucht. Ihr Mädchename war doch Schlömer, richtig?* [252, S. 42–43]

У наведеному прикладі мовець перепрошує співрозмовника за те, що турбує його своїми запитаннями, чим відволікає слухача від справ. Адресатом *вибачення* виступає одна особа, до якої мовець хоче звернутися із запитанням, отже мова йде про реального одиничного адресата.

У МЖ *вибачення* можливий також і масовий адресат, так званий колективний або поліадресат. За таких умов *вибачення* спрямоване не до однієї особи, а до декількох:

(52) *Solbach betritt das Esszimmer und sieht sich um. Die gesamte Familie sitzt um den gedeckten Tisch, alle Augen sind auf ihn gerichtet.*

Solbach: Oh, entschuldigen Sie bitte. Ich wollte Sie nur kurz etwas fragen [252, S. 57].

У наведеному МЖ *вибачення* Зольбах перепрошує цілу сім'ю, яка обідає, за те, що невчасно потурбував.

Важливим щодо адресата МЖ *вибачення* є те, що його присутність у момент реалізації *вибачення* є обов'язковою.

Наступними можна назвати дві симетричні ознаки – **чинник комунікативного минулого та майбутнього**, які підтверджують, що попередній та наступний епізоди комунікації важливі для МЖ *вибачення*.

Чинник комунікативного минулого дозволяє розрізнити між ініціативними МЖ, такими, що розпочинають спілкування, та реактивними, які з'являються як реакція після певних МЖ [4, с. 86]. МЖ *вибачення* може бути ініціативним і реактивним.

(53) *"Du hast leicht reden", gibt Koko zurück. "Du kannst ja fliegen, wenn er stürzt."*

"Tut mir leid", entschuldigt sich Alexander [229, S. 49].

У прикладі (53) вибачення вважаємо реактивним МЖ, який мовець висловлює у відповідь на докір співрозмовника.

Наступний приклад показує ініціативний МЖ вибачення, за допомогою якого мовець перепрошує за свій несподіваний візит:

(54) *"Entschuldigen Sie, dass ich hier einfach so auftauche", sagte Sergios Ehefrau. "Darf ich kurz hereinkommen?" [230, S. 575]*

Чинник комунікативного майбутнього передбачає подальший розвиток мовленнєвих подій, який реалізується в появі інших МЖ [4, с. 86].

(55) *"Wo sollen diese Leute hin?" fragte Manfred gereizt. "Eine Stadt ohne Hinterland. Grausam, sag ich dir!"*

"Daran gibst du mir die Schuld?" fragte Rita.

Manfred fing sich sofort. "Du", sagte er. "Entschuldige. Ich bin selbst schon verrückt. Man wird tatsächlich verrückt. Hören wir damit auf, uns zu beschuldigen, als wären wir feindliche Politiker! Das ist doch einfach lächerlich" [246, S. 242].

У прикладі (55) чинник комунікативного майбутнього передбачає припинення взаємних обвинувачень між мовцем і слухачем.

Часова перспектива допомагає визначити про який тип вибачення мова йде у конкретному прикладі: проспективне, ретроспективне чи синхронне, про що мова йшла у попередній главі роботи.

Наступна жанротвірна ознака – **зміст події (диктумний зміст)**. Один диктумний зміст можна зобразити у мовленні різноманітними жанрами: імперативними, інформативними, оцінними чи етикетними. Для формування певного МЖ важливий характер актантів ситуації, їхні відношення, часова перспектива та оцінка диктумного змісту [4, с. 87].

Диктумний зміст МЖ вибачення складається з таких обов'язкових елементів: 1) малефактивна дія; 2) негативна оцінка диктумного змісту (негативна оцінка мовця виконаної ним дії); 3) звернення до адресата, яке

можна реалізувати за допомогою звертань або апелятивних вигуків. У разі відсутності вербальних засобів мовець звертається до співрозмовника за допомогою невербальних засобів (погляд, скорочення дистанції між мовцями, усмішка, відповідні жести тощо); 4) спонукання адресата до виконання ним певної дії: надання прощення мовцеві; 5) можливе наведення причини скоєння негативного вчинку.

(56) *"Sind Sie böse?" fragte sie. "Ich meine, weil wir hier im Wald Jennis Geburtstag feiern."*

Frau Martin schüttelte den Kopf. "Böse? Nein, wirklich nicht. Ach, Jenni, hast du noch ein Würstchen übrig?" [199, S. 47–48]

У прикладі (56) мовець негативно оцінює свою поведінку і формує вибачення, запитуючи у співрозмовника, чи той сердиться через такий учинок (*Sind Sie böse?*). Адресант повідомляє про вчинену малефективну дію (*Ich meine, weil wir hier im Wald Jennis Geburtstag feiern*), таким чином показує, що визнає свою провину та прагне уникнути конфлікту зі співрозмовником.

Як бачимо, оцінка диктумного змісту у ситуації вибачення негативна, тобто мовець засуджує свій учинок та прагне виправити ситуацію, що склалася.

Параметр мовного втілення МЖ – це спектр можливостей, лексичних і граматичних ресурсів жанру. У цьому спектрі Т. Шмельова позначає деякі полюси: клішованість / індивідуальність, мінімальність / максимальність словесного вираження [4, с. 88]. Тут розрізняємо також прямі (експліцитні та імпліцитні) і непрямі засоби вираження вибачення.

Для реалізації вибачення слугують різноманітні лексичні, граматичні та синтаксичні вербальні, а також невербальні засоби. Для опису мовного вираження МЖ вибачення у пропонованому дослідженні моделюємо функціонально-семантичне поле, в якому засоби реалізації вибачення, залежно від їхніх функцій, належать до ядра або периферії. Детальніше про це мова йтиме у розділі 3.

Розглянемо на прикладі створення паспорту МЖ *вибачення*:

(57) *Orlow war noch auf. Er saß vor seinem Muttergottesbild in der Ecke des Zimmers, vor dem ein Lämpchen brannte, seine Augen waren rot, und auf dem Tisch dampfte ein kleiner Samowar.*

"Bitte, entschuldigen Sie", sagte ich, "ein unvorhergesehener Zufall – können Sie mir etwas heißen Tee geben?"

Russen sind an Zufälle gewöhnt. Er gab mir zwei Gläser, Zucker und füllte einen Teller mit kleinen Kuchen. "Ich bin Ihnen sehr gern behilflich", sagte er, "darf ich Ihnen auch – ich war oft in ähnlicher – ein paar Kaffeebohnen – zum Kauen..."

"Danke", sagte ich, "wirklich, ich danke Ihnen. Ich nehme sie gern..." [236, S. 160].

У наведеному прикладі мовець просить в адресата вибачення за те, що потурбував його, а отже, порушив його приватну сферу. Комунікативна мета цього МЖ – реалізація вибачення та прохання дати чаю. Таке вибачення вважаємо етикетним МЖ, мета якого полягає у здійсненні особливої дії, вчинку в соціальній сфері, передбаченого етикетом конкретного соціуму.

Що стосується образів автора та адресата, у наведеній ситуації це незнайомі люди, що розмовляють один з одним на "Ви".

Чинник комунікативного минулого дозволяє вважати це висловлення ініціативним МЖ *вибачення*, за допомогою якого мовець звертається до адресата з проханням. Фактор комунікативного майбутнього дозволяє передбачити подальший розвиток подій: адресант виконує прохання мовця.

Наведений приклад ілюструє вибачення, яке мовець висловлює, порушуючи одночасно приватну сферу адресата. Мовець, знаючи правила етикету та норми суспільства, висловлює вибачення, коли турбує співрозмовника.

Аналізований приклад представляє пряме вибачення, яке реалізується дієсловом *entschuldigen* у 3 особі множини наказового способу та підсилюється прислівником *bitte*.

Таким чином, МЖ *вибачення* за прикладом моделі паспорту МЖ Т. Шмельової охоплює сім параметрів:

- за комунікативною метою розглядаємо вибачення як: а) запобігання конфліктної ситуації; б) звільнення від почуття провини; в) вияв знань про правила поведінки у суспільстві;

- образи автора та адресата інформують про: а) адресанта, який прагне отримати пробачення від співрозмовника за скоєну малефактивну дію, та зберегти або відновити гармонійні стосунки з ним; б) адресата, який присутній у момент висловлення вибачення, якому відома причина такого висловлення, та який безпосередньо впливає на успішність досліджуваного МЖ;

- чинники комунікативного минулого та майбутнього, за якими розрізняємо ініціативний/реактивний та успішний/неуспішний МЖ *вибачення*;

- диктумний зміст МЖ *вибачення* складається з таких складових: малефактивна дія, негативна оцінка адресантом власного вчинку, вербальне та/або невербальне звернення до адресата, спонукання мовцем слухача пробачити йому вчинену помилку, причина скоєння малефактивної дії (факультативна);

- мовна реалізація виводить МЖ у простір мови за допомогою лексичних, граматичних та синтаксичних вербальних засобів вираження МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові.

2.2.2 Підтипи мовленнєвого жанру *вибачення*. У пропонованій роботі МЖ *вибачення* розглядаємо як сукупність лінгвопрагматичних значень, характерних для реалізації вибачення у німецькій мові. В основі такого МЖ – прагматична інтенція або сукупність прагматичних причин,

притаманних досліджуваному МЖ. Аналізуючи МЖ *вибачення*, бачимо, що його природа за різних обставин відрізняється. Основу пропонованої класифікації МЖ *вибачення* складає причина висловлення, яка впливає на перебіг комунікації, тобто спричиняє певну послідовність комунікативних ходів, повідомлення від початку розмови мовцем до зміни мовця [13, с. 80], і яка визначає тематику МЖ *вибачення*.

Т. Винокур виокремлює два основні інваріанти людської поведінки – інформативний і фатичний. Інформативне спілкування передбачає отримання нових знань про зовнішній і внутрішній світ. Мета фатичної комунікації полягає у встановленні, підтриманні і регулюванні мовленнєвих та соціальних стосунків [27, с. 139].

За причиною висловлення у пропонованому дослідженні розрізняємо такі підтипи МЖ *вибачення*:

- 1) емпатичне вибачення
 - а) вибачення в інтересах мовця
 - б) вибачення в інтересах слухача
 - в) вибачення у спільних інтересах
- 2) етикетне вибачення
- 3) офіційне вибачення

Емпатичним вважаємо вибачення, головними факторами якого виступають високий ступінь серйозності завданої адресату шкоди, усвідомлення мовцем своєї відповідальності за скоєну малефективну дію, психологічний дискомфорт, який відчуває адресант внаслідок здійсненого негативного вчинку, бажання адресанта заглибити свою провину перед адресатом та відновити баланс у їхніх стосунках. Комунікативною метою мовця виступає у такому випадку його бажання виразити негативне ставлення/негативну оцінку щодо здійсненої ним малефективної дії та взяти на себе відповідальність за ситуацію, винуватцем якої він виступає.

Емпатичне вибачення поділяємо на *вибачення в інтересах мовця, слухача* та *у спільних інтересах*. Головним критерієм розмежування цих

трьох підтипів емпатичного вибачення вважаємо напрям зацікавлення / необхідності вибачення. Вибачення, в якому мовець висловлює свою провину за здійснену малефактивну дію та бажання виправити ситуацію, називаємо вибаченням в інтересах мовця. У такій ситуації вибачення мовець щиро шкодує і хвилюється з приводу неприємного як для нього, так і для слухача випадку. Адресант просить вибачення і дуже потребує прощення адресата, оскільки отримання прощення – це єдиний спосіб для мовця віднайти внутрішній душевний спокій.

У прикладі (58), дотримуючись аргументативної стратегії, мовець просить вибачення за те, що не помітив адресата:

(58) *"Ach, du sitzt da, **Entschuldigung, ich habe dich gar nicht gesehen**"* [214, S. 220].

Приклад (59) також представляє інтереси мовця та його бажання змінити негативну оцінку виконаної ним дії, що склалася у адресата, на позитивну. Кестер мчав автомобілем і привіз лікаря до хворої подруги його друга. Побачивши обурення лікаря з приводу їхньої поїздки, Кестер просить вибачення у професора і пояснює причину свого поспіху:

(59) *Der Professor kam heraus. Ich stand auf. "Verdammt will ich sein, wenn ich noch einmal mit Ihnen fahre", sagte er zu Köster.*

*"**Entschuldigen Sie**", sagte Köster, "es ist die Frau meines Freundes"* [236, S. 197].

Висловлюючи вибачення в інтересах адресата, мовець прагне не допустити виникнення в адресата негативного емоційного стану або ж, якщо такий виник, то змінити його на позитивний.

Наступні приклади вибачення здійснюються в інтересах адресата. Адресант просить вибачення у співрозмовника за те, що не впізнав його, чим намагається змінити його негативний емоційний стан:

(60) *"Isabelle", wiederhole ich. "Erkennst du mich nicht? Ich bin doch Rudolf."*

"Rudolf?" wiederholt sie. "Rudolf – wie, bitte?"

Ich starre sie an. "Wir haben oft miteinander gesprochen", sage ich dann.

Sie nickt. "Ja, ich war lange hier. Ich habe vieles davon vergessen, entschuldigen Sie. Sind Sie auch schon lange hier?" [234, S. 419–420]

У прикладі (61) священник просить вибачення у жінки, яка приходила до нього раніше на сповідь, але тоді він не зміг відпустити їй гріхи, оскільки мусів ще обміркувати її ситуацію. Зараз він відпускає її гріхи і просить у неї вибачення за час, який вона була змушена чекати. Своїм вибаченням священник змінює негативний емоційний стан жінки на позитивний:

(61) *"Sie sind absolviert, es gilt – ich war sehr dumm, verzeihen Sie."*

"Vielen Dank", sagte ich, "wie war es zu Hause?" [203, S. 152]

Наступний підтип емпатичного вибачення називаємо вибаченням у спільних інтересах, тобто вибачення, метою якого є висловлення своєї провини за здійснену малефактивну дію, бажання виправити ситуацію, не допустити виникнення в адресата негативного емоційного стану або, у разі виникнення, змінити його на позитивний. Вибачення цього типу висловлюється в інтересах і мовця, і слухача, наприклад:

(62) *"Es war wirklich schrecklich, wenn wir nach Hause kamen, und die Kinder rochen es. Aber es war meine Schuld, dass auch du trankst."*

"Es geht mir nicht darum, festzustellen, wer an irgendetwas schuld ist." Sie stellte den Teller weg und trank einen Schluck Bier. "Ich weiß nicht, werde nie wissen, ob du schuld bist oder nicht, Fred. Ich will dich nicht kränken, Fred, aber ich beneide dich" [203, S. 139].

У наведеному прикладі чоловік реалізує вибачення перед дружиною, визнаючи себе винним у проблемах сім'ї. Це висловлення здійснюється в інтересах як мовця (чоловіка), так і слухача (дружини), оскільки вони обоє прагнуть позитивного результату реалізованого вибачення.

Очевидно, що емпатичне вибачення, яке, згідно з аналізом корпусу, найчастіше зустрічається у сучасній німецькій мові, характеризується різноманітною тематикою, оскільки воно реалізується в різних типах

комунікативної ситуації та характеризується різними причинами висловлювання. Проведений аналіз практичного матеріалу дозволяє виділити такі **причини емпатичного МЖ вибачення**:

Заподіяння матеріальної шкоди. Ситуації заподіяння матеріальної шкоди, які підлягають законному врегулюванню, вимагають, зазвичай, матеріального відшкодування, наприклад накладення штрафу на винуватця. Проте, часто у таких випадках, крім матеріального відшкодування завданих збитків, мовець реалізує ще й вибачення за свою провину. Приклад (63) ілюструє розмову двох подруг, у якій Сара повідомляє Луїзі, що зіпсувала позичену в неї сукню. Реалізуючи вибачення, дівчина висловлює жаль з приводу власного негативного вчинку та отримує порозуміння від співрозмовника (*In Ordnung*):

(63) Sarah: *Es tut mir leid, ich hab dein Kleid zerrissen.*

Luise: *Schade!!*

Sarah: *Bitte entschuldige!*

Luise: *In Ordnung* [взято з анкети опитування].

Аналіз практичного матеріалу показав, що у таких ситуаціях мовець зазвичай реалізує вибачення, оскільки усвідомлює свою провину, відчуває відповідальність за виникнення негативної ситуації та прагне зберегти баланс у стосунках зі співрозмовником. Проте збереження хороших стосунків залежить не лише від висловлення вибачення, але й від серйозності завданої шкоди та характеру адресата. Зображена вище ситуація може мати інший перебіг:

(64) Sarah: *Luise, ich muss dir etwas sagen, aber sei nicht böse, ok.*

Luise: *Ok, was ist denn?*

Sarah: *Ich habe mir doch neulich ein Kleid von dir geliehen, für die Party, wir waren ja draußen grillen und ich bin an der Holzbank hängen geblieben... Entschuldige bitte... Wir kaufen dir ein neues.*

Luise: *Ach Mann, Sarah, das war mein Lieblingskleid, ich werde dir nichts mehr leihen...* [взято з анкети опитування]

Сара, ненавмисно зіпсувавши позичену в подружки сукню, повідомляє Луїзі неприємний випадок, перепрошує за свій негативний учинок і пропонує купити нову сукню. Характер та настрої Луїзи тут відіграють також важливу роль. Сара не відразу розповідає їй про неприємність, яка мала місце, а таким чином, готує співрозмовника до неприємної новини, просить не сердитись на неї (*Luise, ich muss dir etwas sagen, aber sei nicht böse, ok*). Проте подруга не приймає вибачення, мотивуючи, що це була її улюблена сукня.

Цікавими є ситуації дорожньо-транспортних пригод, в яких можливе відшкодування збитків третьою стороною:

(65) *Olaf ist beim Parken seines Autos mit einem anderen Auto zusammengestoßen. Was sagen die beiden Fahrer einander?*

Olaf: Entschuldigung, Ich habe Ihr Auto angefahren.

Fahrer des beschädigten Autos: So ein Pech!

Olaf: Es tut mir leid.

Fahrer des beschädigten Autos: Die Versicherung wird es in Ordnung bringen [взято з анкети опитування].

У наведеному прикладі мовець, визнаючи свою провину, просить вибачення у співрозмовника за те, що пошкодив його автомобіль (*Entschuldigung, Ich habe Ihr Auto angefahren*). Серйозності ситуації додає негативний стан водія пошкодженого транспортного засобу (*So ein Pech!*), що збільшує почуття провини в адресанта та спонукає його підсилити висловлене вибачення (*Es tut mir leid*). Адресат правильно розуміє інтенцію мовця і, оскільки в Німеччині для водіїв транспортних засобів є обов'язковим страхування від відповідальності за заподіяння шкоди, то зрозуміло, що матеріальне відшкодування здійснює третя сторона, що підтверджує репліка адресата у відповідь (*Die Versicherung wird es in Ordnung bringen*).

Заподіяння нематеріальної шкоди розглядаємо як групу причин, які не призводять до матеріального відшкодування. Сюди зараховуємо

порушення домовленостей; образу. Такі порушення домовленостей як недотримання обіцянки або невиконання зобов'язань викликають в адресата негативну оцінку дій мовця, внаслідок чого у слухача може виникнути думка про мовця як про ненадійну людину. Вибаченням мовець може протидіяти цьому. Для висловлення вибачення важливим є усвідомлення мовцем та слухачем порушення домовленості. Якщо слухач не сприймає серйозно, а отже, не оцінює негативно порушення домовленості мовцем, то мова йде про етикетне вибачення. Якщо ж мовець образився або міг образитися на співрозмовника за порушення домовленості, то вибачення посилюють поясненнями.

(66) *Katrine: Es tut mir Leid, dass es länger gedauert hat.*

Bjarte: Ich hab' versucht, dich im Hotel zu erreichen.

Katrine: Stell dir vor: Der Auftrag war schneller erledigt als ich dachte – und da bin ich nach Deutschland gefahren [252, S. 50].

У запропонованому прикладі мовець перепрошує співрозмовника за те, що порушив домовленість з ним і не прийшов вчасно (*Es tut mir Leid, dass es länger gedauert hat*), наводячи причину свого спізнення (*da bin ich nach Deutschland gefahren*).

Отже, до порушення домовленостей належить також *спізнення*. Згідно зі стереотипом, німці пунктуальні, тому спізнення у німецькій культурі вимагає реалізації вибачення.

Результати аналізу практичного матеріалу показують, що у ситуаціях порушення домовленостей мовець, крім вибачення, зазвичай, обґрунтовує свою поведінку та пропонує (або запитує, чи він може) виправити ситуацію, що склалася. Наприклад, у ситуації, коли мовець забув принести книгу, яку обіцяв позичити знайомому, винуватець здебільшого так перепрошує: 1) *Sorry, es tut mir Leid, aber ich habe das Buch zu Hause vergessen, zu wann benötigst du es denn?* 2) *Entschuldigen Sie bitte, doch ich habe heute das Buch zu Hause vergessen, kann ich es Ihnen morgen geben?* 3) *Tut mir leid, dass ich das Buch vergessen habe. Ich bringe es morgen.*

Наступною причиною реалізації вибачення є **образа**. Усвідомлюючи, що своєю поведінкою або словами міг образити співрозмовника, мовець перепрошує його та намагається таким чином зменшити почуття образи адресата і відновити гармонію у стосунках з ним.

(67) *Ungehalten brüllte Dr. Diebel los. Unvermittelt begann ich zu weinen.*

"Was hast du denn, mein Gott, so habe ich es doch nicht gemeint", rief er im nächsten Augenblick. "Es tut mir leid. Komm, bitte vergiss, was ich gesagt habe" [215, S. 104–105].

У прикладі (67) лікар образив свою колегу, накричавши на неї, внаслідок чого та розплакалася. Розуміючи, що своїм криком, сам того не бажаючи (*Was hast du denn, mein Gott, so habe ich es doch nicht gemeint*), скривдив співрозмовника, мовець висловлює жаль з приводу власної неправильної поведінки (*Es tut mir leid*) і просить адресата забути сказане ним (*bitte vergiss, was ich gesagt habe*).

Зібраний практичний матеріал показує, що для реалізації вибачення за нанесення образи співрозмовнику мовець послуговується такими словами: *Tut mir sehr leid, ich wollte Sie nicht beleidigen. Es tut mir leid, das war nicht so gemeint. Es tut mir leid, es sprudelte einfach so aus mir heraus. Ich hoffe, du bist mir nicht böse? Entschuldige bitte. Verzeihen Sie (bitte).*

Помилки, які призводять до негативних наслідків, вимагають також реалізації вибачення. Визнання допущеної помилки, з одного боку, принижує статус мовця, а з іншого – показує його гідною і ввічливою особистістю та сприяє відновленню/збереженню хороших стосунків з адресатом.

(68) ***Ill: Ich bin schließlich schuld daran.***

Der Lehrer: Schuld?

Ill: Ich habe Klara zu dem gemacht, was sie ist, und mich zu dem, was ich bin, ein verschmierter windiger Krämer. Was soll ich tun, Lehrer von Güllen? Den Unschuldigen spielen? Alles ist meine Tat, die Eunuchen, der

Butler, der Sarg, die Milliarde. Ich kann mir nicht mehr helfen und auch euch nicht mehr [205, S. 99].

У прикладі (68) мовець визнає свою провину та усвідомлює, що його помилки у минулому мають зараз негативні наслідки для нього та близьких. У таких ситуаціях важливий часовий момент визнання провини. У наведеному прикладі мовець вважає, що занадто пізно визнав свою провину і почувається безпомічним для себе та інших.

Неправильна поведінка часто є причиною реалізації вибачення, оскільки вона може негативно вплинути на оцінку адресата дій мовця та загрожує їхнім стосункам. У прикладі (69) мовець не хоче, щоб у адресата склалося негативне враження про нього, тому він просить вибачення за свою поведінку і за запитання, яке адресат може негативно оцінити:

(69) *"Entschuldigen Sie bitte, dass wir etwas erstaunt sind", sagte Nick langsam, "aber gestatten Sie mir die Frage, was Mr. van Mieren und vor allen Dingen Sie dazu bewogen hat, diesen Schritt zu tun?"* [230, S. 804]

Як і емпатичне, **етикетне вибачення** висловлює зазвичай той, хто здійснив малефактивну дію відносно того, кому ця дія завдала шкоди, відповідно до норм соціальної взаємодії, прийнятих у певному суспільстві. Норми кооперативного спілкування можна порівняти з комунікативними постулатами Г. П. Грайса та постулатами ввічливості Дж. Ліча. До етикетних вибачень зараховуємо вибачення за відмову/заперечення (максима згоди), за зміну теми розмови (максима релевантності), за менш або більш інформативну розмову (максима кількості), за нечітке висловлення (максима способу), за неправильно/неправдиве висловлення (максима якості), за вторгнення в особисту сферу співрозмовника (максима такту), за інші порушення правил спілкування та вибачення як припинення або завершення розмови.

Етикетне вибачення реалізують у випадку порушення норм кооперативного спілкування, тобто, коли мовець, незалежно від своєї оцінки виконаної ним малефактивної дії, вважає ступінь завданої шкоди

мінімальним, проте достатнім для того, щоб порушити існуючий баланс у стосунках зі слухачем. Вибачення такого типу свідчать про те, що мовець знає норми етикету та дотримується їх. Адресант етикетного вибачення намагається підтримати комунікативний баланс та дотримуватися принципу кооперації у стосунках зі співрозмовником.

МЖ, причиною реалізації яких є порушення *максими згоди*, охоплюють вибачення, за допомогою якого мовець показує своє усвідомлення того, що розчарував співрозмовника, не схвалив його думки, не виправдав його очікувань. Причиною такого вибачення є розчарування, тобто почуття адресата, викликане словами мовця, а не саме висловлення, яке на думку адресанта, є правильним.

(70) *"Stört es dich", sagte ich, "wenn ich im Bademantel bleibe?"*

"Ja", sagte er, "es stört mich. Zieh dich bitte ordentlich an. Dein Aufzug und dein – dein Kaffeegeruch verleihen der Situation eine Komik, die ihr nicht entspricht. Ich habe ernsthaft mit dir zu reden. Und außerdem – entschuldige, dass ich so offen spreche – hasse ich, wie du wohl noch weißt, jede Erscheinungsform der Schlamperei" [200, S. 142].

У наведеному прикладі батько має серйозну розмову з сином, проте зовнішній вигляд останнього та його поведінка не створюють сприятливих обставин для такої бесіди, тому мовець різко висловлює свою думку про сина, перепрошуючи між тим за свою відвертість (*entschuldige, dass ich so offen spreche*).

Етикетне вибачення часто зустрічається, коли мовець відмовляє співрозмовнику в проханні, відхиляє його запрошення або через певні обставини не може йому допомогти. У прикладі (71) мовець перепрошує співрозмовника тому, що не може виконати його бажання – не залучати до неприємної для нього справи:

(71) *"Es tut mir leid, dass wir Ihnen das nicht ersparen können, Mrs. Sontheim", Connors Stimme klang entschuldigend, "aber durch Ihre Aussage können wir Mr. Vitali wegen mehrerer Kapitalverbrechen anklagen. Ich möchte*

nicht riskieren, dass er uns noch einmal durch die Lappen geht" [230, S. 962–963].

Максима якості вимагає від мовця надання правильної і правдивої інформації. Часто, надаючи інформацію, особливо це стосується чисел та власних імен, мовець допускає помилки, за що просить вибачення, отож, такі вибачення, зазвичай, ретроспективного характеру. У наступній розмові мовець не пам'ятає дату смерті людини, про яку він розмовляє зі співрозмовником, пояснюючи, що погано запам'ятовує числа:

(72) *"Sie kennen also die Straße doch?"*

"Nicht die Straße, aber ich weiß, wer der Mann war, der so hieß. Er ist erst vor etwa zwanzig Jahren gestorben. Man müsste im Lexikon nachschauen, ich habe kein Zahlengedächtnis, entschuldigen Sie" [231, S. 73–74].

Максима кількості вимагає від мовця не повторюватися, чітко викладати інформацію та уникати неважливих подробиць. Етикетні вибачення, які порушують максимум кількості, як правило, мають ретроспективний характер.

(73) *Johannes: Also, das ist jetzt die Szene, wo der Pater auftritt und versucht, die Räuber zu überreden, den Karl auszuliefern...*

1. Prüfer: Wir kennen das Stück, Herr Scheffler.

Johannes: Ja, klar, Entschuldigung. Dann fang' ich jetzt an. Ja?
[248, S. 9]

У наведеному прикладі Йоганнес перед виступом описує сцену, яку має намір грати, на що отримує зауваження екзаменаційної комісії (*Wir kennen das Stück, Herr Scheffler*). Мовець погоджується зі словами екзаменатора і перепрощує за детальність, якої допустився (*Ja, klar, Entschuldigung*).

Максима релевантності передбачає дотримання конкретної теми розмови, забороняє ухилятися від теми або без причини змінювати її.

(74) *Er blinzelte. "Ja, können, das ist das Geheimnis. Wir wissen zu viel und können zu wenig. Weil wir zu viel wissen."*

Er lachte. "Entschuldigen Sie – nach Tisch werde ich immer etwas philosophisch..." [236, S. 166].

Наведений приклад ілюструє ретроспективне вибачення: мовець перепрошує співрозмовника за те, що ухилився від теми розмови, що забрало в адресата більше часу та могло його збити з пантелику.

Максима способу вимагає від мовця чіткого висловлення, правильного вживання слів, уникання незрозумілих виразів і неоднозначності. Отже, якщо мовець з певних причин висловився нечітко або незрозуміло для адресата, то за допомогою вибачення він може виправити порушення ним максими способу і покращити спілкування зі співрозмовником.

(75) *"Mann", sagte Heinz ganz baff, "das war aber jetzt ein Ding! Ich habe den Eindruck, Ilse, dass du es mit alten Weibern –*

"Mit wem?" fiel sie ein.

"Mit alten Damen, entschuldige ... dass du es mit denen noch besser verstehst als mit jungen Männern" [225, S. 230].

У наведеному прикладі у розмові з жінкою мовець назвав жінок іменником "*Weiber*", яке колись позначало осіб жіночої статі, але зараз має негативне значення і позначає неприємних осіб жіночої статі або жінок як об'єкт сексуального потягу [272]. Обурена таким висловленням, Ільзе перепитує у Гайнца, кого він має на увазі. Мовець розуміє, що грубо висловився, і перепрошує співрозмовника.

Наступне вибачення стосується порушення **максими такту**, тут маємо на увазі порушення особистої сфери співрозмовника недоречним / делікатним запитанням, зауваженням чи порадою. У наступному прикладі мовець порушує особисту сферу незнайомої людини запитанням, яке адресат зовсім не очікував. Мовець усвідомлює, що його запитання дещо дивне для цієї ситуації, тому вводить його вибаченням:

(76) *"Verzeihen Sie, wenn ich eine Frage an Sie richte", sagte er mit Betonung.*

"Bitte."

"Was halten Sie vom Recht des Individuums?" [221, S. 47]

Проте не завжди порушення сфери співрозмовника можна вважати порушенням максими такту. У пропонуваній роботі вторгненням у сферу співрозмовника вважаємо також звернення до особи зі звичайним запитанням чи проханням, яке зовсім не порушує постулат такту. У німецькомовній культурі вибачення обов'язкове, якщо порушено територію іншої людини: мовець просить вибачення, якщо він когось штовхнув або його хтось штовхнув, якщо не притримав дверей, якщо схопив одночасно з іншою людиною якийсь предмет, якщо звернувся до когось з проханням чи запитанням, якщо змусив чекати чи просить про пораду [84, с. 161].

(77) "*Verzeihen Sie, haben Sie Feuer?*" fragte er.

"*Feuer?*" wiederholte ich, und dann rasch: "*Gewiss! Ein Streichholz!*" [235, S. 40]

У прикладі (77) мовець звертається до адресата з проханням. Розуміючи, що турбує незнайому людину і навантажує її своїм проханням, а отже порушує її особистий простір, мовець перепрошує. Вибачення за порушення особистої сфери співрозмовника не можна назвати ні проспективним, ні ретроспективним, оскільки воно здійснюється синхронно (одночасно) з дією, яка слугує приводом для вибачення.

Вживання вибачення у таких ситуаціях зумовлене також тим, що в німецькій мові немає спеціальної форми звертання до незнайомої особи, тому формули *Entschuldigen Sie, Entschuldigung, Verzeihung* слугують засобом привернення уваги [84, с. 156].

Порушенням особистого простору співрозмовника вважаємо також ненавмисний фізичний контакт, який часто має місце у повсякденному житті: у громадському транспорті, магазині, на ринку, на вокзалі та в інших місцях скупчення людей.

(78) *"Verzeihung!" sagte er. "Ich habe Sie nicht gesehen! Wie ungeschickt von mir. Wirklich, es ist mir peinlich. Habe ich Ihnen wehgetan?"*

"Nix passiert..." [220, S. 483]

У наведеному прикладі мовець просить вибачення за те, що штовхнув дівчину на вулиці.

Аналіз практичного матеріалу показав, що у ситуації ненавмисного фізичного контакту у німецькомовній культурі зазвичай просять вибачення за допомогою формул *Entschuldigung, Verzeihung, sorry*, які часто посилюють висловленнями, що свідчать про ненавмисність тілесного контакту та переживання мовця: *Ich habe nicht gesehen. Das wollte ich nicht. Hat's wehgetan? Hab ich dir wehgetan?*

Для кооперативного спілкування необхідно дотримуватися певних правил. **Порушення правил спілкування** може призвести до конфліктної ситуації. Вибачення у такому випадку рятує ситуацію та сприяє гармонійному спілкуванню і порозумінню комунікантів. Серйозною помилкою у спілкуванні є невміння вислухати співрозмовника або невчасне втручання у розмову інших, що можна виправити лише за допомогою вибачення, наприклад:

(79) *Entschuldigen Sie bitte, dass ich Sie unterbreche, aber könnten Sie mir bitte die Platemenage herüberreichen* [242, S. 152].

До етикетного вибачення належить також висловлення **вибачення як припинення або завершення розмови**. У процесі спілкування часто трапляється, що одному зі співрозмовників необхідно перервати на деякий час розмову. У наступному прикладі мовець хоче піти до моря, але для цього йому потрібно припинити на деякий час розмову з адресатом. Використання етикетної формули (*Bitte, entschuldigen Sie mich*) дозволяє адресантові ввічливо перервати розмову та характеризує його як виховану людину, яка здійснює свою мовленнєву поведінку зорієнтовано на

адресата. Вибачення супроводжується прислівником *bitte*, що посилює вплив висловлення:

(80) *"Nun gut", drehte er den Spieß um, "wenn Sie glauben, mich auf diese Weise davon abhalten zu können, ein erfrischendes Bad zu nehmen, sind Sie im Irrtum. Bitte, entschuldigen Sie mich ein Weilchen"* [225, S. 48].

Першочергова функція наведеного вибачення полягає в усуненні незручності, яку може відчувати адресат через перервану мовцем розмову. Другорядна функція – бажання мовця зберегти хороші стосунки зі співрозмовником.

Коли в одного з комунікантів з'являється потреба завершити розмову, він нерідко вживає вибачення, наприклад:

(81) *"Verzeihen Sie", sagt sie. "Ich habe noch viel zu tun; ich reise bald"* [234, S. 419–420].

У прикладі (81) мовець просить у слухача вибачення за те, що не може з ним більше розмовляти, оскільки повинна готуватися до подорожі. Така поведінка мовця показує його вихованою людиною, яка дотримується правил увічливої поведінки. Головна причина реалізації вибачення, на нашу думку, полягає тут у припиненні розмови. Проте, незважаючи на таку десемантизацію, вибачення тут певною мірою виконує свою функцію – усунення можливого негативного ефекту, тобто за допомогою вибачення мовець хоче уникнути виникнення в адресата негативної думки про нього.

У ситуації етикетного вибачення учасники інтеракції повинні дотримуватися конвенцій та норм соціальної взаємодії. Найголовнішим у такій ситуації є не щирість адресанта вибачення, а дотримання ним правил соціального етикету. Етикетне вибачення є актом міжособистісного спілкування і мовцем у такій ситуації виступає зазвичай людина, яка є виконавцем реальної або потенційної малефактивної дії і бере на себе відповідальність за заподіяння шкоди відносно "потраждалого". Отже, етикетне вибачення можна вважати певним регулятором комунікативного процесу.

Офіційне вибачення реалізується у ситуації несиметричних комунікативних стосунків між учасниками інтеракції і наслідуює соціальні цілі, пов'язані з організацією суспільного життя у певній мовній культурі. Для офіційного вибачення характерна особлива ситуація спілкування, яку можна визначити як "офіційну" або "публічну", у рамках якої кожен учасник спілкування діє відповідно до наданої йому соціальної ролі, яка зумовлює його комунікативний статус. Вибачення такого типу здійснюється згідно з визначеним порядком, з конкретного приводу і в регламентованій соціальними правилами формі. У ситуації офіційного вибачення стосунки між учасниками інтеракції залишаються на задньому плані. За таких обставин офіційні особи просять вибачення у постраждалої сторони як від себе особисто (якщо вони відповідальні за заподіяння шкоди), так і від імені певної організації чи групи осіб. В останньому випадку особа, яка висловлює вибачення, може взагалі не мати ніякого відношення до здійсненої малефактивної дії. За таких обставин, не дивлячись на те, що мовець визнає факт заподіяння шкоди, пробачення адресата не мають для нього важливого значення.

На відміну від емпатичного, офіційне вибачення характеризується такими параметрами: мовець не перебуває з адресатом у соціально або психологічно близьких стосунках, тому визнання провини та жаль з цього приводу не мають за мету відновити психологічну близькість, а *МЖ вибачення* є лише інструментом для досягнення бажаної соціальної гармонії для всіх комунікантів, наприклад:

(82) *Das Verhalten des Zugpersonals entsprach nicht der in unserem Konzern üblichen Vorgehensweise. Wir bitten hierfür in aller Form vielmals um Entschuldigung* [273].

У наведеному прикладі німецька залізниця у формі офіційного листа просить вибачення у жінки (пасажира), яка пересувається в інвалідному візку, за те, що не виконала її замовлення: надання допомоги при вході та виході в поїзд.

У пропонованому дослідженні вибачення за відсутність дитини під час навчального процесу у школі або дошкільному закладі вважаємо також офіційним. Для німецької лінгвокультури таке вибачення характерно подавати у письмовій формі з наведенням причини відсутності. До можливих причин належать: захворювання, візит до лікаря, сімейні/родинні зобов'язання (напр. весілля, похорон), відвідання державних інстанцій. Таке вибачення невелике за обсягом і охоплює наведення причини та термін відсутності дитини. Офіційне вибачення для школи потребує позитивної реакції адресата (вчителя) і як в офіційному документі у шапочці потрібно вказати прізвище та ім'я адресанта (для неповнолітніх осіб батьки пишуть лист-вибачення), домашню адресу, дату та місце написання листа, а в кінці – вітання та підпис. У пропонованій дисертаційній роботі приклади офіційного листа-вибачення взято з інтернет-джерел, оскільки в художній літературі та художніх фільмах вони не зустрічаються.

Розглянемо приклад (83) офіційного листа-вибачення, у якому адресант просить вчителя пробачити відсутність його доньки у школі, вказуючи на причину (*Wegen hohem Fieber*) та термін відсутності (*vom 01.05.15 bis einschließlich 04.05.15*) дитини на заняттях:

(83) *Henriette Hase*

Berlin, den 04.05.15

Berlin, Goethestraße 123

457983215

hhase@gmail.de

Entschuldigung

Sehr geehrte Frau Schulze,

Wegen hohem Fieber war es meiner Tochter Noah Hase in dem Zeitraum vom 01.05.15 bis einschließlich 04.05.15 nicht möglich den Unterricht in der Schule zu besuchen. Ich bitte Sie das Fehlen zu entschuldigen.

Mit freundlichen Grüßen,

Henriette Hase [266]

Дослідження МЖ *вибачення* дозволяє дійти висновку, що залежно від умов ситуації спілкування, досліджуваний МЖ реалізується в мові у різних підтипах.

За умови реалізації емпатичного МЖ *вибачення* мовець не лише визнає заподіяння адресату певної шкоди, реальної або потенційної, моральної, фізичної або матеріальної, а й цілковито усвідомлює серйозність виконаної ним малефактивної дії. За допомогою висловлення вибачення мовець демонструє своє прагнення отримати прощення від адресата.

Емпатичне вибачення відрізняється від етикетного чи офіційного тим, що в ситуації емпатичного вибачення мовець експлікує свої почуття з приводу події, яка відбулася та завдала серйозної шкоди адресатові. У центрі емпатичного вибачення знаходяться мовець, який щиро прагне, щоб адресат пробачив йому, та його емоції, а саме глибокий психологічний дискомфорт та визнання своєї відповідальності за здійснений ним негативний учинок. У випадку офіційного вибачення (наприклад вибачення від імені організації) мовець прагне дотримуватися загальноприйнятих норм певного суспільства та підтримати власний позитивний імідж.

Етикетне вибачення характеризується тим, що мовець усвідомлює та визнає свою провину, проте він переконаний у тому, що заподіяна шкода несерйозна і не потребує пробачення. Водночас мовець все-таки прагне підтримати комунікативний баланс у стосунках з адресатом і висловлює вибачення, чим виявляє свою повагу та знання загальноприйнятих правил поведінки.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що усі підтипи вибачення сприяють відновленню комунікативної гармонії і міжособистісних стосунків.

2.2.3 Умови успішності мовленнєвого жанру вибачення. З погляду теорії МА, ілокутивний або мовленнєвий акт є основною одиницею комунікації, а розгляд і опис комунікативного процесу в термінах МА передбачає наявність в аналізі різних умов, які слугують основою для визначення та розмежування різних МА. Система умов успішності для МА вперше була розроблена Дж. Остіном, який зосереджував свою увагу на дослідженні перформативів – висловлень, еквівалентних дії, вчинку, що не просто констатують щось, а є конкретною дією [122, с. 80].

Дж. Остін пропонує такі умови, необхідні для успішного функціонування перформативних висловлень у суспільстві: 1) існування загальноприйнятої конвенційної процедури, яка призводить до певного конвенційного результату і охоплює висловлення певних слів конкретним особам за певних обставин; 2) конкретні особи й обставини повинні бути придатними для виконання процедури (здійснення висловлення); 3) виконання процедури повинно здійснюватися всіма учасниками і повністю; 4) кожен учасник інтеракції повинен насправді мати думки та почуття, притаманні людині, яка здійснює цю процедуру; 5) всі учасники повинні мати щирий намір здійснювати відповідні вчинки; 6) в результаті учасники повинні відповідно поводитися [75; 76].

Пізніше Дж. Серль розвинув ідеї Дж. Остіна і запропонував свою класифікацію, яка систематизує параметри, необхідні для здійснення ілокутивних актів, і охоплює: а) умову пропозиційного змісту, яка визначає основний семантичний зміст висловлення; б) попередню умову, яка описує контекстуальні обставини реалізації МА; в) умову щирості або психологічний стан, який мовець виражає здійснюючи МА; г) основну умову, що дозволяє вважати конкретне висловлення конвенційним способом вираження певного МА [88; 90; 92].

Оскільки у пропонованому дослідженні МЖ вважаємо сукупність МА зі спільною ілокутивною метою перепросити співрозмовника за негативний учинок, здійснений мовцем, то основу успішності МЖ

вибачення складають параметри успішної реалізації МА вибачення. Проте вважаємо за доцільне додатково звернути увагу на зовнішні чинники реалізації МЖ, семантику і синтактику мовних засобів вираження досліджуваного МЖ, а також прагматику творення і сприйняття МЖ комунікантами.

Розглядаючи вибачення з погляду його успішності, вважаємо, що для його реалізації найважливішою є умова щирості, яка безпосередньо пов'язана з такими компонентами як *малефактивна дія, провина, жаль (каяття), прохання, позитивна реакція адресата*. Здійснивши malefaktivnu дію, мовець усвідомлює свою провину, відчуває жаль з приводу скоєного ним, та просить у співрозмовника за це вибачення. Для успішності висловленого вибачення необхідною умовою є також позитивна реакція адресата, тобто адресат повинен прийняти вибачення мовця, інакше МЖ буде неуспішним, а комунікативна мета (відновлення гармонії у стосунках) не досягнута.

Отже умова щирості МЖ *вибачення* може охоплювати такі складові: 1) мовець насправді вважає, що він здійснив або збирається здійснити malefaktivnu дію відносно свого співрозмовника; 2) адресант дійсно визнає свою провину; 3) мовець відчуває психологічний дискомфорт та щиро шкодує з приводу заподіяної шкоди; 4) адресант просить у слухача вибачення за свою неправильну поведінку; 5) адресат приймає вибачення мовця і пробачає йому.

Розглянемо наступний приклад, у якому Кріс перепрошує нову однокласницю, для якої вона не підготувала подарунка, адже ще не знала про її існування. Адресант визнає, що своїм учинком могла образити співрозмовника, і відчуває через це психологічне невдоволення. Адресат (Трікс) правильно розуміє інтенцію мовця, тому не ображається на нього і усміхається у відповідь:

(84) *Nach dem Essen verteilte Chris Geschenke. Sie hatte sich im Krankenhaus gelangweilt und bastelte gern. Deshalb gab es für jede ihrer*

Mitschülerinnen eine Kleinigkeit. [...] Alle freuten sich. Natürlich ging Trix als Neue leer aus.

"Tut mir leid", sagte Chris nachher. "Ich wußte nicht mal, dass es dich gibt."

Trix lachte. Natürlich war sie nicht beleidigt gewesen. Aber sie fand die Art nett, in der Chris zu jedem freundlich war [199, S. 152].

У прикладі (85) до комунікативної невдачі призвела порушена умова щирості (мовець насправді не визнає своєї провини), що підтверджує відсутність реакції адресата вибачення на висловлення мовця.

(85) *Glatschke: ...Aber wozu darüber reden, **verzeihen Sie**. Das alles wird Ihnen ja bekannt sein.*

d'Artez: (antwortet nicht auf diesen billigen Verhörstrick...) [231, S. 70]

Аналізуючи адресатну сторону МЖ *вибачення*, ми з'ясували, що крім загальнокомунікативної мети адресата дати відповідь, відреагувати на вибачення, він може реалізувати ще й інші інтенції. Оскільки для МЖ *вибачення* важливий оцінний компонент, то розрізняємо три типи реакції на досліджуваний МЖ: позитивну, негативну, нейтральну.

До **позитивної реакції** на вибачення належить **прийняття адресатом вибачення, применшення провини адресанта і зміна оцінки дії**. Приймаючи вибачення адресат іде назустріч мовцеві і показує, що негативний епізод, причиною виникнення якого є адресант, залагоджено. Зібраний практичний матеріал дає змогу виділити такі можливі варіанти позитивної реакції на вибачення: *ja, (schon) okay, bitte, (ist) schon gut, (ist schon) in Ordnung*.

(86) *"Sei um Viertel nach elf hier in meinem Zimmer, ich bringe dich in die Stadt."*

"Quatsch", rief Hanni und entschuldigte sich, denn zu Fräulein Theobald durfte man nicht einfach "Quatsch" sagen wie zu anderen Leuten. "Ich meine, das ist nicht nötig. Ich radle runter. Schließlich tut mir der Zahn weh und nicht der Po."

Fräulein Theobald lachte.

"In Ordnung. *Aber ich möchte nicht, dass du allein gehst. Nanni soll mitfahren oder eine andere"* [199, S. 178–179].

У наведеному прикладі учениця перепрошує директора школи за те, що неетично висловилася. Ганні болить зуб, а для того, щоб піти у місто до стоматолога, їй потрібен дозвіл директора школи-інтернату. Директор пропонує відвезти її до лікаря, але дівчина назвала пропозицію вчителя нісенітницею. Розуміючи, що не мала права розмовляти так з п. Теобальд, школярка просить вибачення, обравши аргументативну стратегію і комунікативну тактику *пояснення – повідомлення*. Адресат правильно розуміє інтенцію мовця, про що свідчить усмішка у відповідь та репліка *"In Ordnung"*.

У прикладі (87) адресант (Катрін) відчуває провину за те, що не була відвертою зі своїм чоловіком. У відповідь на його докір, жінка перепрошує, пояснюючи, що вже давно хоче з ним відверто поговорити (*Bjarte, da ist was, das ich dir schon lange sagen will*). Через хвилювання Катрін не може продовжити вибачення (*Ich –*), проте адресат розуміє намір співрозмовника і позитивно реагує (*Schon gut*).

(87) *Bjarte: Warum hast du das die ganze Zeit in dir verschlossen? Ich möchte doch alles mit dir teilen! Auch die schlimmen Sachen.*

*Katrine: Bjarte, da ist was, das ich dir schon lange sagen will. Ich –
Bjarte nimmt ihre Hand.*

Bjarte: Schon gut [252, S. 80].

Аналіз емпіричного матеріалу допоміг виявити часте вживання модальної частки *schon* у відповіді адресата на вибачення (*schon okay, (ist) schon gut, (ist schon) in Ordnung, (ist) schon vergessen*). Згадана частка серед інших функцій виконує також функцію заспокоєння та поступки. Адресат вибачення висловлює готовність забути про малефективний учинок, здійснений адресантом, та поводитися надалі так, ніби нічого не трапилося.

Наступний вид позитивної реакції на вибачення є **приміщення адресатом провини співрозмовника**. Постраждалий запевняє, що він не оцінює негативно дію, яку вчинив і за яку відчуває провину адресанта. У такий спосіб адресат мінімалізує або зовсім заперечує негативну сторону поведінки співрозмовника.

(88) *Fritz: Ich befürchte, zwischen uns gibt's 'n paar Missverständnisse. Die würd' ich gern aus dem Weg räumen.*

Fritz (zu Cindy, überwindet sich): Also, die Sache mit Yvonne... das war ein Ausrutscher. Es tut mir Leid, ehrlich. Ich hab auf dich gewartet...

Cindy: Du brauchst dich nicht zu entschuldigen [257, S. 154].

Адресант почувається винуватим за непорозуміння у стосунках зі співрозмовником і думає, що той ображений на нього (через його стосунки з іншою жінкою). Мовець зацікавлений у збереженні гармонійних стосунків зі слухачем, тому просить у нього вибачення, пояснює ситуацію, висловлює жаль з приводу своєї поведінки у минулому. Адресант вибачення прагне також уникнути конфлікту і не вбачає провини адресанта у ситуації, що склалася (*Du brauchst dich nicht entschuldigen*).

(89) *Am nächsten Tag kam Maria verspätet vom Einkaufen zurück. Die Küchenmannschaft stand untätig herum, denn es gab nichts zu tun; weder Fleisch noch Gemüse noch Kartoffeln waren im Haus. Als Maria endlich eintraf, sah sie leicht schuldbewußt, etwas abgehetzt, aber sehr vergnügt aus.*

"Es tut mir so leid, Frau Martin", sagte sie. "Ich habe in Cala d'Or den Tomeu getroffen, den Wirt von Campo, wo wir neulich mit Mamsell essen waren. Wir haben zusammen ein Eis gegessen und kamen ins Reden. Es war so lustig. Stellen Sie sich vor, seine Mutter stammt aus demselben Dorf, in dem meine Mutter geboren ist! Vielleicht kannten die beiden sich sogar. Tomeu hat mir versprochen, er wird das herausfinden. Und... na ja, da verging die Zeit... "

"Macht nichts, Maria", meinte Frau Martin freundlich. "Wir sind nicht verhungert. Wenn wir jetzt alle zusammenhelfen, können wir in einer halben Stunde essen" [199, S. 276].

У наведеному прикладі Марія, затримавшись у місті, куди поїхала за покупками для приготування обіду, запізнилася додому, де на неї довго чекали. Адресант розуміючи, що через її спізнення інші не могли приготувати обід, адже не мали продуктів, усвідомлює провину за це та просить вибачення в адресата за свою поведінку, пояснюючи обставини, за яких відбулася малефактивна дія. Адресат вибачення ставиться з порозумінням до Марії і запевняє, що не оцінює негативно її вчинок. Кооперативну поведінку адресата підтверджує також мінімізація ним провини співрозмовника та заперечення негативних наслідків його дії. Пропозиція адресата продовжити спільно приготування обіду підтверджує успішність МЖ вибачення.

Аналіз емпіричного матеріалу пропонованого дослідження дає змогу виділити такі можливі форми реалізації применшення адресатом провини співрозмовника: *vergessen wir es, (ist) schon vergessen, keine Ursache, kein Problem, (das) ist nicht so schlimm, lass nur, nichts passiert, macht (gar) nichts, das kann passieren, du brauchst dich nicht entschuldigen*.

До позитивної реакції на вибачення зараховуємо також **зміну** адресатом **оцінки дії**, яку вчинив мовець, *на позитивну*. За допомогою такої позитивної реакції на вибачення адресат цілковито звільняє співрозмовника від його провини. Він може навіть похвалити адресанта за здійснення вчинку, який адресант вважає негативним. Таким чином негативна дія перетворюється на позитивну.

Розглянемо приклад, у якому адресант перепрошує співрозмовника за те, що міг принизити його своїм висловленням. Мовець не хоче створити конфліктну ситуацію, тому реалізує вибачення і пояснює слухачеві, що не хоче образити його, а лише залишатися собою (висловити власну думку). Незважаючи на малефактивну дію, адресат налаштований також на

кооперативне спілкування, повідомляє співрозмовнику, що не ображається на нього (*Prima, Percy, ich fühle mich durch dich kein bisschen geschmälert*) і хвалить за його позицію (*Du enthälst für mich null Vorschrift, im Gegenteil: Du bist die größte Lizenz, der ich je begegnet bin. Du bist ein Freiraumschaffer ersten Ranges*). Репліка адресата у відповідь на вибачення надає малефактивній дії цілковито нового значення:

(90) *Percy: Es tut mir leid, Fred, wenn du in dem, was ich da sage, etwas deine Vorbereitung, eure Recherchen Schmälern des entdeckst. Das will ich überhaupt nicht. Ich will nur sein, wie ich möglicherweise bin. Beziehungsweise: jetzt gerade bin.*

Fred: Prima, Percy, ich fühle mich durch dich kein bisschen geschmälert. Du enthälst für mich null Vorschrift, im Gegenteil: Du bist die größte Lizenz, der ich je begegnet bin. Du bist ein Freiraumschaffer ersten Ranges [243, S. 102].

Позитивну реакцію на вибачення адресат може реалізувати також за допомогою *невербальних засобів*, наприклад:

(91) *Karin radelt vom Hof, Dana trägt die Wäsche in die Waschküche. Sie küsst das Amulett mit dem Foto ihrer Tochter – und erschrickt, als plötzlich Tobias lautlos hinter ihr auftaucht und ihr sanft übers Haar streicht. Verlegen –*

Tobias: Hab' ich dich erschreckt? Entschuldige, das wollte ich nicht. Ich wollte...

Tobias weiß nicht, was er sagen soll und probiert es mit einem tiefen Blick.

Dana überspielt die Situation mit einem Lächeln und streicht Tobias (mütterlich) über den Arm [253, S. 6].

Тобіас налякав Дану своєю несподіваною появою, за що просить у неї вибачення та пояснює, що не хотів її злякати (*Hab' ich dich erschreckt? Entschuldige, das wollte ich nicht.*). Через хвилювання адресант не може завершити висловлення (*Ich wollte...*). Проте адресат не ображається на співрозмовника, а усміхається у відповідь (*Dana überspielt die Situation mit einem Lächeln*) та гладить по руці (*streicht Tobias (mütterlich) über den Arm*).

Реалізуючи таку позитивну невербальну реакцію на вибачення, адресат показує, що не ображається на співрозмовника, і допомагає йому звільнитися від почуття провини.

Зібрана прикладова база пропонованого дослідження дала змогу виявити такі невербальні засоби, які адресат вибачення використовує як позитивну реакцію: усмішка, погладжування, обійми, погляд.

Через різні прагматичні умови та причини вибачення може отримати також **негативну реакцію** з боку адресата. Такий МЖ *вибачення* вважаємо неуспішним, адже адресант не досягнув комунікативної мети. Адресат вибачення може реалізувати негативну реакцію на висловлення як вербально, так і невербально. Словесно адресат вибачення може **відмовити** у наданні пробачення, **висловити недовіру** у щирості мовця, продовжувати **звинувачувати** його у здійсненні малефективного вчинку, **покарати**.

Відмовою пробачити співрозмовника за його негативний учинок адресат вибачення показує, що лише за допомогою вибачення не можна відновити соціальний баланс або загладити провину. Відмова свідчить також про те, що адресат вибачення не налаштований на кооперативне спілкування.

У прикладі (92) Отилія не хоче пробачити Юссуфа. Адресант повідомляє співрозмовнику, що затримався, висловлюючи таким чином почуття провини за це. Проте адресат не має наміру пробачити його:

(92) *Jussuf: Es hat etwas lange gedauert.*

Ottilie (fauchend): Ich entschuldige nichts [208, S. 35].

У прикладі (93) адресант реалізує вибачення у відповідь на звинувачення та докори співрозмовників у невічливій поведінці, яка образила їх. Мовець пояснює, що словами, які образили адресата, мав на увазі інше. Але адресат вибачення не вірить адресантові, звинувачуючи його у брехні (*Du lügst sobald den Mund aufmachst*), та призначає покарання (*Du wirst den Fußboden in der Küche scheuern. Zur Strafe*):

(93) *"Außerdem bist du unverschämt", schimpfte sie. "Ich erinnere mich noch, wie du schon am allerersten Tag selbstherrlich verkündet hast, Schule sei blöd."*

"Das war in der Tat nicht sehr höflich." Kurt fuhr mit seiner schwieligen Hand über die Nieten im Sesselleder.

"Du wusstest doch, dass Sheila und ich in einer Schule arbeiten."

"Das habe ich nicht, so gemeint."

"Du lügst sobald den Mund aufmachst." Wütend drückte Sheila ihre Zigarette aus. "Du wirst den Fußboden in der Küche scheuern. Zur Strafe" [215, S. 34–35].

Як показує аналіз практичного матеріалу, негативна реакція на вибачення лише підтверджує комунікативну невдачу, а призводить до неї неправильна комунікативна побудова висловлення. За результатами дослідження прикладової бази, неуспішне вибачення реалізовано не за допомогою прямих форм вираження вибачення, а використовуючи такі МА як наприклад повідомлення, пояснення, обіцянку, які не дають адресантові змоги прямо експлікувати провину за власну малефективну дію чи висловити відповідальність за її можливі негативні наслідки, а які просто слугують засобом дистанціювання мовця від провини.

Адресат вибачення може негативно відреагувати також за допомогою **невербальних засобів**, зокрема **мовчазного ігнорування**:

(94) *"Entschuldigung", sagte ich. "Sie können mir nicht zufällig sagen, welches Jahr wir haben?"*

Die Frau tat, als habe sie mich nicht gehört, und beschleunigte ihre Schritte [211, S. 41].

Наведений приклад ілюструє неуспішний МЖ вибачення, адже адресат вибачення ігнорує висловлення мовця, не даючи відповіді на нього.

Третій тип реакції на вибачення називаємо **нейтральною**, під якою розуміємо відсутність прямої відповіді на висловлене вибачення. Зібраний

практичний матеріал показує, що адресат вибачення може нейтрально відреагувати на висловлене вибачення наприклад, *змінивши тему розмови*.

(95) *Oliver: Entschuldige, dass ich hier so reinplatze, aber... ich wollt mich bei dir bedanken... für die Übersetzungen. Die sind toll! Hätte echt nicht gedacht, dass du...*

Micha (dazwischen): Interessante Dinge, die man von dir hört [256, S. 80].

На вибачення адресанта (Олівера) за несподівану появу, адресат (Міха) реагує нейтрально, таким чином не надаючи значення негативному вчинку адресанта. Зміна теми розмови, до якої вдався адресат вибачення, продовжує спілкування, тому таке вибачення вважаємо успішним.

Невербально втіленою нейтральною реакцією на вибачення розглядаємо відсутність реакції адресата у тому випадку, якщо подальше спілкування комунікантів відбувається у позитивному світлі.

Схематичне зображення можливої реакції адресата на вибачення відображає рисунок у додатку В.

Спираючись на результати аналізу емпіричного матеріалу та беручи до уваги комунікативні передумови, лінійне розгортання вибачення і реакцію адресата, можна змоделювати послідовність комунікативних дій, які в сукупності формують лінгвопрагматичну модель МЖ *вибачення*.

За аргументативною стратегією вибачення є здебільшого ініціативним МЖ (67%), до складу якого можуть входити такі комунікативні тактики як *повідомлення – вибачення – пояснення, вибачення – повідомлення, вибачення – виправдання, пояснення – повідомлення*. Ініціативний МЖ *вибачення* характеризується перевагою позитивної реакції (67%), проте адресат може відреагувати на таке вибачення також нейтрально (22%) або негативно (11%). Негативну реакцію з боку адресата мовець отримує на вибачення, яке реалізує за допомогою пояснення та повідомлення. Вважаємо, що причиною неуспішності такого вибачення є нечітке

висловлення, адже МА *пояснення* та *повідомлення* не передають однозначно комунікативної інтенції вибачення, що може призвести до непорозуміння з адресатом.

Реактивний МЖ *вибачення* за аргументативною стратегією (33%) передбачає звинувачення або зауваження з боку адресата, у відповідь на яке адресант реалізує вибачення за допомогою комунікативної тактики *пояснення – вибачення* або *вибачення – пояснення – виправдання*. Адресат реагує на таке вибачення, згідно з результатами проведеного аналізу, позитивно.

За спонукальною стратегією вибачення виступає, здебільшого, реактивним МЖ (67%) у відповідь на докір або пропозицію адресата. Формуючись такими комунікативними тактиками: *прохання – повідомлення – запитання*, *запитання – прохання – вибачення*, такий МЖ може отримати нейтральну (50%), позитивну (25%) або негативну реакцію (25%) адресата. Обравши спонукальну стратегію, адресант нерідко сам розпочинає розмову, продукуючи таким чином ініціативний МЖ *вибачення* (33%), який формують МА *запитання* та *повідомлення*. Адресат реагує на таке вибачення, згідно з аналізом практичного матеріалу, позитивно.

Обравши зобов'язальну стратегію, адресант реалізує частіше ініціативний МЖ *вибачення* (67%), який формує за допомогою таких комунікативних тактик як *вибачення – обіцянка*, *вибачення – пропозиція*. Таке вибачення характеризується позитивною реакцією адресата (67%). Реактивний МЖ *вибачення* (33%) за цією стратегією формує комунікативна тактика *вибачення – обіцянка*, яку мовець реалізує у відповідь на погрозу співрозмовника. Таке вибачення може отримати позитивну або негативну реакцію адресата.

Етикетна стратегія передбачає переважну реалізацію ініціативного МЖ *вибачення* (75%), проте реактивний МЖ також зустрічається (25%). Ініціативне вибачення формують такі комунікативні тактики: 1) *вибачення*

– *запитання/прохання* з позитивною, негативною або нейтральною реакцією адресата; 2) *повідомлення – вибачення* з позитивною реакцією адресата. Реактивний МЖ *вибачення*, згідно з аналізом вибірки, є відповіддю на пропозицію адресата.

Лінгвопрагматичну модель МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові відображає таблиця у додатку Г.

Вибачення – це конвенційний МЖ, для реалізації якого, зазвичай, вживають певні мовні кліше, які мовець використовує у типових комунікативних ситуаціях, що робить його впізнаваним. Отже, іншою умовою успішності вибачення є знання адресатом норм і правил поведінки у конкретному суспільстві [39; 145; 189; 190; 193].

Кожній комунікативній ситуації властиві певні очікування. Так, наприклад, ображена людина очікує від мовця певної поведінки: висловлення вибачення, визнання своєї провини, висловлення жалю з приводу скоєного або відшкодування заподіяної шкоди. Якщо ж мовець відмовляється визнати себе винним і нести відповідальність за власний учинок, то, за визначенням А. Тросборг, він обирає "стратегію невибачення". Автор виокремлює декілька основних "стратегій невибачення": 1) експліцитне заперечення відповідальності; 2) імпліцитне заперечення відповідальності; 3) спроба виправдати некомунікативну поведінку; 4) звинувачення третьої особи; 5) звинувачення адресата [184, р. 149].

Таким чином, МЖ *вибачення* не має одного сталого сценарію, адже людина, яка здійснила малефактивну дію, може відмовитися за певних причин просити вибачення або ж висловлюючи вибачення, заперечувати свою провину. Така комунікативна поведінка вступає у конфлікт з очікуваннями адресата вибачення і призводить до комунікативної девіації, невдачі у спілкуванні через недостатню комунікативну компетенцію адресанта, наприклад недотримання правил, максим, постулатів комунікації [14, с. 41].

(96) *"Klara! Ich habe nichts getan, aber verzeih mir!" an Frau Beckmanns Bett nieder.*

"Du Ferkel!" schreit sie. "Du Doppelferkel! Mein Kimono!" [234, S. 414–415]

У наведеному прикладі мовець заперечує свою провину (*Ich habe nichts getan*), що призводить до загострення конфлікту, а отже, до комунікативної невдачі. Про це свідчить крик адресата у відповідь.

У прикладі (97) кожен з учасників інтеракції переслідує свою мету. На слова першого мовця, що вона втомлена і не в силі більше розмовляти, за що просить вибачення, другий мовець перепрошує її за те, що змушує її згадувати минуле (що є неприємним для неї). Отже, адресат не реагує на слова мовця, а переслідує свою мету, що призводить до комунікативної девіації:

(97) *Anastasia: Sie müssen mich jetzt entschuldigen. Ich bin am Ende meiner Kraft.*

Mississippi: Verzeihen Sie mir, dass ich die Vergangenheit aufwerfen musste [206, S. 125].

Спілкування реалізується не лише за допомогою мовних засобів, але й за допомогою загальних знань, які не належать до правил комунікації. Сюди належать імплікації, пов'язані з соціально-культурними нормами, які характеризуються великою кількістю можливих варіантів, і які притаманні як окремим колективам, так і соціальним групам [91].

Для того, щоб мета і завдання комунікативної взаємодії були успішно виконані, щоб спілкування не перервалося і не виникло непередбачених конфліктних ситуацій, співрозмовники повинні дотримуватися правил комунікативної кооперації [34; 142; 154]. Висловлюючи вибачення, мовець має на меті відновити рівновагу у стосунках зі співрозмовником, а отже прагне до кооперації у спілкуванні.

При реалізації МЖ *вибачення* адресант аналізує ситуацію, винуватцем якої він став, і враховує основні параметри спілкування. Вибачення можна

висловити автоматично або ж заздалегідь продумати. Обміркування ситуації сприяє комунікативному успіху МЖ.

Таким чином, оцінити успіх або невдачу висловленого вибачення можна шляхом аналізу перлокутивного ефекту. Проте вибірка практичного матеріалу з художньої літератури часто не дає можливості проаналізувати перлокуцію МЖ *вибачення*, оскільки автор не завжди описує реакцію адресата. Тому в цьому випадку вважаємо доцільним поглибити дослідження вибачення у сучасній німецькій мові шляхом поширення корпусу німецькими кінофільмами, які дають змогу відстежити невербальну поведінку учасників інтеракції.

Як бачимо, успішність висловленого вибачення безпосередньо залежить від знання адресантом особливостей мовленнєвої поведінки у конкретному лінгвокультурному середовищі. Оскільки поведінка людей різних культур характеризується відмінностями, вважаємо за доцільне дослідити **етноспецифічні ознаки вибачення у німецькій лінгвокультурі**.

Німецький науковець С. Шроль-Махл у дослідженні характерних ознак німецької нації зазначає, що поведінка та дії німців знаходяться під безпосереднім впливом культурних стандартів. За автором, до системи цінностей Німеччини належать такі культурні стандарти: чітке орієнтування (*Sachorientierung*), повага та дотримання правил (*Wertschätzung von Strukturen und Regeln*), згідно з правилами засвоєне почуття відповідальності (*regelorientiertes, verinnerlichtes Verantwortungsbewusstsein*), планування часу (*Zeitplanung*), розмежування особистої та інших сфер життя (*Trennung von Persönlichkeits- und Lebensbereichen*), безпосередність у спілкуванні (*Direktheit in der Kommunikation*), індивідуалізм (*Individualismus*) [164, S. 3–7].

Для того, щоб з'ясувати етноспецифічні характеристики вибачення у німецькій лінгвокультурі, ми провели соціолінгвістичне опитування. У ньому взяли участь 200 респондентів різного віку (від 20 до 64 років). Для

об'єктивності експерименту, головним критерієм відбору учасників опитування було те, що німецька мова є їхньою рідною мовою. Анкета опитування (див. додаток Д) складається із запитань закритого (подано варіанти відповідей) і відкритого типу (респондент самостійно дає відповідь на запитання).

На запитання "*У якій з наведених ситуацій Ви попросили б вибачення у співрозмовника?*" ми отримали такі відповіді:

а) якщо Ваша поведінка не відповідала нормам поведінки у конкретному суспільстві (34%);

б) якщо Вам необхідно перервати його розмову з іншою людиною, щоб запитати про що-небудь (14%);

в) якщо Ви ненавмисно образили його (11%);

г) якщо Ви ненавмисно завдали йому фізичної або матеріальної шкоди (11%);

д) якщо Ви навмисно образили його (9%);

е) якщо Ви навмисно завдали йому фізичної або матеріальної шкоди (9%);

є) якщо людина, яку Ви образили, висловлює Вам своє незадоволення стосовно Вашої поведінки (8%);

ж) якщо Ви побоюєтеся покарання / осуду / критики за Вашу неправильну поведінку (4%);

Дані, отримані в результаті оцінювання цього завдання, показують, що представники німецької лінгвокультури надають великого значення правилам поведінки у конкретному суспільстві, порушення яких вимагає реалізації вибачення (34%). 14% респондентів перепрошують адресата за те, що перервали його розмову з іншою людиною. Ненавмисне нанесення шкоди адресату вважають 11% опитаних важливою причиною для висловлення вибачення. За навмисну малефактивну дію готові перепросити 9% учасників опитування. 8% респондентів реалізують вибачення у відповідь на висловлене ображеною стороною незадоволення

стосовно поведінки адресанта. Лише 4% опитаних побоюються покарання чи критики за власний неправильний учинок.

Наступне запитання має за мету з'ясувати модель адресата вибачення та в яких стосунках перебувають інтерактанти. Серед варіантів відповіді на запитання "*Адресатом Вашого вибачення, зазвичай, є ...*" були: будь-яка особа, яку адресант образив (40%); родичі, старші за віком (6%); донька/син (5%); батьки (3%); сестра (2%); брат (2%); родичі, молодші за віком (4%); незнайомі особи (6%); знайомі особи (3%); колеги по роботі (рівні за статусом (5%), статусно нижчі (4%), статусно вищі (6%)); особа одного віку (4%) /старша за віком (7%) / молодша за віком (2%); людина, яка може бути корисна адресантові (1%). Як бачимо, найбільшу групу становлять респонденти, для яких вік, стать, статус, спорідненість з адресатом не відіграють важливої ролі. Вони висловлюють вибачення перед особою, яку образили.

У відповіді на наступне запитання учасники опитування повинні були вказати на ціль, яку вони переслідують, реалізуючи вибачення ("*Коли Ви когось перепрошуєте, Ви хочете...*"). Респонденти відповіли: висловити жаль з приводу здійсненого негативного вчинку (27%); показати співрозмовнику знання правил ввічливої поведінки (25%); зберегти / відновити хороші стосунки з адресатом (18%); показати співрозмовнику усвідомлення відповідальності за негативні наслідки власної дії (16%); спонукати співрозмовника до певних дій (11%); уникнути критики / покарання (3%).

Аналіз відповідей на запитання "*Ви просите вибачення, здебільшого, заради...*" показав, що представники німецької лінгвокультури просять вибачення здебільшого заради власних інтересів та інтересів людини, яку образили (52%); суспільних правил і норм поведінки (47%); взаєморозуміння (1%).

Щодо ставлення до адресата вибачення, то більшість респондентів відповіли, що ставляться до нього позитивно (56%) або нейтрально (44%).

Негативного ставлення до адресата вибачення, за результатами опитування, не виявлено.

На запитання *"Якої реакції від адресата Ви очікуєте на своє вибачення?"* респонденти висловили сподівання, що адресат прийме вибачення (74%); не очікують ніякої реакції (19%); адресат повинен прийняти вибачення (4%). 3% опитаних побоюються, що адресат не пробачить завданої образи. Ніхто з учасників опитування не вважає реакцію адресата неважливою, що свідчить про серйозний характер вибачення.

Наступне запитання має на меті з'ясувати мотиви, які спонукають адресанта до реалізації вибачення. Учасники експерименту вважають, що особа, яка висловлює вибачення, перша починає розмову (69%), реагує на слова адресата (29%), реагує на слова третьої особи (2%).

За результатами опитування, представники німецької лінгвокультури здебільшого просять вибачення щиро (36%); чітко/однозначно (30%); ввічливо (14%); серйозно (11%); просячи (9%).

На запитання *"Де, на Вашу думку, висловлюють вибачення?"* учасники опитування дали майже однозначну відповідь: всюди можливо (98%). Іншими варіантами відповіді були: у сімейному колі; у родинному колі; у колі друзів; на роботі; у навчальному закладі; у транспорті; у магазині; у готелі.

За результатами проведеного опитування, вибачення у німецькій лінгвокультурі можна охарактеризувати як чітке висловлення особи, яка здійснила або має намір здійснити негативний учинок відносно адресата; як слідування правилам та нормам поведінки людини у суспільстві. Статусна роль адресата вибачення у німецькомовній культурі не відіграє важливої ролі, адже адресатом вибачення може виступати будь-яка особа, якій адресант завдав шкоди, та до якої він ставиться позитивно або нейтрально. Згідно з результатами опитування, мовець, реалізуючи вибачення, прагне висловити жаль з приводу здійсненого негативного

вчинку та засвідчити співрозмовнику знання правил етикету. У центрі вибачення перебувають інтереси адресанта й адресата, а також суспільні правила і норми поведінки. У відповідь на вибачення адресант здебільшого очікує пробачення з боку адресата. Почавши першим розмову, мовець, керується предметною зорієнтованістю та прагне уникнути непорозумінь зі співрозмовником, висловлює вибачення щиро і чітко.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що успішна комунікативна взаємодія партнерів у ситуації вибачення залежить від виконання таких умов: 1) виконання умови щирості; 2) знання правил увічливої поведінки у відповідному культурному середовищі; 3) наявність загальних знань про ситуацію, що склалася; 4) дотримання принципів мовленнєвої кооперації; 5) аналіз та планування своєї поведінки та поведінки співрозмовника. Порухення умов успішності може призвести до комунікативних девіацій, які проявляються у негативному перлокутивному ефекті МЖ та перешкоджають кооперативному міжособистісному спілкуванню.

Висновки до розділу 2

Дослідження вибачення в межах теорії МА та з погляду генології дозволяють вибудувати цілісну картину вибачення з усіма структурними елементами та особливостями згідно з фактичним матеріалом німецькомовної культури.

Вибачення може виступати як експресивний МА, за допомогою якого мовець показує свої почуття. Його ілокутивна мета полягає у вираженні мовцем жалю з приводу здійсненої ним малефактивної дії. Передумовою МА *вибачення* є негативна поведінка мовця, яка несе потенційну / реальну шкоду для адресата або порушення норм кооперативного спілкування.

Прагматичну структуру МА *вибачення* можна описати так: 1) мовець аналізує та оцінює свою дію як негативну; 2) мовець бере на себе відповідальність за здійснену/потенційну малефактивну дію; 3) мовець висловлює жаль з приводу свого негативного вчинку з метою

збереження/відновлення хороших стосунків з адресатом; 4) мовець актуалізує МА *вибачення* за допомогою відповідних мовних засобів; 5) адресат приймає або не приймає вибачення.

Вибачення як МА межує з такими МА: *співчуття, виправдання, прохання, вимога, повідомлення, пояснення, обіцянка та пропозиція*. Суміжні з вибаченням МА мають схожу локуцію, проте відрізняються ілокутивною метою та перлокутивним ефектом. Для відмежування вибачення від інших МА використовуємо такі критерії: наявність двох інтерактантів: мовця та слухача; зумовленість реалізації МА *вибачення* поведінкою мовця, яка не відповідає загальноприйнятим нормам поведінки та/або ображає слухача; наявність фактичної/потенційної образи адресата з боку мовця; адресант вибачення – кривдник; знання адресатом причини висловлення вибачення; визнання мовцем факту скоєння/можливого скоєння негативної дії; вираження жалю з приводу здійсненої/потенційної малефактивної дії; сподівання мовця на порозуміння зі сторони адресата; спрямованість на відновлення кооперативних стосунків зі співрозмовником.

За перебігом подій розрізняємо ретроспективне (вибачення за скоєну малефактивну дію), проспективне (вибачення за майбутню дію) та синхронне вибачення (здійснюється одночасно з негативною дією).

Вибачення виходить за межі МА і може формувати також МЖ, який охоплює такі елементи: 1) щонайменше двох партнерів по комунікації (мовця і слухача); 2) малефактивну дію (реальну або потенційну); 3) комунікативну мету; 4) комунікативні обставини; 5) вербальне та/або невербальне втілення комунікативних намірів мовця.

Комунікативна мета МЖ *вибачення* полягає в: а) уникненні адресантом конфлікту зі співрозмовником; б) звільненні від почуття провини; в) вияві поваги до співрозмовника. Для досягнення поставленої комунікативної мети, адресант дотримується конкретних стратегій, кожен з яких реалізує за допомогою відповідних тактик. У роботі з'ясовано, що

для уникнення конфлікту з адресатом та звільнення від почуття провини, адресант обирає серед аргументативної, спонукальної та зобов'язальної стратегій; з метою засвідчити повагу до співрозмовника, мовець обирає етикетну стратегію. Обравши аргументативну стратегію, адресант реалізує МЖ *вибачення* за допомогою МА *вибачення, повідомлення, пояснення, виправдання*. Для втілення спонукальної стратегії мовець послуговується такими МА як *вибачення, прохання, запитання, повідомлення*. Зобов'язальна стратегія вимагає реалізації *вибачення, обіцянки, пропозиції*. Етикетна стратегія послуговується МА *вибачення, прохання, запитання, пояснення, повідомлення*.

За причиною висловлення визначено три підтипи МЖ *вибачення*: емпатичне (вибачення в інтересах мовця, вибачення в інтересах слухача, вибачення у спільних інтересах), етикетне та офіційне вибачення.

Успішна комунікативна взаємодія адресанта й адресата вибачення залежить від таких факторів: 1) виконання умови щирості; 2) знання правил увічливої поведінки у відповідному культурному середовищі; 3) наявність загальних знань про ситуацію, що склалася; 4) дотримання принципів мовленнєвої кооперації; 5) аналіз та планування своєї поведінки та поведінки співрозмовника.

Успішність/неуспішність МЖ *вибачення* прослідковано за допомогою аналізу реакції адресата на висловлене вибачення. З'ясовано, що адресат вибачення може позитивно, негативно або нейтрально відреагувати на висловлення мовця. До вербально втіленої позитивної реакції належать прийняття адресатом вибачення, применшення провини адресанта і зміна оцінки дії. За допомогою усмішки, погладжування, обіймів чи погляду адресат вибачення може також позитивно відреагувати на висловлення адресанта. До негативної реакції на вибачення належать відмова, висловлення недовіри, звинувачення, покарання. Ігнорування вибачення адресатом з подальшим негативним контекстом є невербальною реалізацією негативної реакції на вибачення. Нейтральна реакція на

вибачення – це відсутність прямої відповіді на висловлене вибачення, зміна теми розмови.

Вибачення у німецькій лінгвокультурі характеризується чіткістю висловлення та відповідністю нормам поведінки людей у суспільстві. Статусні ролі адресанта й адресата МЖ *вибачення* не відіграють важливої ролі: адресант вибачення – це особа, котра вчинила малефективну дію; адресат – особа, стосовно якої було здійснено негативний учинок. Головну увагу вибачення привертають інтереси адресанта й адресата, детерміновані суспільними правилами і нормами поведінки. Головні положення розділу представлено в десяти публікаціях [111; 112; 117; 118; 167; 173–176; 179].

РОЗДІЛ 3

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБАЧЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

3.1 Експлікація прямого вибачення

Широкий прагматичний потенціал вибачення зумовлює наявність системи вербальних і невербальних засобів його реалізації в мовленні. Вербальними засобами вважаємо знаки природної мови (наприклад, звуки, слова, словосполучення тощо). Своєю чергою вони поділяються на прямі і непрямі. Прямий МА реалізується засобами, мовна семантика яких відповідає ілокутивній силі МА. Непрямий МА реалізується натомість мовними формами, ілокутивна форма яких не є складовою його семантики, а виводиться логіко-інференційним шляхом із буквального значення форми з урахуванням ситуації вимовлення [122, с. 87–88].

За способом мовної реалізації пряме вибачення поділяємо на експліцитне й імпліцитне. Прямим експліцитним вважаємо *вибачення* з чітко вираженим змістом, який учасники інтеракції сприймають зі значення мовних одиниць. Імпліцитне *вибачення* реалізується без експліцитних форм, але з типовими ілокутивними індикаторами.

Способи реалізації *вибачення* можна схематично зобразити таким чином:

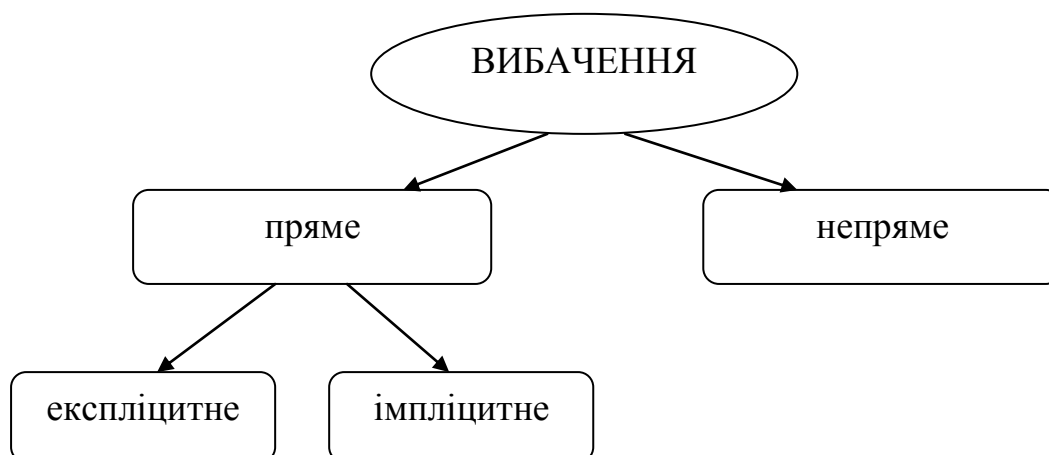

Рис. 3.1. Способи реалізації вибачення

Розглянемо детальніше способи реалізації вибачення у сучасній німецькій мові.

3.1.1 Лексико-морфологічні засоби вираження вибачення. Прямі експліцитні вибачення (далі ПЕВ) реалізують за допомогою лексичних ілокутивних індикаторів, а саме експліцитно перформативних форм, які виражають цілковиту відповідність між комунікативною функцією висловлення і перформативним дієсловом [75, с. 80].

Для аналізу мовних та позамовних засобів, які вживаються для експлікації значення *вибачення*, будуємо функціонально-семантичне поле (далі ФСП) *вибачення*, під яким розуміємо змістово-формальну єдність, утворену граматичними (морфологічними і синтаксичними) засобами конкретної мови, а також лексичними, лексико-граматичними і словотворчими елементами, які взаємодіють з ними та належать до тієї ж семантичної зони [18, с. 40]. Дослідженням польової структури у мові займалися багато мовознавців, зокрема, О. Бойчук, О. Бондарко, Л. Вайсгербер, Л. Васильєв, З. Вердієва, Н. Долгих, Г. Ібсен, Й. Трір, А. Уфімцева, О. Черняк та інші науковці [18; 20; 21; 24; 99]. ФСП характеризується наявністю різнорівневих одиниць (лексичних, граматичних, лексико-граматичних), об'єднаних спільною ознакою.

ФСП має ядро і периферію. Залежно від того, яку функцію виконує конкретна сема для реалізації мовного значення, її відносять або до ядра поля, або до периферії, чи перехідних зон. У ядрі містяться найважливіші слова, пов'язані між собою сильними семантичними відношеннями й утворюють синонімічні, антонімічні і родово-видові групи. Периферію формують функціонально менш важливі слова або дії, які, як правило, належать і до іншого ФСП [65, с. 53]. Ядро ФСП представлене архісемою – компонентом, навколо якого розгортається поле [59, с. 211]. Ядром ФСП вибачення вважаємо архісему *entschuldigen (Schuld)*, оскільки вона присутня майже в усіх словникових дефініціях лексичних одиниць, що

формують вибачення в межах досліджуваного корпусу. Ядро і приядерна зона передають, головним чином, універсальні та загальнонаціональні знання, а периферія – індивідуальне [71, с. 35].

Приядерну зону ФСП формують лексичні одиниці, які мають інтегральне, спільне з ядром і між собою, значення [24]. Аналіз лексичного наповнення висловлень вибачення свідчить про те, що до цієї частини ФСП *вибачення* в німецькій мові належать дієслова *entschuldigen*, *verzeihen*, *vergeben* із семою "вибачати(ся)", іменники *Entschuldigung*, *Verzeihung*, *Nachsicht*, конструкції, до складу яких входять іменники *Entschuldigung*, *Verzeihung*, *Vergebung*, *Nachsicht*, а також слова іншомовного походження *pardon*, *sorry*, *mea culpa*.

Зупинимося детальніше на кожній із мовних тактик реалізації ПЕВ у німецькій мові. Найуживанішим засобом вираження ПЕВ є дієслово *entschuldigen* у формі наказового способу, що становить 22% емпіричного матеріалу.

Значення дієслова *entschuldigen* можна чітко прослідкувати у його зовнішній формі. Префікс *ent-* позначає протилежне або відмежування / відокремлення / усунення [267]. Як бачимо, *ent-* "відмежування/усунення", *schild-* "провина". Пояснюємо значення дієслова *entschuldigen* як *усунення провини* або *звільнення від провини*.

Тлумачний словник німецької мови Duden подає такі значення дієслова *entschuldigen*: просити вибачення за неправильну поведінку; повідомляти (наводячи причину), що хтось не був присутнім; виявляти порозуміння та поблажливість [268].

Словник Langenscheidts Großwörterbuch пояснює дієслово *entschuldigen* ще як наведення причин чиеїсь поведінки з метою перепросити співрозмовника [17, с. 288].

Спираючись на словникові тлумачення, мотивом для вживання дієслова *entschuldigen* вважаємо надання переконливого пояснення та наведення причин поведінки мовця або й доказів його невинуватості.

Аналіз фактичного матеріалу дав змогу виявити, що коло вживання дієслова *entschuldigen* у формі наказового способу для висловлення вибачення у німецькій мові найширше, яке охоплює офіційну, неофіційну та напівофіційну ситуації. Проте воно в основному обмежується ситуаціями заподіяння незначної шкоди. Висловлюючи вибачення за свій негативний учинок дієслово *entschuldigen* у формі наказового способу використовують мовці різних соціальних, вікових та гендерних категорій.

Розглянемо приклад ПЕВ у німецькій мові:

(98) *"Guten Abend!" Ein wenig atemlos betrat Dr. Mörken den Raum. "Entschuldigen Sie bitte meine Verspätung. Ein akuter Blinddarmdurchbruch, ich musste noch zu einem Patienten fahren". Er zog seine Lederjacke aus und warf sie über einen leeren Stuhl. Frau Kessner reichte ihm ebenfalls ein Arbeitsbuch.*

"Vielen Dank. Hätten Sie vielleicht auch ein Glas Wasser?" Frau Kessner ging nach nebenan und kam gleich darauf mit einer Flasche Mineralwasser und einem Glas zurück [215, S. 258].

Приклад (98) ілюструє напівофіційну комунікативну ситуацію, розмова проходить між лікарем та його колегою. Лікар (мовець) просить вибачення, вживаючи Ви-форму вибачення (*Entschuldigen Sie*), а саме дієслово *entschuldigen* у 3-ій особі множини наказового способу, за те, що спізнився, отже мова йде про ретроспективне вибачення. Оскільки завдано незначної шкоди, то вибачення має етикетний характер. Вживання ввічливої Ви-форми свідчить про те, що мовець – вихована, освічена особистість, а його стосунки з адресатом не приятельські. Мета адресанта полягає в попередженні виникнення негативних наслідків його вчинку й уникненні можливого конфлікту. Відсутність негативної відповіді / реакції адресата свідчить про те, що мовець досягнув поставленої мети. Таким чином поведінка обох партнерів має кооперативний характер, тому процес спілкування вважаємо успішним.

Приклад (99) представляє офіційну ситуацію спілкування та асиметричні стосунки. Мовцем ситуації в лікарні виступає жінка-пацієнт, котра просить у лікаря вибачення за те, що затримує його:

(99) *"Entschuldigen Sie", sagte Frau Kessner, als sie, gefolgt von Dr. Mörken, zurückkam. Sie fuhr sich mit den Fingern durchs Haar. "Ich hoffe, Sie haben es nicht eilig?"*

"Nein, nein" [215, S. 266].

Отож, наведений приклад зображує синхронне вибачення, котре здійснюється паралельно з негативним учинком (відволікання лікаря). Адресант не завдав значної шкоди своєму співрозмовнику, тому мова йде про етикетний характер вибачення. Мета висловлення вибачення полягає в попередженні виникнення в слухача негативної оцінки стосовно поведінки мовця. Адресант досягає своєї мети, про що свідчить репліка адресата у відповідь (*Nein, nein*). Таким чином, інтенції комунікантів перебувають в гармонії, їхня мовленнєва поведінка має кооперативний характер і таку взаємодію можна назвати успішною.

У прикладі (100) вибачення реалізується також дієсловом *entschuldigen* у формі наказового способу:

(100) *Jemand tippt ihr auf die Schulter. "Kannst du Walzer?", fragt Petrus. Sie nickt.*

"Entschuldige mal", sagt Petrus zu Michel und tanzt mit Eva weiter [232, S. 74].

Приклад (100) ілюструє розмову між знайомими хлопцями у неофіційній ситуації. Мовець перепрошує співрозмовника, запрошуючи на танець його подругу. Висловлюючи вибачення, автор вживає частку *mal*, яка позначає необов'язковість та зменшує ступінь важливості дії, але, поряд з тим, у спонукальному реченні частка *mal* виражає ввічливість і невимушеність [143, S. 494]. Відсутня відповідь адресата та подальший контекст (хлопці – суперники) дають змогу зрозуміти, що у цій ситуації мова йде про псевдовибачення (удаване вибачення), оскільки мовець не

відчуває своєї провини та не має за мету зберегти гармонію у стосунках зі співрозмовником, натомість бажає обійти його та показати себе кращим перед дівчиною. Отож, основні характеристики вибачення відсутні, тому наведене висловлення вважаємо *псевдовибаченням*, тобто висловленням, що характеризується відповідністю зовнішньої форми, проте позбавлене змісту вираження мовцем провини з приводу власної малефективної дії.

Приклад (101) показує розмову добре знайомих чоловіків у неофіційній ситуації:

(101) *"Und wie", fragte Paul, "läuft es im Beruf?"*

"Das ist nicht der Moment ..."

"Natürlich nicht", sagte Paul. "Entschuldige!"

"Nicht so gut. Ich werde meinen Posten verlieren" [216, S. 90].

Мовець, поставивши запитання співрозмовнику (*"Und wie läuft es im Beruf?"*), отримав у відповідь від адресата зауваження (*"Das ist nicht der Moment..."*). Зрозумівши, що поставив слухача у незручне становище та не бажаючи погіршення у стосунках з ним, мовець просить вибачення ретроспективного характеру, вживаючи дієслово *entschuldigen* у другій особі однини наказового способу. Він досягає комунікативної мети, що бачимо з реакції адресата, який все-таки дає коротку відповідь на поставлене незручне запитання. Як бачимо, інтенції співрозмовників перебувають у гармонії, а отже, поведінка інтерактантів має кооперативний характер, тому таке вибачення можна вважати успішним.

У прикладі (102) аналізуємо розмову двох осіб у напівофіційній ситуації. Вікова категорія співрозмовників різна: мовець старший від адресата:

(102) *Sie aßen und tranken gut, wobei auffiel, dass Heinz Bartel nicht so war wie sonst. Jedenfalls glaubte Fräulein Albrecht das feststellen zu müssen.*

"Haben Sie etwas?" fragte sie ihn.

"Ich? Nein, wieso?"

"Sie kommen mir so nervös vor."

"Nervös? Nicht dass ich wüsste."

"Dann habe ich mich geirrt, **entschuldigen Sie.**"

"Macht nichts" [225, S. 148–149].

У наведеному прикладі мовець перепрошує співрозмовника, зрозумівши недоречність свого запитання і помітивши, що втрутилася у справи (почуття) іншої людини. Пропонований МЖ *вибачення* складається з констатації мовцем своєї помилки і власне вибачення. Для повідомлення негативної дії мовець вживає форму складного минулого часу (Perfekt), що свідчить про те, що дія відбулася в минулому. Отже, мова йде про ретроспективне вибачення, яке показує мовця як виховану людину. Таку розмову вважаємо успішною, оскільки вона має кооперативний характер, що підтверджує позитивна реакція адресата (*Macht nichts*).

Кооперативний характер розмови є запорукою успішного вибачення. Інтерактанти повинні обоє прагнути спільної мети – попередити дисгармонію або відновити баланс у своїх стосунках. В іншому випадку вибачення не буде успішним, а стосунки між адресантом та адресатом погіршаться.

Приклад (103) ілюструє неуспішну ситуацію вибачення:

(103) *Solbach: Oh, entschuldigen Sie bitte. Ich wollte Sie nur kurz etwas fragen.*

Katrine: Wir essen gerade [252, S. 57].

У наведеному прикладі ситуація спілкування офіційна та асиметрична, оскільки соціальні рольові позиції комунікантів нерівні. Зольбах, прийшовши до співрозмовника у незручний час (обід), аби запитати щось, просить вибачення, вживаючи дієслово *entschuldigen* у формі наказового способу та інтенсифікатор *Oh*, який підсилює вплив вибачення та підкреслює збентеження мовця, надаючи висловленню ввічливого забарвлення. Частка *bitte* надає висловленню ввічливого характеру, підкреслюючи прохання мовця про вибачення. Мета мовця полягає у попередженні виникнення в адресата негативної оцінки стосовно

його візиту. Мовець прагне також показати себе ввічливим та отримати відповіді на свої запитання. Проте, адресат не хоче відповідати на його запитання і реагує категорично. Відсутність спільної мети у співрозмовників та небажання зберегти хороші стосунки перешкоджають успішності вибачення.

Дієслово *entschuldigen* для вираження ПЕВ вживається не лише у формі наказового способу, але й зустрічається у формі теперішнього часу дійсного способу і становить 2% вибірки.

(104) *"Sie entschuldigen wohl", sagt Döbbling würdig zu uns. "Aber dies ist amtlich. Ich muss die Sache untersuchen. Wir müssen Ihre Angelegenheit verschieben."*

Er glaubt, uns jetzt völlig erledigt zu haben und zieht seinen Rock an. Wir gehen mit ihm hinaus [234, S. 144].

Наведений приклад ілюструє псевдовибачення. Розмова проходить в офіційній ситуації. Мовець висловлює вибачення, не очікуючи порозуміння зі сторони адресата, а отже, не виконується одна з головних ознак ситуації вибачення. У своєму висловленні автор вживає модальну частку *wohl* з домінуючою комунікативною функцією, яка надає висловленню значення припущення та високого ступеню ймовірності [143, S. 477]. Таким чином, мовець не просить вибачення в адресата, а стверджує/припускає, що його пробачать. Така форма може бути прийнятною в ситуації етикетного вибачення, яке висловлює людина, що має повноваження завдати адресатові певних незручностей, наприклад, "втручатися" у простір іншої людини. Констативна форма вибачення виправдана у цьому випадку очевидною для мовця причиною здійснення негативного вчинку.

Дієслово *entschuldigen* вживається також з модальними дієсловами:

(105) *"Sie lebt schon so lange bei ihm. In den Bergen, abgeschnitten von allem. Richtig?"*

"Wird schon so sein", sagte er kühl. "**Jetzt müssen Sie mich entschuldigen.** Nächstes Mal sollten Sie sich vielleicht einen Termin geben lassen und nicht einfach...".

"Natürlich!" Ich stand auf. "Ich bin nächste Woche auch dort. Er hat mich eingeladen" [217, S. 56–57].

У прикладі (105) мовець просить вибачення в адресата, вживаючи дієслово *entschuldigen* з модальним дієсловом *müssen*, що справляє певний директивний (наказовий) вплив на адресата, тобто показує, що в нього немає іншого виходу – він повинен пробачити мовця. Основу такого висловлення складає не почуття провини мовця, а його ввічливість та знання правил етикету. Але таке вибачення і не можна назвати псевдовибаченням, оскільки його причиною є також неможливість мовця присвятити більше часу співрозмовнику. Позитивна відповідь адресата свідчить про успішну взаємодію комунікантів.

Цікавим є вживання дієслова *sich entschuldigen* (укр. *вибачатися*) для реалізації МЖ *вибачення*. Цей засіб вираження вибачення не зовсім правильний, оскільки вибачити може тільки той, кому завдано шкоди, тобто адресат вибачення. Реалізація вибачення за допомогою дієслова *sich entschuldigen* у вибірці незначна, становить 1% практичного матеріалу.

У прикладі (106) мовець у відповідь на докір свого співрозмовника (*Und damit meine ich, dass es Sie nichts angeht*) визнає свою провину – недоречне запитання і втручання у справи адресата (*Sie haben ganz recht*) та просить у адресата вибачення за свою поведінку, використовуючи дієслово *sich entschuldigen*. Проте слова мовця не справляють позитивного впливу на адресата, який не звертає уваги на вибачення співрозмовника:

(106) "*Wohin fahren Sie?*"

"*Das ist persönlich*", sagte ich.

"*Das will ich gern glauben, doch...*"

"*Und damit meine ich, dass es Sie nichts angeht.*"

"Sie haben ganz recht." Karl Ludwig nickte. "Ich entschuldige mich, Herr Zöllner."

"Woher kennen Sie meinen Namen?" [217, S. 100]

За допомогою основи *entschuldig-* утворені також форми *Entschuldigung!* (5%) та *Ich (Wir) bitte(n) um Entschuldigung!* (1%), які вважаються клішованими формулами (звороти, що легко відтворюються в певних ситуаціях і контекстах, зберігають свою семантику і виразність, відповідають психічним стереотипам національного світобачення, через легкість до відтворення сприяють автоматизації мовлення, пришвидшують процес комунікації, економлять час і зусилля мовців [264] та часто вживаються як вибачення за втручання в особисту сферу співрозмовника, наприклад для встановлення контакту або під час запиту інформації у незнайомої людини, у процесі розмови під час перепитування чи прохання уточнити / краще пояснити незрозуміле.

За тлумаченням словника німецької мови Duden, іменник *Entschuldigung* позначає: пояснення або виправдання, яке висловлюють, щоб пояснити (неправильну) поведінку або допущену помилку; розуміння та поблажливості стосовно неправильної поведінки співрозмовника; ввічливе висловлення, за допомогою якого просять про порозуміння [269].

(107) Vor dem Rathaus hatte ich auf ihn gewartet.

Entschuldigung, sagte ich, wir kennen uns. Er sah mich an, suchte in meinem Gesicht und sagte dann: Hm [241, S. 7].

У прикладі (107) мовець розпочинає розмову зі своїм співрозмовником, вживаючи формулу (усталене, поширене в межах певної території чи соціального кола коротке побутове висловлення [261]) вибачення (*Entschuldigung*). Мета висловленого вибачення полягає не в тому, щоб висловити жаль з приводу скоєного негативного вчинку, а у тому, щоб встановити контакт мовця зі слухачем. На перший погляд здається, що вибачення у цьому випадку виконує фатичну функцію (встановлення контакту). Проте, насправді, наведений приклад ілюструє

експліцитне вибачення мовця за те, що він потурбував адресата. Отже, таке вибачення вважаємо лише частково десемантизованим, яке навіть у функції встановлення контакту зберігає своє первинне значення.

У наступному прикладі мовець перепрошує співрозмовника за те, що своїм запитанням перервав його висловлення. Адресант вибачення зацікавився особою, про яку розповідав слухач, тому хоче детальніше дізнатися про неї. Усвідомлюючи, що порушив норми спілкування, мовець повертає вибаченням увагу співрозмовника, чим спонукає його перервати своє висловлення:

(108) *Evans: Entschuldigung, um etwas über diesen Chevalier zu erfahren, wer war das, was für ein Mensch?*

Oppenheimer: Ein Fakultätskollege [218, S. 122].

Формулу *Entschuldigung!* вживають у ситуаціях, коли завдано незначної шкоди (інтерактантами в таких ситуаціях зазвичай виступають ровесники, знайомі особи) або ж для встановлення контакту з незнайомою людиною. Своє пояснення вживання вибачення у таких ситуаціях пропонують автори граматики IDS: у німецькій мові мовленнєве звернення до незнайомих осіб зазнає труднощів, оскільки, на відміну від інших мов, тут відсутнє нейтральне звертання (*Madame – Monsieur, Signora – Signore, Madam – Sir*). Тому в німецькій мові звертання до незнайомої людини часто розпочинають формулами вибачення. Мовознавці наводять приклад такої ситуації французькою мовою "*Frau: Monsieur, vous avez perdu vos gants! Mann: Oh - je vous remercie, Madame!*" Для "*Monsieur*" і "*Madame*" в німецькій мові використовують такі формули:

Mann: Entschuldigung! Hallo! Hallo Sie!

Frau: Entschuldigung! Hallo! [148, S. 925]

Уживаючи у своєму висловленні модальне дієслово *müssen* мовець підкреслює потребу та необхідність в отриманні пробачення, яку він відчуває:

(109) *"Aber Jérôme!" Felicitas drohte mit dem Zeigefinger. "Du kennst Prinz Khalif Omar ben Saud nicht? Das Interview im Flugzeug..."*

"Ah! Sie sind das?" Ballisters Miene erhellte sich. Er zeigte eitle Freude. "Ich muss um Entschuldigung bitten, Hoheit. Ich kenne Sie nur im Haikh und mit Kopftuch. Im Anzug sehen Sie für mich völlig fremd aus. Es ist mir äußerst peinlich –"

"Der Prinz hat einen Palast für uns!" sagte Felicitas und blinzelte Ballister an" [223, S. 86].

Вибачення, виражене за допомогою дієслова *entschuldigen* або іменника *Entschuldigung* зосереджене на психічному стані адресанта, який усвідомлює, що слухач може негативно оцінити його учинок, та намагається висловити вибачення та/або навести причини своєї поведінки. Головна роль тут відведена мовцеві, який не бере на себе цілковито провини, а намагається уникнути негативних наслідків своїх дій.

Іншими засобами реалізації вибачення у німецькій мові є формули з основою *verzeih-*: *verzeihen*, (*um*) *Verzeihung* (*bitten*). Їх не можна вважати абсолютними синонімами формул з основою *entschuldig-*. Мовна одиниця з основою *verzeih-* наголошує на щирому розкаянні мовця з приводу скоєного. Лексеми з основою *verzeih-* значно рідше зустрічаються, зокрема дієслово *verzeihen* у формі наказового способу становить 9,7% вибірки, а у формі теперішнього часу дійсного способу – 0,9%, *Verzeihung!* – 1%, *Ich bitte um Verzeihung* – 0,5%.

Тлумачний словник німецької мови Duden дає дієслову *verzeihen* таке значення: комусь щось (напр. образу) пробачити, не реагувати негативно, не сердитися за заподіяну кривду [271].

Згідно з поясненням тлумачного словника німецької мови Langenscheidts Großwörterbuch, іменник *Verzeihung* позначає дію, за допомогою якої комусь пробачають певний негативний учинок, і вживається для того, щоб виразити жаль за ненавмисне турбування або

перепросити у випадку, якщо мовець щось не зрозумів і просить співрозмовника йому ще раз пояснити [17, с. 1091].

Аналіз словникових тлумачень показав, що дієслово *verzeihen* вживається для реалізації вибачення за нанесення значної шкоди, а іменник *Verzeihung* позначає дію примирення або пробачення образи.

Формули з основою *verzeih-* вживаються, зазвичай, для позначення вибачення за заподіяння серйозної шкоди. Адресатом такого вибачення виступає, як правило, незнайома людина, старша за віком, або вища за рангом особа. Такі висловлення вважають стилістично вищими, вони мають забарвлення офіційності та зустрічаються в офіційних та напівофіційних комунікативних ситуаціях.

(110) *"Es ist das einzige, was er essen mag: Süßes, Milch und Brot – alles, was nicht süß ist, nicht Milch oder Brot – alles bricht er wieder aus. Oh, Verzeihung", sagte sie, "Sie ekeln sich jetzt?"*

"Nein", sagte ich, "erzählen Sie doch von ihm" [203, S. 89].

Проілюстрована ситуація зображає розмову дівчини та хлопця (досі незнайомих) за обідом. У своїй розповіді про хворого брата дівчина (мовець) некоректно описує його стан, що, на її думку, може зіпсувати слухачеві апетит, тому вона відразу вибачається за свої слова (*Oh, Verzeihung*), повідомляючи причину свого вибачення (*Sie ekeln sich jetzt?*). Репліка адресата у відповідь показує, що мовцеві вдалося досягти мети – запобігти виникненню неприємної ситуації (наприклад, погане самопочуття адресата, виникнення в адресата поганої думки про мовця). Таку комунікативну ситуацію вважаємо кооперативною, оскільки інтенції партнерів не суперечать одна одній.

У вибаченні, реалізованому за допомогою дієслова *verzeihen* або іменника *Verzeihung*, важливу роль відіграє психічний стан адресата, якому завдано шкоди, який почувається скривдженим, і який контролює ситуацію, оскільки за ним залишається вибір звинуватити чи пробачити кривдника.

Залежно від ступеня тяжкості заподіяної шкоди мовець будує форму свого вибачення. Висловлюючи збентеження, мовець часто використовує вигуки *Oh, Ach*, які надають його словам збентеженого характеру, чим роблять висловлення ввічливішим. Вигуки у вибаченні вказують на такі емоції, як наприклад, переляк від заподіяння шкоди та свідчать про ненавмисність виконаної дії.

Модальне дієслово *können* вживається у МЖ вибачення, виражених у формі питального речення. Такі висловлення можна вважати можливістю і здатністю адресата здійснити дію – пробачити/вибачити заподіяння шкоди. Мовець у такому випадку зацікавлений у виконанні слухачем цієї дії і отриманні бажаного перлокутивного ефекту, оскільки від цього залежить майбутнє його стосунків з адресатом:

(111) *Ich war doch so ein Schaf und ich schwöre dir, dass ich nie, nie mehr davonlaufen werde. **Kannst du mir meine Dummheit noch einmal verzeihen?*** [219, S. 95].

Іншомовні слова *sorry, pardon, mea culpa*, які становлять понад 2% вибірки, зараховуємо також до експліцитних засобів вираження вибачення у сучасній німецькій мові. Найчастіше комуніканти вживають *sorry*. Цю мовну одиницю для позначення вибачення використовує зазвичай молодь у спілкуванні з близькими людьми. Причиною виникнення такої ситуації вибачення є, як показує практичний матеріал, несерйозна помилка або ненавмисний негативний учинок одного зі співрозмовників.

(112) *Ali: **Sorry, Jungs. Ich muss leider abhauen. Termine.***

Johannes und Ingo reagieren verblüfft.

Ingo: Was ist denn das für'n Teil?

Ali: Mein neuer Taschensekretär. Ziemlich praktisch, aber meldet sich immer im unpassendsten Moment [248, S. 73].

Приклад (112) ілюструє розмову друзів, яку перериває Алі (один зі співрозмовників). Мовець перепрошує своїх друзів за те (*Sorry, Jungs*), що мусить їх залишити (*Ich muss leider abhauen*), пояснюючи це своєю

зайнятістю (*Termine*). Наведення причини Таке вибачення адресанта свідчить про його вихованість та повагу до своїх співрозмовників. Мовець використовує не лише формулу *Sorry*, але й коротко пояснює ситуацію. Прислівник *leider* підкреслює почуття жалю та провини адресанта, який непередбачено змінює подальший хід ситуації та не виправдовує очікувань та намірів своїх співрозмовників.

Коло вживання форм *pardon, mea culpa* для вираження вибачення не обмежується лише молодими особами, проте причиною для їх використання є також несерйозний або ненавмисний негативний учинок:

(113) *Inspektor: Man darf doch rauchen?*

Oberschwester: Eine Tasse Tee?

Inspektor: Pardon. Er steckt die Zigarre zurück.

Oberschwester: Es ist nicht üblich [207, S. 15].

У цій ситуації вибачення мовець хоче палити і сподівається, що це не заборонено. Проте старша медична сестра пропонує йому натомість горнятко чаю, що означає заборону паління. Мовець розуміє інтенцію співрозмовниці, перепрошує і ховає сигару.

Іменник *Nachsicht* та конструкція, у складі якої він виступає (*um Nachsicht bitten*) виражають прохання вибачити недосконалість або слабкості адресанта чи його поведінки [270]. Згідно з практичним матеріалом, вибачення, реалізоване за допомогою іменника *Nachsicht*, зустрічається рідко і становить поодинокі випадки у вибірці.

(114) *Ralf stellte den Teller auf den Tisch und grinste.*

"Isst du mit uns?", fragte ich.

"Ja."

"Meinst du, du wirst satt davon?"

"Wenn nicht, kann ich ja zur Bratwurstbude um die Ecke gehen. Ein halbes Hähnchen, einmal Pommes ..."

"Hör auf!" Kerstin schlug mit dem Kochlöffel auf die Tischkante. "Es wird gegessen, was auf den Tisch kommt. Deine kulinarischen Fantasien kannst du

für dich behalten." Ralf hob die Hände, so, als stünde jemand mit einer Pistole hinter ihm.

"Nachsicht! War nicht so gemeint."

"Du hast keine Ahnung, wie schwierig es sein kann, so eine Diät durchzuhalten."

"Stimmt, hab ich nicht" [215, S. 146].

Приклад (114) зображує розмову чоловіка з дружиною. Керстін, маючи проблеми із зайвою вагою, дотримується дієти. Обмеження у харчуванні негативно позначається на настрої жінки. Ральф глузує з дружини і тим ображає її. Керстін висловлює своє обурення, що змушує чоловіка перепросити її. Кривдник реалізує вибачення за допомогою іменника *Nachsicht*, яке доповнює поясненням, що він не те мав на увазі.

Іноді вираження жалю стосовно негативного вчинку чи пояснення з цього приводу можна зрозуміти лише у певному контексті як вибачення. Таке висловлення вважаємо **прямим імпліцитним вибаченням** (ПІВ), яке у ФСП *вибачення* слідує за ПЕВ та формує перехідну зону.

ПІВ вважаємо багатозначні слова, які мають значення вираження жалю з приводу здійсненої/потенційної малефактивної дії, проте можуть належати і до інших ФСП. Згідно з аналізом корпусу, сюди належать, головним чином, такі лексеми: вираз *Es tut mir (uns) leid* та висловлення, до складу яких входить прислівник *leider*, дієслово *bedauern* в теперішньому часі дійсного способу активного стану, іменник *Schuld*, прислівник *schuld* або прикметник *schuldig*, комунікативна мета яких полягає у:

- реалізації адресантом визнання своєї провини за неправильний учинок та бажання відновити гармонію у стосунках з адресатом (у випадку ретроспективного вибачення);

- бажанні мовця уникнути негативної оцінки його дій адресатом і негативних наслідків, які його поведінка може викликати (у ситуації превентивного/проспективного вибачення).

Вираз *Es tut mir leid* часто вживається у ситуації вибачення (18%), проте може означати не лише вибачення, але й співчуття та жаль. Тому визначити його як мовний засіб вираження вибачення можна лише у контексті окремої комунікативної ситуації – конкретної ситуації спілкування, в яку входять партнери по комунікації і яка спонукає їх до міжособистісної інтеракції [14, с. 155].

Важливим для того, щоб розрізнити ситуації, в яких вираз *Es tut mir leid* позначає вибачення, а в яких – співчуття чи жаль, вважаємо причину виникнення негативної ситуації. Причиною виникнення ситуації вибачення є адресант, його поведінка, слова, вчинки тощо. Виникнення ситуації співчуття не пов'язане з діями адресанта.

Проаналізуємо значення виразу *Es tut mir leid* за допомогою прикладів:

(115) *Mississippi: Meine junge Gattin ist vor wenigen Tagen gestorben. Sie hieß Madeleine.*

Anastasia: Das tut mir leid [206, S. 18–19].

Приклад (115) ілюструє ситуацію висловлення співчуття. Мовець дізнається про смерть дружини свого співрозмовника і висловлює свій жаль з приводу цього.

У прикладі (116) мова йде про вибачення. Розбудивши ненавмисно адресата, мовець перепрошує за це.

(116) *Die Frau erschrak und drehte sich um. "Ich konnte nicht mehr schlafen. Es tut mir leid, wenn ich Sie geweckt habe"* [233, S. 38].

Часто вираз *Es tut mir leid* супроводжує заперечення або відмову і в такий спосіб послаблює їх. Часто таке вибачення продовжується поясненням ситуації або наведенням причини відмови:

(117) *"Tut mir leid, gnädige Frau – aber Verlustgeschäfte kann ich nicht machen. An dem Cadillac verdienen wir ohnehin nichts – da können wir nicht noch einen alten Ford zu einem Riesenpreis in Zahlung nehmen. Leben Sie wohl..."* [236, S. 173–174].

Таке вибачення попереджує негативну реакцію партнера, його можливе незадоволення, а мовець висловлює його з метою збереження хороших стосунків з адресатом.

Вираз *Es tut mir leid* інколи вживається з експліцитним вибаченням, підкреслюючи щирість почуттів адресанта:

(118) *"Entschuldigung. Es tut mir leid, dass ich es falsch gemacht habe"* [215, S. 34].

В. Ланге вказує на цікавий дейктичний феномен: замість *Das tut mir leid* у ситуації вибачення вживається *Es tut mir leid*. Другий варіант, на думку автора, виражає більше каяття, ніж співчуття, безпосередньо скероване на власну поведінку. Формула *Du tust mir leid* виражає не вибачення, а співчуття [152, S. 96].

Проаналізувавши практичний матеріал, ми виявили, що висловлення вибачення за допомогою прислівника *leider* частотніше, ніж з дієсловом *bedauern*. Найчастіше прислівник *leider* у функції вираження вибачення поєднується з іншими засобами реалізації, притаманними цьому МЖ:

(119) *Tut mir leid, aber die Nummer ist bei uns nicht geführt. Sie müssen sich geirrt haben, sagte die Frau.*

Nein, die Nummer stimmt. Ich bin ganz sicher. Drei, vier, fünf, das merkt man sich doch.

Tut mir wirklich leid. Vielleicht ist es aber auch ein Wagen, der keine Lizenz hat. Auch so was hatten wir schon. Ich kann Ihnen da leider nicht weiterhelfen. Versuchen Sie es doch einmal beim Fundbüro [242, S. 70–71].

У прикладі (119) мовець не може надати адресату необхідну інформацію, висловлює жаль з цього приводу та дає йому пораду стосовно його майбутніх дій.

У наступному МЖ вибачення мовець поєднує прислівник *leider* з дієсловом *bedauern*:

(120) *Ich bedaure, Ihnen Sorge gemacht zu haben. Leider bin ich aus Versehen zu nahe an die Grenze gekommen. Bitte erklären Sie dem Zollbeamten doch, dass ich hier wohne.*

Die Wirtin tat es [235, S. 116].

Наведений приклад представляє напівофіційну комунікативну ситуацію вибачення. Мовець хоче попросити свого співрозмовника про послугу. Розуміючи, що своїм проханням займає час адресата та завдає йому клопотів, він висловлює свій жаль з цього приводу (*Ich bedaure*) і наголошує на тому, що йому необхідна допомога адресата (*Leider bin ich aus Versehen zu nahe an die Grenze gekommen*). У своєму висловленні мовець вживає теперішній час для вираження жалю, який він відчуває у момент мовлення (*Ich bedaure*), та форму інфінітива 2 для повідомлення малефактивної дії (*Ihnen Sorge gemacht zu haben*).

Наступним імпліцитним засобом вираження вибачення є висловлення, в основі яких іменник *Schuld*, прислівник *schuld*, прикметник *schuldig*.

(121) *Robert: Das ist das Problem. Dass du alles organisieren willst.*

Charlotte: Ich verstehe. Ich bin an allem schuld. – War's wenigstens schön?

(Er macht eine spannende Pause)

Robert: Ich weigere mich, so zu reden [247, S. 93–94]

Приклад (121) представляє суперечку чоловіка та дружини. У відповідь на звинувачення чоловіка Шарлотта повідомляє, що розуміє його поведінку (*Ich verstehe*) та визнає свою провину в ситуації, яка склалася (*Ich bin an allem schuld*).

Як показують результати практичного матеріалу, ці форми зустрічаються рідко і представляють лише поодинокі приклади. Проаналізувавши комунікативні ситуації прикладової бази пояснюємо нечастотність вживання цих засобів тим, що іменник *Schuld*, прислівник *schuld* або прикметник *schuldig* не експлікують прямо провину мовця, адже можна сказати також: *Er ist schuld daran*. У такому разі це буде не

вибачення, а обвинувачення. Вибачення, на нашу думку, має за мету однозначно та якомога чіткіше висловити жаль мовця з приводу скоєного ним негативного вчинку, а неоднозначність засобів вираження перешкоджає правильному розумінню інтенції мовця та може призвести до комунікативної невдачі, що, у свою чергу, спровокує виникнення негативних наслідків такої ситуації, як наприклад, труднощів у подальшому спілкуванні чи негативну оцінку адресатом дій мовця тощо.

До ПІВ зараховуємо також висловлення, реалізовані за допомогою дієслова *sich schämen* і прислівника *schade*. Відчуваючи сором за скоєну малефактивну дію, мовець прагне показати співрозмовнику психологічний дискомфорт, який виражає за допомогою дієслова *sich schämen*:

(122) *"Mit so einem unangenehmen Menschen bist du gekommen. Ich verstehe das nicht."* [...]

"Ich schäme mich so!" [204, S. 158]

Висловлення мовця (*Ich schäme mich so!*) виконує у поданому прикладі дві інтенції: 1) висловити співрозмовнику сором з приводу негативної поведінки та 2) перепросити слухача за вчинок, який, на думку мовця, може зіпсувати їхні стосунки.

Мовну реалізацію вибачення за допомогою прислівника *schade* вважаємо також прямим імпліцитним вибаченням, оскільки цей прислівник експлікує жаль в широкому значенні, а для вираження комунікативної інтенції вибачення потребує конкретного прагматичного контексту:

(123) *Alle stehen feierlich mit erhobenen Händen da, doch nun hat es bei der Kamera der Filmwochenschau eine Panne gegeben.*

Der Kameramann: Schade, Herr Bürgermeister. Die Beleuchtung streikte. Bitte... noch einmal [205, S. 125].

У прикладі (123) мовець (оператор) висловлює вибачення, оскільки відчуває провину за несправну камеру, яка створила незручну ситуацію

перед міським головою. Мовець як оператор повинен був заздалегідь проконтролювати справність приладу.

Отож на відміну від прямих експліцитних засобів вираження вибачення, імпліцитні засоби не вказують прямо на провину мовця, а виражають жаль, який відчуває мовець з приводу ситуації, що склалася. Мовець не бере на себе провину за здійснення малефактивної дії, а виражає примирення з актуальним станом ситуації. Почуття провини мовця можна зрозуміти лише з контексту. ПЕВ навпаки виражає непримирення з обставинами, а спробу змінити стан речей на краще та зберегти баланс у стосунках зі співрозмовником.

Часто МЖ вибачення супроводжують інтенсифікатори, як, наприклад, прислівники, частки, вигуки тощо. МЖ вибачення з експліцитним показником імперативності нерідко містить маркер увічливості *bitte*, який додає висловленню ввічливого характеру, оскільки вже своєю семантикою вказує на інтенсивність прохання про вибачення за заподіяння шкоди, наприклад:

(124) *"Vitali ließ ein Bombenattentat auf mich verüben, bei dem meine Familie ums Leben kam."*

"Oh, ja, entschuldigen Sie bitte", Jenkins schien für einen Augenblick tatsächlich etwas betreten zu sein, "ich habe natürlich davon gehört" [230, S. 754].

Висловлюючи жаль з приводу здійсненої малефактивної дії, мовець використовує різні засоби інтенсифікації для збільшення впливовості своїх слів. Експресивності висловленню вибачення в німецькій мові надають такі прислівники: *sehr, furchtbar, schrecklich, außerordentlich, vielmals, nochmals, wirklich* тощо:

(125) (a) *"Entschuldigen Sie nochmals, Baronin", sagt er dann zu Renée* [234, S. 273–274].

(125) (б) *"Du hattest immer Recht", erwiderte Connors, "und wir dachten, es sei eine fixe Idee von dir. Es tut mir wirklich leid"* [230, S. 816].

Уживаючи прислівники *wirklich*, *ehrlich*, *echt*, *aufrechtig*, мовець запевняє адресата у щирості своїх почуттів. Прислівник *sehr* підкреслює почуття незручності адресанта та його оцінку ситуації як дуже негативної.

В. Ланге у своєму дослідженні ввічливості звертає увагу на вживання прислівника *vielmals* у МЖ вибачення [152, S. 79], наприклад:

(126) *Mein Gott, James... Entschuldige... entschuldige vielmals* [227, S. 109].

Таке висловлення, хоч і нелогічне, проте часто зустрічається в розмовній мові. Насправді мовець не може вимагати від адресата, щоби той багато разів пробачив його, але можна багато разів просити про це. У такому випадку правильно слід сказати *Ich bitte vielmals um Entschuldigung* [268; 269]. В. Ланге пояснює цю нелогічність тим, що прислівник *vielmals* як хороший засіб інтенсифікації спонування, за принципом аналогічного вживання просто перейшов від офіційної форми *Ich bitte vielmals um Entschuldigung* в ідентичне за значенням, але не таке офіційне *Entschuldige/n Sie vielmals*.

Виявлені під час аналізу практичного матеріалу модальні частки/прислівники в поєднанні з відповідними лексичними засобами вираження вибачення відображено у таблиці 3.1.

Як показує таблиця, для вибачення у сучасній німецькій мові характерне вживання підсилювальних часток та прислівників, які виражають модальність у висловленні адресанта і його ставлення до власних слів. Засоби реалізації прямого вибачення, такі як *entschuldigen* у формі наказового способу та вираз *Es tut... leid*, які характеризуються найбільшою частотністю вживання у сучасній німецькомовній культурі, поєднуються найчастіше із засобами інтенсифікації та експресивності, що допомагає адресантові чітко і водночас щиро показати співрозмовнику психологічний дискомфорт, який він переживає внаслідок їхнього (реального або потенційного) конфлікту.

Поєднання лексичних засобів реалізації вибачення з модальними частками/прислівниками

Засоби вираження прямого вибачення	Прислівник / частка														
	aber	bitte	doch	ja	wohl	sehr	furchtbar	schrecklich	außerordentlich	vielmals	nochmals	wirklich	aufrichtig	echt	mal
entschuldigen (наказовий спосіб)	X	X	X							X	X				X
entschuldigen (дійсний спосіб)		X			X										
sich entschuldigen			X												
Entschuldigung!	X			X											
Ich bitte um Entschuldigung										X	X				
verzeihen (наказовий спосіб)	X	X													
verzeihen (дійсний спосіб)	X														
Verzeihung!	X														
Ich bitte um Verzeihung										X					
sorry, pardon, mea culpa	X														
Es tut ... leid	X			X		X	X	X	X			X	X	X	
bedauern									X			X			

Домінуючою часовою формою у прямих вибаченнях слугує теперішній час (Präsens), який вживають при посиланні на загальноприйняті норми (спілкування, етикету), описі теперішньої тривалої ситуації, почуттів адресанта, викликаних його негативною поведінкою, а також для підкреслення актуальності правильності виконаної дії в теперішньому чи загалом. Форми минулого часу (Imperfekt, Perfekt) вживають для повідомлення малефективної дії, яка відбулася в минулому, певних її обставин. Вживання форм майбутнього часу

характерне для МЖ *вибачення* у допоміжних МА *обіцянка* (у майбутньому не повторювати малефективної дії) чи *пропозиція* (відшкодувати збитки).

Для прямого вибачення характерне вираження дії в наказовому способі. Дійсний спосіб зустрічається рідше і вживається часто з модальними дієсловами *müssen*, *können* що вказує також частково на директивний характер висловлення та потребу адресанта в отриманні вибачення/прощення.

Номінація виконавця малефективної дії та адресата висловлення за допомогою особових займенників або вказування імені слугує ознакою прямих вибачень.

Аналіз емпіричного матеріалу дав змогу виявити перевагу ПЕВ у сучасній німецькій мові, що зумовлено прагматичною спрямованістю спілкування на кооперативність, тобто мовець прагне попросити в адресата вибачення за свій негативний учинок у такий спосіб, щоб слухач правильно зрозумів почуття провини мовця та його бажання відновити баланс у стосунках.

3.1.2 Синтаксичні засоби реалізації вибачення. Для реалізації прямого *вибачення* у сучасній німецькій мові найчастіше використовують спонукальне, просте розповідне та складнопідрядне речення з підрядним підметовим і додатковим з лексемою, що позначає вибачення.

За результатами аналізу емпіричного матеріалу вдалося визначити такі імперативні конструкції, характерні для реалізації вибачення:

а) Дієслово у 2 ос. одн. або множ. наказового способу

(127) "*Nimm die Hände von meinen Schultern.*"

"*Entschuldige*" [206, S. 51].

Мінімальна самостійна формула вибачення (*Entschuldige/Verzeih*) вживається у ситуаціях, коли адресатові відома причина висловлення вибачення, тобто привід для вибачення знаходиться у прагматичній пресупозиції.

б) Дієслово у наказ. спос. + особ. займен./іменник у називн. відм.

Така імперативна конструкція зумовлена закономірностями утворення форм імперативу в німецькій мові (Дієслово у наказ. спос. + особ. займен.) та бажанням мовця звернутися до співрозмовника по імені або за рангом (Дієслово у наказ. спос. + іменник у називн. відм.)

(128) "*Entschuldigen Sie*" [222, S. 62–63].

(129) "*Verzeihen Sie*", stammelte er [236, S. 264].

(130) "*Entschuldige, Kind*", sagte sie [226, S. 299].

(131) "*Entschuldige, Mutti*" [222, S. 12].

в) Дієслово у наказ. спос. (+особ. займен./іменник у називн. відм.) + особ. займен./іменник у дав. або знах. відм.

(132) "*Verzeihen Sie mir*" [235, S. 34].

(133) "*Entschuldigen Sie mich*", sagte er, nahm seinen Stock und stand auf [217, S. 128].

Позначення мовця додає висловленню серйозності та в деяких випадках перетворює його на процес визначення ролей інтерактантів комунікації. Проте аналіз практичного матеріалу показує, що така імперативна конструкція вживається частіше без займенника у знахідному відмінку, оскільки зрозуміло, що таке висловлення звернене від мовця до адресата.

г) Дієслово у наказ. спос. (+особ. займен./іменник у називн. відм.) (+ присв. займ.) + іменник у знах. відм.

Вибачення, виражене у формі спонукального речення, може містити також позначення малефактивної дії, тобто причини висловлення вибачення.

(134) "*Entschuldigen Sie mein Fluchen*" [233, S. 24].

(135) "*Entschuldige den Ausdruck*" [225, S. 269].

г) Дієслово у наказ. спос. (+особ. займен./іменник у називн. відм.) + особ. займен у знах. відм.+ прислівник *bitte* (+ присв. займ.) + приймен. *für* + іменник у знах. відм.

Така форма імперативної конструкції з позначенням виконавця дії, адресата висловлення та малефективної дії вживається в офіційній комунікативній ситуації.

(136) "*Entschuldigen Sie mich bitte für wenige Minuten*" [206, S. 133–134].

Іноколи мовець обирає форму питального речення для реалізації свого вибачення. Таке вибачення спрямоване, в основному, на вираження емоцій мовця та його бажання зовсім не впливати на рішення адресата стосовно вибачення ним дій мовця. Отож, первинна функція запитання не втрачає актуальності, оскільки мовець очікує реакцію свого співрозмовника на вибачення-запитання. Таке вибачення у формі запитання, згідно з аналізом фактичного матеріалу, зустрічається рідко:

(137) "*Verzeihst du mir?*" [238, S. 49]

Часто висловлення вибачення реалізують повними поширеними реченнями, в яких мовець визнає свою провину, перепрошує і пояснює причину свого вчинку. Такі висловлення допомагають мовцеві здійснити додатковий вплив на слухача і змінити його ставлення до себе на краще.

Для простого розповідного речення характерні такі структури:

- Особовий займенник 1 особи одн./множ. + дієслово *bitten* в теп. часі + прийменник *um* + іменник *Entschuldigung* (+ іменник, що позначає адресата):

(138) "*Ich bitte um Entschuldigung*", sagte Walrat [217, S. 137].

(139) *Ich bitte um Entschuldigung, Fräulein Albrecht* [225, S. 149–150].

- Особ. займен. у наз. відм. + модальне дієсл. *müssen* + дієслово *entschuldigen*

(140) "*Sie müssen entschuldigen*", sagte Kaminski [217, S. 22].

- Особ. займен. у наз. відм. + модальне дієсл. *müssen* + особ. займен. у знах. відм. + дієслово *entschuldigen*

(141) "*Sie müssen mich jetzt entschuldigen*" [206, S. 125].

У прикладі (141) структура простого розповідного речення поширюється особовим займенником (1 ос. одн.) у знахідному відмінку (*mich*), за допомогою якого мовець конкретизує себе як особу, яку слід пробачити.

Вибачення може реалізуватися не лише простими реченнями, але й складними. Для реалізації вибачення у сучасній німецькій мові характерні такі типи складного речення: підрядне додаткове і підметове, сурядне та безсполучникове речення. Аналізуючи МА *вибачення*, реалізований складними реченнями, спираємося на результати дослідження складних МА В. Карабана. Під поняттям "складний мовленнєвий акт" автор розуміє комплекс двох або більше актомовленнєвих функцій (далі МА-функцій) та дискурсивного акту зв'язування. Складний МА – це не-мінімальна одиниця мовлення, яка первісно має складну актомовленнєву інтенцію [52, с. 14–15]. За структурою, функцією компонентів та смислом серед складних МА В. Карабан виокремлює три типи: *комплексні*, *складені* й *композитні* [там само]. Аналіз практичного матеріалу показав, що усі три типи МА присутні в німецькій мові.

В. Карабан розглядає комплексні МА як єдність простих МА, поєднаних субординативним прагмасемантичним зв'язком [52, с. 54]. На думку автора, такі акти складаються щонайменше з двох простих МА-функцій, одна з яких формує головний МА (тезис), що визначає ілокутивну силу усього складного МА, а інша – МА іншого типу, який слугує обґрунтуванням/доповненням першого.

У комплексних МА *вибачення* між МА-функціями існує з'ясувальний зв'язок. Аналіз матеріалу дав змогу виокремити у складному МА *вибачення* два підтипи. Перший реалізує МА-функцію вибачення, а інша МА-функція виступає як з'ясування причини висловлення. Таким чином, для прямих МА *вибачення*, передумовою яких є висловлення жалю з приводу певної малефактивної дії, існують такі синтаксичні моделі реалізації в межах складного речення:

- Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + особ. займен. у дав./знах. відм. + підрядне додаткове речення зі сполучником *dass/wenn*:

(142) *Verzeihen Sie mir, wenn ich jetzt nur an mich denke* [213, S. 274–275].

У висловленнях такого типу мовець не лише просить вибачення у свого співрозмовника (*Verzeihen Sie mir*), але й чітко наводить причину, тобто висловлює свою помилку (*wenn ich jetzt nur an mich denke*).

- Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + підрядне додаткове речення зі сполучником *dass* + головне речення зі сполучником *aber*:

(143) *Entschuldigen Sie, dass ich Sie störe aber ich habe so lange nach Ihnen gesucht* [252, S. 42–43].

Приклад (143) ілюструє слова вибачення, причину висловлення (мовець перешкоджає роботі адресата) та неможливість учинити інакше (мовець довго шукав адресата у важливій справі).

Композитні МА розуміємо за В. Карабаном як тип складного МА, компоненти якого (МА-функції) поєднані координативним прагмасемантичним зв'язком [52, с. 69]. Композитний МА загалом характеризується копулятивним, зіставним, протиставним, каузальним та розділовим актами зв'язування [52]. Аналіз досліджуваного корпусу показав, що в композитних мовленнєвих актах МА-функція вибачення, зазвичай, поєднується з МА інших типів (наприклад, визнання, повідомлення, відмова тощо) копулятивним або протиставним зв'язком, який позначають сполучниками *und, aber*, які інколи виражені умовно (безсполучникове речення). Так, наступні приклади ілюструють композитні МА, частини якого поєднані протиставним зв'язком:

- Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + головне речення зі сполучником *aber*:

(144) *"Entschuldigen Sie, aber ich habe jetzt wirklich keine Zeit"* [252, S. 19].

Протиставний сполучник *aber* у висловленні вибачення підкреслює безвихідність ситуації, в якій мовець не може інакше діяти. Здебільшого такі ситуації вибачення містять відмову. Щоб не видатися неввічливим, грубим чи непривітним, мовець перепрошує адресата за те, що не може йому допомогти.

- Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + головне речення без сполучника:

(145) "*Entschuldigen Sie, ich habe mich nicht vorgestellt. Gerd Schwarz*" [237, S. 141].

Складні безсполучникові речення, які реалізують інтенцію вибачення, мають за мету висловити вибачення, повідомити причину висловлення та виразити жаль з приводу скоєної негативної дії.

Композитний МА *вибачення* може реалізуватися також послідовністю простих речень:

- просте розпов. реч. + просте розпов. реч.

У прикладі (146) вибачення стоїть у постпозиції. Спочатку мовець визнає свою помилку (*Ich rede Unsinn*), а потім перепрошує (*Entschuldigen Sie*).

(146) "*Ich rede Unsinn. Entschuldigen Sie*" [233, S. 657].

У прикладі (147) мовець просить вибачення в адресата за те, що через втому не може продовжувати розмову.

(147) "*Sie müssen mich jetzt entschuldigen. Ich bin am Ende meiner Kraft*" [206, S. 125].

- Спонує реч. + неповне розпов. реч.

(148) "*Entschuldigen Sie! War nicht persönlich gemeint*" [233, S. 491–492].

- Спонує реч. + повне розпов. реч.

(149) "*Entschuldigen Sie*", sagte er zu Kate Hegström. "*Aber ich hatte zu telefonieren*" [233, S. 513–514].

Інколи вираження лише вибачення та жалю з приводу здійсненої помилки мовцеві видається замало, тоді він намагається врятувати ситуацію, гармонію у стосунках зі співрозмовником чи просто показати себе ввічливим за допомогою збільшення об'єму свого висловлення, наприклад:

- Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + головне речення зі сполучником *aber* + нове просте розповідне речення:

(150) "*Entschuldigen Sie, aber ich habe zu arbeiten. Sie kommen besser ein andermal wieder*" [252, с. 42–43].

У наведеному прикладі мовець не може приділити часу на розмову з адресатом. Як увічлива людина він перепрошує, пояснюючи це своєю зайнятістю, і пропонує слухачеві прийти іншого разу, що показує його готовність та бажання спілкуватися зі слухачем в інший зручний час. Таким чином мовець прагне уникнути виникнення в адресата негативної думки про нього.

Складені МА В. Карабан вважає найбільш прагматизованими складними мовленнєвими одиницями, які формуються лише на основі прагматичних перлокутивних відношень між компонентами. У цих МА компоненти пов'язані таким чином, що здійснення перлокутивної мети першого компонента уможливорює здійснення перлокутивної мети другого [52, с. 79–80]. Приклад (149) ілюструє складений МА вибачення, який розпочинається метамовленнєвим актом, вираженим представленням особи:

(151) "*Ich bin's. Sven. Entschuldige bitte die späte Störung. Aber ich muss mit dir reden*" [252, S. 90–91].

Згідно з аналізом фактичного матеріалу, складений МА вибачення рідко зустрічається в німецькій мові.

Альтернативними синтаксичними моделями, характерними для ПШВ, є:

а) просте розповідне повне речення:

Займенник *es/das* + дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм. + прислівник *leid* (+ іменник):

(152) "*Wenn du mal wieder ein kleines Verhältnis hast*", sagt sie, "*erzähl dem Mädchen nie etwas von deinen anderen Lieben. Verstehst du?*"

"*Ja*", erwidere ich. "*Es tut mir leid, Gerda*" [234, S. 409–410].

б) просте розповідне неповне речення характеризується елімінацією займенника *es*:

Дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм.+ прислівник *leid* (+ іменник):

(153) "*Es nervt einfach*", sagte Ina.

"*Tut mir leid*", sagte Esther [226, S. 82].

в) підрядне підметове речення:

Займенник *es* + дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм. + прислівник *leid* (+ іменник) + підрядне підметове речення зі сполучником *dass*:

(154) "*Es tut mir leid, dass ich Sie gestoßen habe*", sage ich [234, S. 226–227].

(155) "*Es tut mir leid, dass wir uns verspätet haben*" [225, S. 91].

г) складне безсполучникове речення:

Дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм.+ прислівник *leid* + головне речення:

(156) "*Tut mir leid, ich verstehe kein Sorbisch*" [251, S. 41].

(157) "*Tut mir Leid, das weiß ich nicht*" [253, S. 133].

г) складне речення з різними типами зв'язку:

Займенник *es* + дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм. + прислівник *leid* (+ іменник) + головне речення зі сполучником *aber* + підрядне додаткове речення зі сполучником *dass*:

(158) "*Es tut mir außerordentlich leid, meine Herren, aber ich sehe gerade, dass kein Tisch frei ist*" [234, S. 24].

д) декілька окремих речень:

(159) *"Das tut mir leid, Joan. Ich glaubte nicht, dass du aufwachen würdest"* [233, S. 304–305].

Висловлення вибачення функціонують у діалогічному мовленні, яке характеризується широким спектром вживання еліптичних структур, тому мовець часто продукує вибачення, використовуючи еліптичні речення зі структурою: іменник *Entschuldigung/Verzeihung* (+ іменник, що позначає адресата), наприклад:

(160) Bodo: *Was ist denn los? Was ist denn?*

Linda: *Entschuldigung* [247, S. 68].

(161) *Verzeihung, Herr Baron* [225, S. 245]

Аналіз практичного матеріалу дав змогу виділити предикативні і непередикативні, поширені й еліптичні форми реалізації вибачення у сучасній німецькій мові. До них належать різні синтаксичні конструкції, найпродуктивнішими з яких є імперативні конструкції, повні та неповні розповідні речення із лексемою вибачення, еліптичні речення з лексемами вибачення, складні безсполучникові речення із семами вибачення з модальними дієсловами, повні й еліптичні розповідні та спонукальні речення із лексемами вибачення з модальними словами, які підсилюють висловлення.

Наведений перелік моделей свідчить про важливість інтенціонального змісту у висловленні вибачення, ілокутивна частина якого є обов'язковою. Мовець повинен вербально виразити свій жаль з приводу виконаної ним/потенційної негативної дії, продемонструвати готовність заглибити провину або виявити бажання відшкодувати завдану шкоду для збереження хороших стосунків зі співрозмовником. Пропозиційна частина є факультативною, оскільки провина мовця, як правило, відома обома сторонами і є загальною прагматичною пресупозицією. Називаючи пропозиційну частину висловлення мовець експліцитно визнає свою провину, що є показником неформальності вибачення, добровільним

виходом за рамки мінімально необхідної мовленнєвої дії для кращого і чіткішого вираження свого жалю та каяття.

Як засвідчили результати зібраного корпусу, структура вибачень не обмежується рівнем речення і типовими синтаксичними конструкціями. Корпус містить також складені МА, які складаються з двох або більше МА, виражених відповідними синтаксичними конструкціями.

3.2 Реалізація непрямого вибачення

У пропонованому дослідженні непрямі вибачення зараховуємо до першої зони периферії ФСП *вибачення*. Периферія поля складається з одиниць, які деталізують та конкретизують основне значення поля, але, за своїм значенням, є найвіддаленішими від ядра. Основу непрямих МА складає правило імплікації: мовець виражає експліцитно один зміст, проте імпліцитно закладає у власне висловлення інший [87, с. 66]. Непрямими вважаємо вибачення, ілокуцію яких виражено за допомогою форм, характерних для інших МА, наприклад обіцянки, запитання, пропозиції, пояснення, прохання, повідомлення. Розуміння непрямого вибачення забезпечує адресату конкретний ситуативний контекст. Співрозмовники розпізнають інтенції один одного за допомогою комунікативної компетенції.

Такі висловлення, як визнання відповідальності за здійснену малефактивну дію, констатація своєї помилки, пояснення ситуації, наведення причин здійснення негативної дії, обіцянка виправитися, пропозиція відшкодувати збитки тощо у ситуаціях, які вимагають вибачення, можуть виконувати його функцію. Проте справжнє значення цих висловлень можна прослідкувати лише шляхом аналізу контексту.

Результати кількісного аналізу практичного матеріалу показали перевагу прямого вибачення у досліджуваному матеріалі, непряме вибачення становить 22% вибірки.

Вибачення виникає в ситуації конфлікту, пов'язане з певною помилкою або її ймовірністю, а також реалізується як попередження виникнення або як реакція на негативно оцінні МА, що становлять загрозу іміджу мовця, тому цей МЖ переважно виражається прямими засобами. Адресант використовує прямі експліцитні або імпліцитні засоби для реалізації вибачення для того, щоб якомога чіткіше виразити почуття своєї провини та відповідальності з приводу здійсненої або ймовірної негативної дії та бажання зберегти гармонію у стосунках з адресатом.

Емпіричний матеріал дав можливість виявити такі форми вираження непрямого вибачення:

а) вибачення за допомогою репрезентативних МА (пояснення, повідомлення) (47%);

(162) *"Außerdem habe ich jemanden kennengelernt."*

Ich schwieg. [...]

"Ich weiß, dass das nicht leicht ist", sagte sie mit brüchiger Stimme. "Ich hätte es dir auch nicht... am Telefon gesagt. Aber es gibt keinen anderen Weg."

Ich schwieg [217, S. 42]

Наведений приклад зображує телефонну розмову дівчини і хлопця у неофіційній ситуації. Дівчина (мовець) розриває близькі стосунки з хлопцем, але розуміючи, що для її співрозмовника це неприємно, та не бажаючи образити його, вона пояснює ситуацію, яка склалася: пояснює, що розуміє його почуття, вибачається за те, що змушена розмовляти з ним на цю тему по телефону. Вживання мовцем кон'юнктива підкреслює відсутність інших можливостей для спілкування. Мовознавець В. Каспар зазначає, що завдання кон'юнктива 2 полягає у вказанні на невиконану умову, вияві ввічливості і поваги у спілкуванні зі співрозмовником, а також у встановленні соціальної дистанції [150, S. 104]. Наведене вибачення вважаємо неуспішним, оскільки відсутня відповідна реакція адресата, що засвідчує некооперативний характер спілкування. Мета мовця

– уникнути можливого негативного ефекту в майбутньому від його малефактивної дії – не реалізована.

Непряме вибачення, реалізоване МА *пояснення*, слугує для пом'якшення негативної оцінки адресатом дій мовця та для пом'якшення малефактивної дії, спрямованої на адресата.

У наступному прикладі непряме вибачення виражене репрезентативним МА у формі складносурядного речення з причинно-наслідковим зв'язком:

(163) *"Ich war bis jetzt an der Maschine, deswegen hab' ich nicht früher angerufen."*

"Du musst dich nicht entschuldigen. Ich kann sowieso nicht schlafen", sagte Richard [212, S. 23].

Мовець, пояснюючи, що була досі зайнята, перепрошує адресата за те, що не зателефонувала йому. Адресат добре розуміє інтенцію мовця і не ображається, про що свідчить його репліка у відповідь. Таким чином, таке висловлення вважаємо успішним вибаченням.

(164) *Ich wollte Sie vorhin nicht beleidigen, Mr. Hunter. Mich interessierte es nur, ob meine Vermutung richtig war [240, S. 47].*

Наведений приклад (164) непрямого вибачення поєднує вибачення за минулу образу мовцем адресата (*Ich wollte Sie vorhin nicht beleidigen, Mr. Hunter*) і пояснення про ненавмисність виконаної дії, а також наведення причини здійснення малефактивної дії (*Mich interessierte es nur, ob meine Vermutung richtig war*).

У прикладі (165) мовець реалізує вибачення використовуючи репрезентативний МА *повідомлення*. Адресант повідомляє, що не повинен був так поводитися. У такий спосіб він виражає своє розуміння та відповідальність за скоєну малефактивну дію. Проте адресат не приймає вибачення, про що свідчить його відповідь. Таке висловлення вважаємо неуспішним вибаченням, оскільки мовцеві не вдалося досягти мети – отримати пробачення та порозуміння з боку адресата.

(165) *"Ich hätte es nicht tun sollen."*

"Aber du hast es getan. Warum?" [215, S. 135–136]

б) *непряме вибачення за допомогою експресивів (МА каяття) (13%);*

Інтенцію вибачення можна реалізувати за допомогою МА *каяття*, зокрема вживаючи дієслово *bereuen*:

(166) *Jean: ...Sehen Sie, ich hab's ja gesagt! Man soll nicht trinken, dann schwatzt man! Und man soll nicht schwatzen!*

Fräulein: O, wie ich's bereue! Wie ich's bereue!... [245, S. 104]

У прикладі (166) мовець кається у скоєнні негативного вчинку, переслідуючи водночас мету – за допомогою висловлення каяття перепросити співрозмовника за свою поведінку, яку він оцінює як неприємну для слухача.

в) *вибачення за допомогою комісивів (МА обіцянка, пропозиція) (31%);*

(167) *"Ich werde mich zusammennehmen", sagte er. "Ich werde nicht mehr wie ein Irrer durch die Welt laufen. Ich werde nicht mehr eifersüchtig sein."*

Sie lächelte. "Du wirst weiter so durch die Welt rennen. Du wirst immer weiter eifersüchtig sein" [239, с. 211].

Приклад (167) ілюструє ретроспективне вибачення в неофіційній комунікативній ситуації, виражене рядом простих розповідних речень. Не бажаючи втратити гармонії у стосунках з адресатом, мовець просить вибачення у співрозмовника за свою негативну поведінку в минулому, обіцяючи в майбутньому (присудок в усіх реченнях виражений дієсловами в першій особі однини майбутнього часу) опанувати себе та не бути більше ревнивим, що посилює вплив на адресата. Проте адресат не вірить мовцеві і не може прийняти таке вибачення, адже МА *обіцянка*, яку мовець обрав для реалізації вибачення, не виражає ілокуції вибачення. Тому такі МА вважаємо маневрами ухиляння від вибачення.

Приклад (168) ілюструє непряме вибачення, яке мовець реалізує за допомогою МА *пропозиція*:

(168) *Ich kann Frau Jens noch einmal Bescheid geben, dass ich dir aus Versehen eine falsche Hausaufgabe gesagt habe* [198, S. 112].

Дженні помилково повідомила подрузі (Ганні) не те завдання, яке учні повинні були виконати вдома. Прийшовши до школи після захворювання, Ганні отримала зауваження від учителя за невиконане завдання. Дженні усвідомлює свою провину за ситуацію, що склалася, і пропонує подрузі виправити ситуацію.

г) вибачення за допомогою директивних МА (прохання, запитання) (9%)

У вибаченні, реалізованому директивним МА прохання, мовець передбачає негативну оцінку адресатом його дій та бажає її уникнути за допомогою прямого прохання, яке часто містить заперечення:

(169) *"Nimm's nicht übel, Otto", sagte ich, "daß ich flenne."*

Er drehte mich bei den Schultern um und stieß mich zur Tür hin.

"Geh mal da 'rein. Wenn der Professor es erlaubt" [236, S. 197].

У прикладі (169) мовець розуміє, що адресат може негативно оцінити його поведінку, тому він просить свого співрозмовника не ображатися на нього за те, що він скиглить. Адресат у своїй відповіді не наголошує на негативній поведінці свого співрозмовника, а намагається його підтримати, що дає підстави вважати таке вибачення успішним.

Відчуваючи провину, мовець нерідко реалізує вибачення за допомогою запитання:

(170) *Bist du böse auf mich?* [204, S. 247]

Загалом, аналіз практичного матеріалу дозволяє стверджувати, що непряме вибачення у сучасній німецькій мові є непродуктивним, що підтверджує його формалізованість та обов'язковість у відповідних ситуаціях. Експліцитне вираження лише ілокутивної частини висловлення і нехтування пропозиційною підкреслює важливість вираження інтенціонального компоненту змісту, який у поєднанні з реляційним змістом домінує в аналізованих МЖ. Емоційний зміст та компонент оцінки

при висловленні непрямого МЖ *вибачення* зазвичай не актуалізовані і знаходяться у "тіньовій" частині змістової єдності, що часто призводить до комунікативної невдачі.

3.3 Невербальні засоби вираження вибачення

Процес мовленнєвого спілкування людей завжди супроводжується певним набором невербальних засобів, дослідженням яких цікавиться багато вітчизняних та зарубіжних науковців [10; 25; 32; 33; 57; 61; 62; 69; 79; 94; 101; 102].

Як зазначає Ф. Бацевич, невербальні засоби комунікації є рівноправними елементами міжособистісного спілкування, що виражають прагматичну інформацію. За визначенням мовознавця, невербальні засоби спілкування – це елементи комунікативного коду, що характеризуються наявністю немовної (проте знакової) природи й разом із засобами мовного коду створюють, передають і сприймають повідомлення та можуть нести різного роду семантико-прагматичну інформацію у мовленнєвій взаємодії [10, с. 204].

Особливістю невербальної комунікації є те, що вона виражає здебільшого підсвідоме людини. На думку французького політика ХІХ ст. Ш.-М. Талейрана, мова слугує засобом приховання думок людини, а невербальні засоби комунікації можуть викрити приховане. Людині властиво контролювати власне мовлення, проте жести, міміка, вираз обличчя та інші природні психофізіологічні процеси піддаються контролю набагато важче [69, с. 206]. Тому в пропонованій роботі вважаємо за доцільне, включити до аналізу невербальні засоби вираження вибачення, які, на нашу думку, допоможуть правильно визначити ситуацію вибачення та щирість адресанта висловлення, а також поглиблять аналіз досліджуваного явища.

Невербальні компоненти вибачення виражають емоції та переживання, які супроводжують мовця у момент висловлення вибачення.

У процесі реалізації вибачення на несловесному рівні співпрацюють різні сенсорні системи, відповідно до яких сформовані засоби невербального спілкування: паралінгвальні (просодичні, екстралінгвальні), кінесичні, проксемічні й такесичні.

Вибачення, для якого характерні параметри "тут і зараз", неможливе без невербальних компонентів спілкування. Комуніканти бачать і чують один одного, тому деякі невербальні компоненти зорієнтовані на зорове сприйняття (погляд, міміка, жести тощо), а інші – на слухове (інтонація, темп, тембр та інші) [101]. Невербальні засоби реалізації вибачення формують другу зону периферії ФСП *вибачення*.

У пропонованій роботі для аналізу невербальних засобів реалізації вибачення залучено до корпусу дослідження поряд із текстами німецькомовної художньої літератури, також сценарії та відеоматеріали художніх фільмів, зокрема 10 повнометражних художніх кінофільмів і 11 сценаріїв до кінофільмів.

Паралінгвальними засобами (у вузькому значенні цього терміну) невербального спілкування називають звукові коди, які супроводжують вербальну комунікацію (кашель, інтонація, темп мовлення, паузи тощо) і характеризуються певним змістовим навантаженням [14, с. 130]. Паралінгвальні засоби поділяються на просодичні та екстралінгвальні.

Головними **просодичними** засобами, характерними для реалізації вибачення є тон, темп мовлення та інтонація голосу мовця. До **екстралінгвальних** засобів, що виражають вибачення, належать паузи, зітхання, плач, які часто поєднуються з іншими позамовними засобами, що реалізують інтенцію вибачення.

Інтонація відіграє важливу роль у людському мовленні. Більшість учених одностайно відзначають одну з головних функцій інтонації – емоційну [57]. Акустична реалізація висловлення допомагає слухачеві зробити висновок про мету, яку переслідує мовець у своєму висловленні, а також про його емоційний стан, особистісні якості тощо.

Адресант вибачення, зазвичай, схвильований, що свідчить про його провину.

(171) *"Warum hast du mir noch nichts von Tante Bobby erzählt? Du kennst sie schon so lange und behältst sie für dich, das finde ich unfair."*

"Du hast mich ja nicht gefragt", maulte ich mit schlechtem Gewissen, doch als ich merkte, dass sie nur Spaß machte, bekam ich Oberwasser und erwiderte ganz stolz:

"Es ist meine Tante Bobby und nur deine Frau Hense! Sie gehört mir ganz allein und dem Herrn Hense und dem Schwein und den Kaninchen. Aber ich borge sie dir mal."

"Das ist aber großzügig von dir, danke" [210, S. 28–29].

У прикладі (171) репліка першого мовця (*Warum hast du mir noch nichts von Tante Bobby erzählt? Du kennst sie schon so lange und behältst sie für dich, das finde ich unfair.*) містить докір, тому інший мовець намагається попросити вибачення та пояснити свою поведінку. У цьому випадку мова йде про непряме вибачення: мовець пояснює свою поведінку (*Du hast mich ja nicht gefragt*), реалізуючи висловлення з відповідною інтонацією (*maulte ich mit schlechtem Gewissen*). Очевидно, що інтонація співрозмовників виконує емотивну та репрезентативну функції, а їхня невербальна мовленнєва поведінка має експресивний характер.

(172) *Es klopfte an die Tür. Ich ging hin und öffnete. Hasse stand draußen. Ich legte den Finger an den Mund und trat auf den Korridor.*

"Verzeihen Sie", stammelte er.

"Kommen Sie zu mir herein", sagte ich und öffnete die Tür zu meinem Zimmer [236, S. 264].

Приклад (172) ілюструє ситуацію, в якій мовець реалізує вибачення затинаючись, що свідчить про його емоційний стан та переживання у момент мовлення. Таким чином, бачимо, що емоційно-психічний настрій відображається не лише на інтонації, але й на темпі мовлення мовця.

У випадку вибачення темп мовлення адресанта залежить від того, які емоції він переживає у момент висловлення. У прикладі (173) мовець знесилений, тому він промовляє вибачення повільно:

(173) *Übelohe: (langsam) Entschuldigen Sie mich, aber durch das lange Warten bin ich endgültig heruntergekommen* [206, S. 82].

Таке вибачення виконує також емотивну функцію – спонукає адресата зрозуміти (втомлений) стан мовця.

Для вибачення характерні такі **кінесичні засоби**: міміка, жести, візуальний контакт, усмішка. Важливу роль відіграє міміка та візуальний контакт. Погляд займає особливе місце серед невербальних компонентів комунікації, оскільки очі співрозмовника найсильніше відображають його психоемоційний стан, вони показують також, наскільки щирий мовець у своєму висловленні [101].

Американський психолог П. Екман з колегами опрацював "Систему кодування рухів обличчя", котра допомагає за виразом обличчя зрозуміти вияв конкретних емоцій. Автори вважають, що людина найменше може контролювати очі [13, с. 67–68].

Час контакту очима вважають основним моментом у встановленні симпатії інтерактантів комунікативної ситуації. Почуття та емоції людини можна побачити по її очах, тому, відчуваючи провину, людина ховає очі. На думку Г. Крейдліна, така поведінка людини відображає її підсвідоме прагнення заховатися, зникнути [62]. Проаналізувавши практичний матеріал, ми виявили такі види погляду адресанта вибачення: погляд убік, погляд донизу та погляд у вічі співрозмовнику.

У фільмі "Männerherzen" розмовляючи зі своїм другом мовець просить вибачення за те, що обманював його раніше, і повідомляє, що більше так не може. При цьому, автор висловлення дивиться своєму співрозмовнику в очі, а потім опускає голову [259]. Прямий погляд в очі співрозмовнику свідчить про щирість його слів. Проте почуття сорому та провини не дозволяють йому далі дивитися у вічі слухачеві, тому він опускає вниз

голову. Винуватий вираз обличчя мовця свідчить про те, що він визнає свою провину і шкодує про неї. Адресат висловлення правильно декодує мету мовця та приймає вибачення.

Почуття провини, яке лежить в основі вибачення, часто відображається на обличчі мовця:

(174) *Stephans Vater: Glauben Sie mir: Wenn ich gewusst hätte, dass das das letzte Mal ist, dass ich meinen Sohn lebend sehe, hätte ich den Deal platzen lassen...*

Perlmann wird rot.

Perlmann: Ja, klar... Ich meine, äh... Na ja, ich wollte nicht taktlos sein
[255, S. 54]

У прикладі (174) мовець розуміючи свою помилку, червоніє (що свідчить про те, що він відчуває провину та жаль з приводу власної поведінки) та намагається пояснити співрозмовнику небажання образити його. Через хвилювання мовцеві важко завершити своє висловлення, він робить паузи (екстралінгвальний засіб), що свідчить також про його переживання і прагнення зберегти баланс у стосунках з адресатом.

Іноді невербальні засоби спілкування є основними для досягнення мети:

(175) *Frau Jentsch: Nimm ruhig zwei.*

Sascha grinst und lugt verdeckt in seine Faust – dort liegen drei.

Sascha: Danke.

Schon greift er ein zweites Mal mit der anderen Hand ins Glas.

Frau Mertens: Sascha!

Die Mutter wirft dem zukünftigen Familienhelfer einen entschuldigenden Blick zu. Der lächelt [254, S. 30].

У прикладі (175) адресант просить вибачення за допомогою погляду. Адресат правильно розпізнає інтенцію мовця (*Der lächelt*), тому вважаємо, що у такій ситуації невербальний компонент мовленнєвої поведінки (погляд) замінює висловлення і виконує комунікативну функцію.

У ситуації вибачення міміка мовця, зазвичай, виражає жаль, каяття, сором. Але у німецькомовній культурі існує особлива усмішка, яка вважається конвенційним засобом вибачення в етикетних ситуаціях, коли завдано незначної шкоди [84; 163].

У прикладі (176) усмішка адресанта виконує комунікативну функцію, оскільки мовець не продукує вербального висловлення:

(176) *Batic will sich Zucker nehmen, doch als er den Löffel aus der Dose zieht, liegt ein Stück Käse darauf. Batic weiß nicht, wohin damit.*

*Karin "befreit" ihn davon, **lächelt entschuldigend**, wirkt sehr erschöpft.*

Batic: Passiert das öfter? [253, S. 16]

Усмішка може супроводжувати вербальну реалізацію вибачення:

(177) *Sergio blickte auf, als sie mit Zack eintrat, entschuldigte sich und kam lächelnd auf sie zu* [230, S. 145].

Мовець перепрошує за свої слова, які, на його думку, могли бути нецікавими або незрозумілими адресатові. Оскільки у цій комунікативній ситуації вибаченню не передує серйозна помилка адресанта, тому його сміх не погіршує ситуації, а адресат розуміє комунікативний намір мовця і приймає вибачення.

Не менш важливими кінесичними засобами реалізації вибачення є також жести – носії різноманітної інформації, пов'язаної з емоційними станами учасників інтеракції [13, с. 69], що виконують важливу прагматичну і семантичну роль [14, с. 55].

(178) *"Wöllner?"*

"Wie bitte?"

"Sie sind doch... Ich meine, Sie sehen aus wie... Nein, entschuldigen Sie, natürlich nicht!" Julian rieb sich die Stirn, seine Brille war beschlagen [216, S. 124].

У прикладі (178) мовцеві здалося, що він знайомий зі слухачем, проте згодом він розуміє, що помилився. Автор висловлення перепрошує свого співрозмовника за те, що потурбував його, сплутавши з іншою людиною.

Він просить вибачення, роблячи паузи та витираючи чоло, що свідчить про його хвилювання.

Як показав аналіз практичного матеріалу, для реалізації вибачення в німецькій культурі зустрічаються такі жести: прикласти руку до серця, розвести руки в сторони, відвести одну руку в сторону, опустити голову, знизати плечима тощо.

(179) *Sprecher A: Jetzt meine Damen und Herren, begrüßen sie mit mir den besten Landsmann im Feld, den Niederösterreicher – Johann Rettenberger!*

Die Menge klatscht frenetisch. Eine Helferin redet verzweifelt in ihr Headset.

Helferin B: Jetzt, der muss jetzt auf die Bühne. Ja, bei mir ist er auch nicht.

Der Moderator schaut zu ihr von der Bühne aus. Sie hebt entschuldigend die Hände [249, S. 22].

У прикладі (179) мовець не може виконати свій функціональний обов'язок, чим ставить співрозмовника у незручне становище. Адресат потрапив у неприємну ситуацію перед публікою частково з вини мовця, оскільки той не прослідкував за запрошеним на програму гостем, який перед виходом на сцену зник, і не в змозі виправити ситуацію. Почуття хвилювання та відповідальності за ситуацію, що склалася, мовець виражає своїм схвильованим тоном та жестом (піднімає/розводить руки, перепрошуючи).

Іноді тільки жест виконує комунікативну функцію:

(180) *Johannes richtet sich auf und schaut Ingo ungläubig an. Ingo macht eine entschuldigende Geste. Johannes boxt ihn auf den Arm. Dann müssen beide lachen [248, S. 66].*

У прикладі (180) мовець невербально просить вибачення, продукуючи жест, характерний для МЖ вибачення. Наведена ситуація показує, що жести також можуть виконувати комунікативну функцію та виражати наміри мовця, які слухач зрозуміє і без вербального втілення.

У фільмі "Eine unbeliebte Frau" вихователька садочку після зникнення однієї дитини просить вибачення у батька зниклої дівчинки та комісара поліції за те, що не прослідкувала за дитиною, продукуючи жест – розведення рук у сторони [258].

В іншій сцені цього фільму мовець перепрошує своїх співрозмовників за те, що був змушений через телефонний дзвінок перервати їхню розмову. Повертаючись до своїх співрозмовників адресант просить вибачення та підносить у сторону руку, в якій знаходиться телефон. Таким чином, автор висловлення хоче вказати на причину його дії [258].

Наступними невербальними засобами спілкування, характерними для вибачення, є **такесичні** (потискування рук, поцілунки, дотики, погладження, поплескування). Такесичні невербальні засоби тісно пов'язані з **проксемічними**, а саме з такими як відстань між мовцями та просторове розміщення співбесідників.

В одній зі сцен фільму "Eine unbeliebte Frau" батько просить у доньки вибачення за те, що не зміг заїхати за нею на вечірку і та була змушена їхати додому попутною вантажівкою. Висловлюючи вибачення, тато обіймає доньку, винувато дивиться їй у вічі [258].

Інший приклад ілюструє ситуацію вибачення, у якій чоловік забув про день народження дружини. Коли жінка повідомила йому, що це сьогодні, чоловікові стає соромно, і він висловлює вибачення, скеровуючи свій погляд то вниз, то на дружину, потім обіймає її [259].

У фільмі "Nordwand" мовець (чоловік) просить вибачення у співрозмовника (жінки) за свої слова, якими міг образити того. На початку комунікативної ситуації (дія відбувається у вагоні поїзда) мовець сідає навпроти слухача та згодом пересідає на сидіння поруч з адресатом (таким чином, зменшує відстань з ним), бере руку жінки у свою, обіймає її, намагаючись загладити свою провину [260].

У прикладі (181) відстань між мовцями і такесика відіграють також важливу роль:

(181) *Übelohe geht zu Anastasia und küßt ihre Hand. "Ich bitte Sie, mein tollkühnes und unschickliches Eindringen in Ihre Privaträume zu entschuldigen sowie meinen lädierten Anzug, aber es geht um die einzige Hoffnung eines jetzt vollkommen zerrütteten, aber einst adligen Menschen, um die letzte Gnade, die Sie mir einer armen Seele erweisen können. Mein Name –"* [206, S. 64].

Чоловік підходить до жінки, цілує їй руку і висловлює вибачення за те, що потурбував її та за свій неохайний зовнішній вигляд (*meinen lädierten Anzug*). Невербальні засоби, які використовує мовець, посилюють вплив вербального вибачення, виконуючи емотивну і репрезентативну функції.

(182) *Micha (zeigt Oliver das Display) Die Tür wurde mindestens zweimal lackiert. Und der Kotflügel auch.*

Oliver (zu Micha) Wo ist das Problem? Du kriegst zwei Lackschichten zum Preis von einer.

Micha: Mein Boss verkauft das Auto nach Sibirien. Und bei minus dreißig Grad springt der Lack ab, wenn er zu dick ist.

Micha gibt Thomas die Hand.

Micha: Sorry... ist 'n schöner Wagen, aber leider nichts für uns.

Thomas: Kein Problem [256, S. 20].

У прикладі (182) мовець подає адресатові руку і перепрошує за свої слова, якими його міг образити. Міха не хоче купувати у свого співрозмовника автомобіль, але прагне зберегти хороші стосунки з ним. Невербальний засіб (подання руки), вжитий мовцем, посилює його вплив на адресата, який позитивно сприймає висловлення загалом, про що свідчить його репліка у відповідь (*Kein Problem*).

Як видно з аналізу, нерідко мовець будує своє висловлення, поєднуючи різні невербальні засоби спілкування. Метою мовця у такій ситуації вважаємо його внутрішній емоційний стан та бажання справити більший вплив на адресата.

У прикладі (183) мовець використовує не лише просодичні (збентежений тон), але й екстралінгвальні (пауза) та кінесичні (контакт очима) невербальні засоби спілкування:

(183) *Karin radelt vom Hof, Dana trägt die Wäsche in die Waschküche. Sie küsst das Amulett mit dem Foto ihrer Tochter – und erschrickt, als plötzlich Tobias lautlos hinter ihr auftaucht und ihr sanft übers Haar streicht. Verlegen – Tobias: **Hab' ich dich erschreckt? Entschuldige, das wollte ich nicht. Ich wollte...***

Tobias weiß nicht, was er sagen soll und probiert es mit einem tiefen Blick [253, S. 6].

Тобіас налякав Карін своєю несподіваною появою. Учинок мовця був ненавмисним, проте він усвідомлює свою провину і перепрошує співрозмовника за свою поведінку. Він висловлює вибачення збентеженим тоном. Намагаючись пояснити ненавмисність власного вчинку, Тобіасу бракує слів, він робить паузу, оскільки не знає, що сказати, та скеровує глибокий погляд на адресата. Невербальні складові поведінки адресанта відіграють не менш важливу роль для досягнення поставленої мети. Завдяки тону та погляду мовця, адресат розуміє щирість його слів.

Приклад (184) ілюструє поєднання екстралінгвальних та кінесичних невербальних засобів:

(184) *"Kommt sie durch?" fragte ich.*

Er betrachtete mich aufmerksam. Ich blickte zur Seite. "Glauben Sie, dass ich so lange hier bei Ihnen stünde, wenn sie nicht durchkäme?" sagte er.

Ich biss die Zähne zusammen. Ich presste die Fäuste ineinander. Ich weinte.

"Entschuldigen Sie", sagte ich, "es geht etwas zu schnell."

"So was kann gar nicht schnell genug gehen", sagte Jaffé und lächelte [236, S. 197].

У наведеному прикладі прослідковуємо поєднання почуття хвилювання мовця за стан здоров'я його дівчини та провини перед

адресатом за можливу недовіру до нього і нетерплячість (мовця). Різні хвилювання заповнили мовцем. Він хвилюється і за свою кохану, і за те, щоб у лікаря (адресата) не виникла негативна думка про нього. Свої переживання адресант не може приховати: він заціплює зуби, стискає кулаки, плаче. Всі ці невербальні засоби спілкування свідчать про щирість слів та намірів мовця, які адресат правильно розуміє.

Наступний приклад, завдяки використанню мовцем великої кількості невербальних засобів, також ілюструє емоційний характер автора вибачення. У фільмі "Männerherzen" автор просить вибачення у досі незнайомого чоловіка за те, що збив автомобілем його вагітну дівчину. Сидячи у коридорі лікарні, мовець реалізує вибачення за скоєну ним малефактивну дію, при цьому у нього винуватий вираз обличчя: спочатку він дивиться в очі адресату, потім опускає голову та знову підіймає, стискає руки. Усе це свідчить про сильне хвилювання мовця та його почуття відповідальності за скоєний учинок [259].

Проведений аналіз художніх текстів німецької літератури ХХ–ХХІ століття, сценаріїв до німецьких художніх фільмів та відеоматеріалів німецьких художніх фільмів дозволяє стверджувати, що такі невербальні компоненти мовленнєвої поведінки партнерів у ситуації вибачення, як погляд, міміка, усмішка супроводжують або й зовсім замінюють вербальне висловлення співрозмовників і виконують емотивну, репрезентативну та комунікативну функції залежно від обставин спілкування. Було доведено, що невербальні комунікативні засоби відображають психоемоційний стан мовця у конкретній ситуації вибачення.

Дослідження корпусу дало змогу виявити такі невербальні засоби, характерні для комунікативної ситуації вибачення: екстралінгвальні (паузи, зітхання, плач), просодичні (інтонація, темп мовлення, тон), кінесичні (міміка, жести, контакт очима, усмішка), проксемічні (відстань між мовцями, просторове розміщення співбесідників), такесичні (потискування рук, поцілунки, дотики, обійми).

Нерідко мовець поєднує у своєму висловленні різноманітні невербальні засоби спілкування, які справляють додатковий вплив на адресата. Згідно з аналізом емпіричного матеріалу, вибачення у сучасній німецькій мові реалізують здебільшого за допомогою вербальних засобів вираження, які можуть супроводжувати невербальні. Поєднання немовних засобів реалізації вибачення з мовними (87% вибірки) свідчить про потребу чіткого та впізнаваного усіма членами конкретної лінгвокультури вираження інтенції мовця, який відчуває психологічний дискомфорт через нанесення шкоди адресату та бажання зберегти/відновити гармонію у стосунках з ним.

Схематичне зображення поєднання вербальних і невербальних засобів спілкування для реалізації вибачення у сучасній німецькій мові відображає рисунок у додатку Е.

Таким чином, невербальні засоби – необхідний компонент організації та перебігу мовленнєвої взаємодії, що безпосередньо впливає на її результат. Несучи значну частину комунікативної інформації (наприклад відчуття сорому чи жалю з приводу скоєної малефактивної дії) вони сприяють налагодженню міжособистісних стосунків.

Частотність вживання мовних та позамовних засобів для реалізації вибачення у сучасній німецькій лінгвокультурі відображає таблиця 3.2:

Таблиця 3.2.

**Частотність вживання мовних і позамовних засобів
для реалізації вибачення**

Вербальне вибачення		Невербальне вибачення	
Пряме вибачення		Непряме вибачення	
пряме експліцитне вибачення	пряме імпліцитне вибачення		
47%	25%	22%	6%

Висновки до розділу 3

Результати аналізу засобів реалізації вибачення показали, що вибачення в сучасній німецькій мові реалізується у формі прямого (експліцитного та імпліцитного) і непрямого МА. Найпродуктивніша форма реалізації – прямий експліцитний МА *вибачення*.

Домінування прямого вибачення зумовлене тим, що мовець прагне попросити в адресата вибачення за свій негативний учинок у такий спосіб, щоб слухач правильно зрозумів почуття провини мовця та його бажання відновити баланс у їхніх стосунках.

Вибачення змодельовано за формою реалізації у вигляді ФСП, яке складається з ядра та периферії. Ядро поля складається з двох зон: 1) приядерна зона; 2) перехідна зона. Приядерну зону утворюють прямі експліцитні МА *вибачення*, зі словами із семою *вибачення*. Такі МА є конвенційними, тобто контекстуально незалежними. До перехідної зони ФСП *вибачення* належать прямі імпліцитні вибачення, реалізовані за допомогою багатозначних слів, які мають значення вираження жалю з приводу здійсненої/потенційної малефактивної дії, проте можуть належати і до інших функціонально-семантичних полів, тобто є контекстуально залежними. Периферія поля формується також з двох зон. Першу зону утворюють непрямі вибачення, а другу – невербальні засоби реалізації вибачення.

Домінантна часова форма у прямих вибаченнях – теперішній час (Präsens), який вживають при посиланні на загальноприйняті норми (спілкування, етикету), описі теперішньої тривалої ситуації, почуттів адресанта, викликаних його негативною поведінкою, а також для підкреслення актуальності правильності виконаної дії в теперішньому чи загалом. Форми минулого часу (Imperfekt, Perfekt) вживають для повідомлення малефактивної дії, яка відбулася в минулому, певних її обставин. Вживання форм майбутнього часу характерне для МЖ *вибачення*

у допоміжних МА обіцянки (в майбутньому не повторювати малефактивної дії) чи пропозиції (відшкодувати збитки).

Для прямих МА *вибачення* характерне вираження дії в наказовому способі. Дійсний спосіб зустрічається рідше і вживається часто з модальними дієсловами *müssen, können* що вказує також частково на директивний характер висловлення та потребу адресанта в отриманні вибачення/прощення.

На синтаксичному рівні найпродуктивнішими формами прямого МА *вибачення* у сучасній німецькій мові є спонукальне, просте розповідне та підметове і додаткове підрядні речення з лексемою вибачення. Структура вибачень не обмежується рівнем речення і типовими синтаксичними конструкціями. Корпус роботи містить також складні МА (комплексні, складені й композитні), які складаються з двох або більше МА, виражених відповідними синтаксичними конструкціями.

На основі контексту виявлено непряме вибачення, яке реалізується за допомогою форм, характерних для інших МА: обіцянки, запитання, пропозиції, пояснення, каяття, прохання, повідомлення. Проте непрямі МА *вибачення* у сучасній німецькій мові, згідно з аналізом корпусу, зустрічаються значно рідше, ніж прямі. Це пояснюємо обов'язковістю чіткого висловлення вибачення у ситуації малефактивної дії, в іншому випадку спілкування завершиться невдачею.

Для вираження вибачення важлива не лише вербальна поведінка мовців, але й велику роль відіграють позамовні чинники комунікації. Згідно з результатами дослідження корпусу, МА *вибачення* характеризується наявністю таких невербальних засобів комунікації: паралінгвальні (паузи, зітхання, плач, інтонація, темп мовлення, тон), кінесичні (міміка, жести, контакт очима, усмішка), проксемічні (відстань між мовцями, просторове розміщення співбесідників), такесичні (потискування рук, поцілунки, дотики, обійми). Наведені невербальні засоби спілкування супроводжують або й зовсім замінюють вербальне

висловлення співрозмовників і виконують емотивну, репрезентативну та комунікативну функції. Основні положення розділу представлено у семи публікаціях [113; 114; 116; 166; 172; 177; 178].

ВИСНОВКИ

Пропоноване дослідження є комплексним комунікативно-прагматичним аналізом функціонування вибачення в німецькій лінгвокультурі.

Аналіз теоретичної літератури дав змогу виявити зацікавлення сучасної лінгвістики до вивчення висловлень вибачення, дослідження яких стало актуальним з другої половини ХХ століття. Вибачення як важливий механізм регулювання міжособистісних стосунків сприяє збереженню або відновленню гармонійних стосунків між комунікантами, що сприяє безконфліктному спілкуванню.

Обраний об'єктом дослідження МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові вперше став предметом комплексного лінгвопрагматичного аналізу. Для здійснення багатоаспектного аналізу лінгвопрагматичних засобів реалізації вибачення у сучасній німецькій мові послідовно вирішено такі завдання: подано визначення вибачення в лінгвістиці та гуманітарних дисциплінах; встановлено місце вибачення в системі МА; виокремлено критерії, за якими певне висловлення мовжна класифікувати як вибачення; досліджено лінгвопрагматичні умови вибачення; з'ясовано прагматичну структуру МЖ *вибачення*; виявлено умови успішності досліджуваного МЖ; вибудовано лінгвопрагматичну модель МЖ *вибачення*; здійснено типологію комунікативних тактик МЖ *вибачення*; проаналізовано вербальні та невербальні засоби вираження вибачення в сучасній німецькій лінгвокультурі. Відповідно до поставленої мети, пропонована дисертаційна праця дала змогу здійснити багатоаспектну характеристику МЖ *вибачення* з його структурними, лексико-семантичними, комунікативно-прагматичними та етнокультурними особливостями в німецькій мові.

Вибачення, основу якого складає почуття провини, базується на психологічному переживанні адресанта. Беручи до уваги психологічні

характеристики, вибачення можна класифікувати як емоційне чи емотивне. Емоційне вибачення виражає відповідний стан провини та жалю мовця через скоєну ним малефактивну дію. Висловлюючи емотивне вибачення, адресант намагається викликати в адресата певний стан (прощення, співчуття, порозуміння) та/або спонукати його до виконання певної дії.

У межах комунікативної лінгвістики, вибачення визначено на двох рівнях: як МА та МЖ, за допомогою якого мовець визнає факт виконання негативної дії, усвідомлює свою провину та жалкує з приводу скоєного. Комунікативна мета вибачення – 1) уникнути конфлікту з адресатом; 2) позбутися почуття провини; 3) засвідчити повагу до співрозмовника.

Вибачення – найчастіше експресивний МА, який слугує для вираження адресантом своїх почуттів. До комунікативних передумов такого МА належать: 1) неправильна поведінка мовця, яка може зашкодити адресатові; 2) порушення правил кооперативного спілкування. Зіставний аналіз допоміг виділити особливу прагматичну специфіку вибачення, що не дозволяє ототожнити його із суміжними МА.

Вибаченню властивий також прагматичний статус МЖ, що підтверджує наявність основних ознак МЖ, значна частина яких співпадає з характеристиками МА *вибачення*. Проте аналіз вибачення з погляду генології дає можливість ширше розглянути досліджуване явище. У доказ справедливого трактування вибачення як МЖ виступають такі його властивості: 1) можливість вираження вибачення різними класами МА, що дозволяє вибудувати вертикальну структуру МЖ *вибачення*; 2) лінійне розгортання МЖ за допомогою сукупності МА (горизонтальна структура МЖ); 3) комунікативне минуле, яке відіграє важливу роль в аналізі вибачення, проте не враховується теорією МА; 4) комунікативне майбутнє, яке не отримує належної уваги в дослідженнях МА; 5) головні характеристики МЖ (впізнаваність, відтворюваність, діалогічність).

Випрацьована лінгвопрагматична модель МЖ *вибачення* охоплює комунікативні передумови вибачення, його реалізацію за допомогою

відповідних комунікативних тактик і реакцію адресата. Здійснено типологію комунікативних тактик відповідно до обраної мовцем стратегії. З'ясовано взаємозв'язок між обраними для реалізації вибачення комунікативними тактиками та реакцією адресата. Здійснено типологію реакцій адресата на вибачення.

Комунікативна мета МЖ *вибачення* полягає в: 1) уникненні конфлікту з адресатом; 2) звільненні від почуття провини; 3) вияві поваги до співрозмовника.

Для досягнення конкретної комунікативної мети мовець обирає відповідну комунікативну стратегію: аргументативну, зобов'язальну, спонукальну або етикетну. Комунікативні стратегії адресант реалізує за допомогою комунікативних тактик.

МЖ *вибачення* у сучасній німецькій мові може формуватися за допомогою експресивів, репрезентативів, директивів та комісивів. До складу МЖ *вибачення* належать такі МА: *вибачення, виправдання, повідомлення, пояснення, прохання, запитання, обіцянка, пропозиція, послідовне вживання* яких вважаємо комунікативними тактиками реалізації мовленнєвої стратегії досліджуваного МЖ.

За перебігом подій, вибачення може бути ретроспективне (вибачення за скоєну малефективну дію), проспективне (вибачення майбутню дію) та синхронне (здійснюється одночасно з негативною дією).

За причиною висловлення, визначено три підтипи МЖ *вибачення*: емпатичне, етикетне та офіційне вибачення. Емпатичне вибачення характеризується: 1) наявністю серйозної шкоди по відношенню до адресата; 2) психологічним дискомфортом, який мовець відчуває внаслідок здійсненого негативного учинку та оцінює його як негативний; 3) прагненням мовця відновити порушений ним баланс у стосунках зі співрозмовником. Етикетне вибачення висловлюють у випадку порушення норм соціальної взаємодії у конкретній лінгвокультурі. Офіційне вибачення реалізується згідно з визначеним порядком і за офіційних

обставин; мовець не завжди є винуватцем негативної ситуації, що склалася, а реалізує вибачення виконуючи певну соціальну чи професійну роль.

Вибачення у сучасній німецькій мові реалізується у формі прямого (експліцитного та імпліцитного) і непрямого МА. Аналіз емпіричного матеріалу дозволив прослідкувати низьку частотність вживання непрямого вибачення, що зумовлене необхідністю чіткого висловлення жалю з приводу скоєння малефективної дії. Непрямі засоби реалізації вибачення не дозволяють однозначно висловити інтенцію мовця, тому часто таке вибачення завершується комунікативною невдачею, адже адресат може сприйняти таке висловлення як ухиляння мовця від відповідальності або нещире ставлення до себе.

Для опису лінгвопрагматичних засобів реалізації вибачення у німецькій мові побудовано ФСП вибачення. Ядро ФСП вибачення складається з двох зон: приядерної та перехідної. Приядерну зону формують прямі експліцитні засоби реалізації з провідною та єдиною ілокуцією вибачення, що містять дієслова або іменники із семою вибачення (дієслова *entschuldigen*, *verzeihen*, *vergeben*, іменники *Entschuldigung*, *Verzeihung*, *Nachsicht*, конструкції, до складу яких входять іменники *Entschuldigung*, *Verzeihung*, *Vergebung*, *Nachsicht*, а також слова іншомовного походження *pardon*, *sorry*, *mea culpa*), до перехідної зони належать прямі імпліцитні вибачення, реалізовані приховано, вторинно за участі лексичних одиниць, які імплікують значення вибачення, проте можуть належати і до інших ФСП (*leidtun*, *leider*, *bedauern*, *j-s Schuld sein*, *schuld*, *schuldig* тощо). Периферію ФСП вибачення утворюють непрямі вибачення та невербальні засоби реалізації вибачення.

Характерними синтаксичними засобами реалізації прямого вибачення у сучасній німецькій мові є спонукальне, просте розповідне та складнопідрядне речення з підрядним підметовим і додатковим з лексемою вибачення.

Виявлено, що непряме вибачення у німецькій мові реалізується за допомогою форм, характерних для таких МА: *обіцянка, запитання, пропозиція, пояснення, прохання, каяття, повідомлення*.

Мовець часто використовує невербальні засоби вираження своєї провини: паралінгвальні (паузи, зітхання, плач, схвильована інтонація, повільний або швидкий темп мовлення, збентежений тон), кінесичні (винуватий вираз обличчя, потирання чола, розведення рук, прикладення руки до серця, відведення однієї руки в сторону, опускання голови, знизання плечима, погляд убік, погляд донизу, погляд у вічі співрозмовнику, усмішка), проксемічні (просторове розміщення співбесідників), такесичні (потискування рук, поцілунки, дотики, обійми). Наведені позамовні засоби спілкування можуть супроводжувати або й зовсім замінити вербальне висловлення співрозмовників.

Подальшою перспективою роботи могло б стати застосування моделі МЖ *вибачення* для дослідження інших МЖ або типологічних досліджень на матеріалі інших мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. СПИСОК ТЕОРЕТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акишина А. А. Русский речевой этикет : пособие для студ.-иностр. / А. А. Акишина, Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1975. – 183 с.
2. Алексенко С. Ф. Варіативність інтонаційної моделі висловлення-вибачення у мовленнєвій комунікації (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійського діалогічного мовлення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / С. Ф. Алексенко. – К., 2004. – 20 с.
3. Андрейчук Н. І. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія програми досліджень / Н. І. Андрейчук // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 273–278.
4. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / А. Вежбицка, В. Гольдин и др. – М. : Лабиринт, 2007. – 320 с.
5. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1984. – Т. 4. – 476 с.
6. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – № 1–15. – 896 с.
7. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : монографія / Н. Ф. Баладіна. – К. : АСМІ, 2002. – 332 с.
8. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Литературно-критические статьи / М. Бахтин. – М., 1986. – С. 428–472.
9. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров [Електронний ресурс] / М. М. Бахтин // Собрание сочинений в 5 томах. Работы 1940–1960 гг / М. М. Бахтин. – М., 1996. – Т. 5. – С. 159–206. – Режим доступа : http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm – Дата звернення : 25.04.2014.

10. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ "Академія", 2011. – 302 с.
11. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
12. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
13. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К., 2004. – 344 с.
14. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
15. Беляєва Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык : монографія / Е. И. Беляєва. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1992. – 168 с.
16. Бесонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти / О. Л. Бесонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
17. Большой толковый словарь немецкого языка: Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – М. : Изд-во Март, 1998. – 1248 с.
18. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры. – СПб. : Наука, 2005. – С. 12–123.
19. Буренко Т. М. Когнітивно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту вибачення в англomовному дискурсі XVI–XXI століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Т. М. Буренко. – Х., 2008. – 20 с.
20. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 232 с.

21. Васильев Л. М. Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. – М. : Издательство "Наука", 1971. – Вып. № 5 (сентябрь – октябрь). – С. 105–113.
22. Вежбицка А. Речевые акты / А. Вежбицка ; пер. с англ. С. А. Крылова // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 251–275.
23. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; пер. с англ. ; отв. ред. М. А. Кронгауз ; вступ. ст. Е. В. Паллчевой. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
24. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке : учебн. пособие / З. Н. Вердиева – М. : Высш. шк., 1986. – 120 с.
25. Верещагин Е. М. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами (на материале русского языка) / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Вопросы языкознания, 1981. – №1. – С. 36–47.
26. Вилюнас В. К. Психология развития мотивации / В. К. Вилюнас. – СПб. : Речь, 2006. – 464 с.
27. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий : Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
28. Винославська О. В. Психологія : навч. посібник [Електронний ресурс] / О. В. Винославська. – К. : ІНКОС, 2005. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part3/3101.htm. – Дата звернення : 27.05.2014.
29. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
30. Гайда С. Проблемы жанра / С. Гайда // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая организация. – Пермь, 1986. – С. 11–24.
31. Гнезділова Я. В. Емоційність та емотивність сучасного англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний

- аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Я. В. Гнезділова. – К., 2007. – 23 с.
32. Горелов И. Н. Безмолвный мысли знак: Рассказы о невербальной коммуникации / И. Н. Гореов. – М. : Молодая гвардия, 1991. – 240 с.
33. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М. : КомКнига, 2006. – 112 с.
34. Грайс Г.-П. Логика и речевое общение / Г.-П. Грайс ; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.
35. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
36. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
37. Девкин В. Д. Немецкая разговорная речь: Синтаксис и лексика / В. Д. Девкин. – М. : Междунар. отношения, 1979. – 256 с.
38. Дементьев В. Коммуникативная генеристика: речевые жанры как средство формализации социального взаимодействия / В. Дементьев // Жанры речи : сборник научных статей. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ "Колледж", 2002. – Вып. 3. – С. 18–40.
39. Добровольский Д. О. Прагматические правила как языковая универсалия / Д. О. Добровольский // Прагматические аспекты функционирования языка : сб. науч. тр. – Барнаул, 1983. – С. 3–13.
40. Довганюк І. Д. Мовні стратегії і тактики реалізації виправдання в німецькому політичному дискурсі (на матеріалі політичного інтерв'ю) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. Д. Довганюк. – Львів, 2013. – 16 с.
41. Долинин К. А. Стилистика французского языка / К. А. Долинин. – М. : Высшая школа, 1978. – 344 с.
42. Дорда С. В. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань, що передають каяття (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на

- здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / С. В. Дорда. – К., 1996. – 16 с.
43. Дорда С. В. Функціонально-семантичні особливості висловлювань каяття (на матеріалі сучасної англомовної прози) [Електронний ресурс] / С. В. Дорда. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua>. – Дата звернення : 03.04.2014.
44. Дубровская Т. В. Некоторые прагматические характеристики речевых жанров "осуждение" и "обвинение" / Т. В. Дубровская, М. А. Кормилицына // Жанры речи: сборник научных статей. – Саратов : Колледж, 2002. – Вып. 3. – С. 272–282.
45. Дьячкова И. Г. Способы выражения интенционального смысла высказывания в речевых жанрах похвала и порицание / И. Г. Дьячкова // Вестник Омского гос. ун-та. – Омск : Диалог, 2001. – Вып. 6. – С. 55–58.
46. Дяків Х. Ю. Мовленнєвий жанр "застереження" та засоби його реалізації в українській і німецькій мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / Х. Ю. Дяків. – К., 2012. – 19 с.
47. Єрмоленко С. Я. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
48. Земская Е. А. Городская устная речь и задачи её изучения / Е. А. Земская // Разновидности городской устной речи / отв. ред. Д. Н. Шмелёв, Е. А. Земская. – М. : Наука, 1988. – С. 5–44.
49. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
50. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2002. – 464 с.
51. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.

52. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / В. И. Карабан. – К. : Высш. шк., 1989. – 131 с.
53. Карасик В. И. Семантика этикетного действия / В. И. Карасик // Действие. Лингвистические и логические модели : тез. докл. – М., 1991. – С. 45–46.
54. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2002. – 333 с.
55. Клюев Е. В. Речевая коммуникация / Е. В. Клюев. – М. : ПРИОР, 1998. – 224 с.
56. Ковалева Н. А. Жанровая природа извинения в русском языке / Н. А. Ковалева // Вестник Волгогр. гос. ун-та. Сер. 2. Языкознание. – 2009. – № 1. – С. 34–37.
57. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М. : КомКнига, 2005. – 96 с.
58. Корольов І. Р. Мовленнєвий жанр і комунікативна ситуація: співвідношення понять [Електронний ресурс] / Корольов Ігор Русланович.– Режим доступу : http://www.philology.kiev.ua/library /zagal/Studia_Linguistica_3/130_134.pdf. – Дата звернення : 03.04.2015.
59. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підруч. для студ. філол. спец. вищих навч. закладів / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ "Академія", 2001. – 368 с.
60. Красных В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
61. Крейдлин Г. Е. Движение рук: касание и тактильное взаимодействие в коммуникации людей / Г. Е. Крейдлин // Логический анализ языка: Языки динамического мира. – Дубна : Междунар. ун-т природы, общества и человека "Дубна", 1999. – С. 330–348.

62. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 529 с.
63. Ларина Т. В. Английский стиль фатической коммуникации / Т. В. Ларина // Жанры речи. – Саратов : Колледж, 2005. – Вып. 4. – С. 251–262.
64. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах / Т. В. Ларина. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2003. – 315 с.
65. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства : навч. посіб. / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 104 с.
66. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 40 с.
67. Лингвистический энциклопедический словарь / ред. Ярцева В.Н. – М. : Сов. Энцикл., 1990. – 685с.
68. Лихачева Л. С. Школа этикета: поучения на всякий случай / Л. С. Лихачева. – Екатеринбург : Ср.-урал. кн. изд-во, 1997. – 448 с.
69. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ "Академія", 2012. – 288 с.
70. Маслова В. А. Homo Lingualis в культуре : монография / В. А. Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
71. Маслова В. Введение в когнитивную лингвистику / В. Маслова. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 296 с.
72. Матюхина Ю. В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI–XX вв. : дисс. на соискание учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Ю. В. Матюхина. – Х., 2004. – 227 с.
73. Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації : монографія / авт. кол.: Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська та ін. – Львів : ПАІС, 2010. – 280 с.

74. Никандров В. В. Психология : учебник / В. В. Никандров. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 1008 с.
75. Остин Дж. Как производить действия при помощи слов / Дж. Остин // Избранное / Дж. Остин ; пер. В. П. Руднева, Л. В. Макеевой. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – 332 с.
76. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 22–129.
77. Паламар Н. І. Стратегія і тактика реалізації похвали в німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / Н. І. Паламар. – Львів, 2013. – 23 с.
78. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування : монографія / Алла Паславська. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 289 с.
79. Паславська А. Невербальне заперечення в міжкультурній комунікації / Алла Паславська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. пр. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 138–144.
80. Полюжин М. М. Дискурсивні стратегії та організуючі стереотипні висловлювання в англійській мові / М. М. Полюжин // Дискурс іноземномовної комунікації. – Львів : Видавн. центр Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2002. – С. 49–75.
81. Помірко Р. Рецензія [Електронний ресурс] / Р. Помірко // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 104–105. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/MoZn_2010_1_13. – Дата звернення : 15.04.2015. – Рец. на кн.: Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : монографія / Т. В. Яхонтова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 420 с.
82. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения / Г. Г. Почепцов // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 15–25.

83. Приходько Г. І. Оцінка і комунікація : посіб. для студ. та аспір. / уклад. Г. І. Приходько. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 168 с.
84. Ратмайр Р. Прагматика извинения: сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / Р. Ратмайр. – М., 2003. – 272 с.
85. Ратмайр Р. Функциональные и культурно-сопоставительные аспекты прагматических клише (на материале русского и немецкого языков) / Р. Ратмайр // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 15–22.
86. Седов К.Ф. Структура устного дискурса и становление языковой личности : грамматический и прагмалингвистический аспекты / Константин Федорович Седов. – Саратов : Изд-во Саратовск. пед. ин-та, 1998. – 112 с.
87. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
88. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике / под общ. ред. Б. Ю. Городецкого – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170–187.
89. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 195–222.
90. Серль Дж. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике. Логический анализ естественного языка. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 18. – С. 242–363.
91. Серль Дж. Р. Природа интенциональных состояний / Дж. Р. Серль // Философия, логика и язык. – М. : Прогресс, 1987. – С. 96–127.
92. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 151–169.
93. Сеницына А. Н. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / А. Н. Сеницына. – СПб., 2005. – 19 с.

94. Смирнова Н. И. Сопоставительное описание элементов русской и английской кинесической коммуникации / Н. И. Смирнова // Национально-культурная специфика речевого общения. – М. : Наука, 1977. – С. 219–247.
95. Софіна Л. В. Основні теоретичні підходи до вивчення почуття провини [Електронний ресурс] / Л. В. Софіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – С. 78–80. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/sociologija_psyhologija_pedagogika_do_2007_r_/articles/The_main_theoretical_approaches_to_studying_feeling_of_guilt_16476.pdf. – Дата звернення : 20.07.2015.
96. Стернин И. А. Проблемы описания вежливости как коммуникативной категории / И. А. Стернин // Коммуникативное поведение. – Воронеж, 2003. – Вып.17. – С. 22–47.
97. Телеки М. М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія [Електронний ресурс] / М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук. – К. ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 172 с. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/monograf/18/6.pdf>. – Дата звернення : 12.03.2014.
98. Третьякова Т. П. Английские речевые стереотипы: функционально-семантический аспект / Т. П. Третьякова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1995. – 128 с.
99. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
100. Формановская Н. И. Вы сказали: "Здравствуйте!" (Речевой этикет в нашем общении) / Н. И. Формановская. – М. : Знание, 1982. – 160 с.
101. Формановская Н. И. Культура общения и речевой этикет / Н. И. Формановская. – М. : Икар, 2002. – 236 с.
102. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : Икар, 2007. – 480 с.

103. Формановская Н. И. Ритуалы вежливости и толерантность / Н. И. Формановская // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург, 2003. – С. 345–362.
104. Цурикова Л. В. Вежливость как социопрагматический феномен / Л. В. Цурикова // Теоретические и прикладные аспекты описания языка и межкультурной коммуникации. – Воронеж, 2007. – Вып. 1. – С. 214–227.
105. Цюра С. В. Коммуникативно-семантические особенности высказываний-извинений (на материале английского языка IV–XX вв.) : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Цюра Светлана Владимировна. – К., 1990. – 191 с.
106. Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис / Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булыгина, А. А. Кибрик и др. – М. : Наука, 1992. – 281 с.
107. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : монографія / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
108. Шаховский В. И. Текст и его когнитивно-эмотивные метаморфозы (межкультурное понимание и лингвоэкология) / В. И. Шаховский, Ю. А. Сорокин, И. В. Томашева. – Волгоград : Перемена, 1998. – 149 с.
109. Шмелева Т. В. Речевой жанр : опыт общелингвистического осмысления / Т. В. Шмелева // Collegium. – 1995. – № 1–2. – С. 57–71.
110. Шум'яцька О. Вибачення як компонент поля ввічливості / Шум'яцька Олександра // Роль німецької мови у трансфері освіти, науки та культури в Україні : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації українських германістів (28–29 жовтня 2011 р). – Ужгород : ФОП Бреза А. Е., 2011. – С. 211–212.
111. Шум'яцька О. Вибачення як компонент секвенції мовленнєвих актів / Шум'яцька Олександра // Тези звітної наук. конф. проф.-викл. складу

- ф-ту іноз. мов Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка за 2014 рік (26–27 лют. 2015 р.). – Львів : Львів. ун-т ім. Івана Франка, 2015. – С. 86–87.
112. Шум'яцька О. Вибачення як мовленнєвий жанр / Шум'яцька О. М. // Тези звітної наук. конф. проф.-викл. складу ф-ту іноз. мов Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка за 2012 рік (7–8 лютого 2013 р.). До 75-річчя від дня народження професора Содомори А. О. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – С. 94.
113. Шум'яцька О. Засоби реалізації *вибачення* в сучасній німецькій мові / Олександра Шум'яцька // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Вип. 125. – С. 44–49.
114. Шум'яцька О. Комунікативна ситуація *вибачення* / О. Шум'яцька // Мова і культура. – К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2013. – Вип. 16. – Т. V (167). – С. 128–133.
115. Шум'яцька О. Мовленнєвий акт вибачення як складова категорії ввічливості / Олександра Шум'яцька // Наукові записки. Серія: Філол. науки (мовознавство) – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 118. – С. 322–326.
116. Шум'яцька О. Невербальні засоби реалізації вибачення у німецькомовній комунікації / Олександра Шум'яцька // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – №127. – С. 96–102.
117. Шум'яцька О. Прагматичний статус вибачення: від мовленнєвого акту до мовленнєвого жанру / О. М. Шум'яцька // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 26. – С. 100–108.
118. Шум'яцька О. Секвенційна природа мовленнєвого акту вибачення / Олександра Шум'яцька // Наукові записки. Серія: Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – Вип. 138. – С. 262–264.

119. Эйбл-Эйбесфельдт И. Биологические основы эстетики и мозг / И. Эйбл-Эйбесфельдт // Красота Биологические аспекты эстетики / Ренчлер И., Херцбергер Б., Эпстайн Д. – М. : Мир, 1995. – С. 29–73.
120. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности : монография / В. Н. Телия, Т. А. Графова, А. М. Шахнарович и др. ; отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – С. 5–36.
121. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : монографія / Т. В. Яхонтова. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 420 с.
122. Яшенкова О. В. Основы теории мовой комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова – К. : ВЦ "Академія", 2010. – 312 с.
123. Abadi A. The speech act of apology in political life / A. Abadi // Journal of Pragmatics. – 1990. – 14 (3). – P. 467–471.
124. Adamcova L. Moderne Linguistik: eine Propädeutik für Germanisten / L. Adamcova. – Wien : Edition Praesens: Verlag für Literatur- und Sprachwissenschaft, 2005. – 209 S.
125. Austin J. L. Wort und Bedeutung / J. L. Austin. – München : List Verlag, 1975. – 399 S.
126. Bach K. Linguistics Communication and Speech Acts / K. Bach, R. M. Harnish. – Cambridge, 1980. – 327 p.
127. Blum-Kulka S. The CCSARP Codig Manual: The Role of Conventionality in Indirectness / S. Blum-Kulka // Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies / S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper (Hg.). – Norwood, New Jersey : Ablex, 1989. – P. 273–294.
128. Brown P. Politeness: Some universals in language use / P. Brown, S. Levinson. – London ; New York etc. : CUP, 1987. – 358 p.
129. Brown P. Universals in language usage: Politeness phenomena / P. Brown, S. Levinson // Questions and Politeness: Strategies in Social

- Interaction / ed. E. Goody. – Cambridge : Cambridge University Press, 1978. – P. 56–311.
130. Cherubim D. Auf schwanker Leiter der Gefühle. Zur soziokulturellen Kontrolle und sprachlichen Verarbeitung von Gefühlen / D. Cherubim // Der Deutschunterricht. – Frankfurt am Main : Erhard Friedrich Verlag GmbH, 2015. – S. 2–16.
131. Cohen A. D. Advanced EFL Apologies: What Remains to Be Learned? / A. D. Cohen, E. Olshtain, D. S. Rosenstein // International Journal of the Sociology of Language. – 1986. – Nr. 62. – P. 51–74.
132. Coulmas F. Poison to your soul: Thanks and apologies contrastively viewed / F. Coulmas // Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech. – The Hague ; New York : Mouton, 1981. – P. 69–91.
133. Crespo M. Das Verzeihen. Eine philosophische Untersuchung / M. Crespo. – Heidelberg : Universitätsverlag C. Winter, 2002. – 128 S.
134. Deutschmann M. Apologizing in British English / M. Deutschmann. – Umea : Umea University Press, 2003. – P. 314–317.
135. Deutschmann M. Social variation in the use of apology formulae in the British National Corpus / M. Deutschmann // The Changing Face of Corpus Linguistics / eds. A. Renouf, A. Kehoe. – Amsterdam ; New York, 2006. – Vol. 17. – P. 205–222.
136. Edmondson W. J. On saying you're sorry / W. J. Edmondson // Conversational routine / F. Coulmas (ed.). – Hague ; Paris : Mouton, 1981. – P. 273–288.
137. Fraser B. Hedged Performatives / B. Fraser // Syntax and Semantics. / P. Cole and J. L. Morgan (eds.). – New York ets : Sage, 1975. – Vol. 3: Speech Acts. – P. 187–210.
138. Fraser B. On apologizing / B. Fraser // Conversational routine. – Hague Paris : Mouton, 1981. – P. 259–271.

139. Goffman E. Das Individuum im öffentlichen Austausch. Mikrostudien zur öffentlichen Ordnung / E. Goffman. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1974. – 512 S.
140. Goffman E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience / E. Goffman. – Cambridge : Harvard Univ. Press, 1974. – 586 p.
141. Götz H. Einführung in die Sprechakttheorie / H. Götz. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2004. – 119 S.
142. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics / P. Cole, J. Morgan (eds.). – New York : Academic Press, 1975. – Vol. 3: Speech Acts. – P. 41–58.
143. Helbig B. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / B. Helbig, J. Buscha. – Leipzig ; Berlin ; München: Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, 1991. – 654 S.
144. Holmes J. Apologies in New Zealand English / J. Holmes // Language in Society. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – S. 155–199.
145. House J. "Oh excuse me please...": Apologizing in a foreign language / J. House // Englisch als Zweitsprache / eds. B. Kettemann, P. Bierbaumer, A. Fill, A. Karpf. – Tuebingen : Gunter Narr Verlag, 1988. – P. 303–324.
146. House J. Politeness markers in English and German / J. House, G. Kasper // Conversational routine: Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech / Ed. F. Coulmas. – New York : Mouton, 1981. – P. 157–185.
147. Hübler A. Rezension / A. Hübler // Zeitschrift für Sprachwissenschaft, 1988. – № 7, H. 1. – S. 123–128. – Rezension zu: Lange W. Aspekte der Höflichkeit. Überlegungen am Beispiel der Entschuldigungen im Deutschen / W. Lange. – Frankfurt am Main ; Bern ; New York, 1984. – 207 S.
148. IDS Grammatik. Schriften des Instituts für deutsche Sprache : in 3 Bd. / Zifonun G., Hoffmann L., Strecker B. (Hg.). – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1997. – 2570 S.

149. Jung E. H. The acquisition of communicative competence in a second language / E. H. Jung // Journal of Pan-Pacific Association of Applied Linguistics, 1999. – № 3. – P. 13–37.
150. Kasper W. Konjunktiv 2 und Sprechereinstellung / W. Kasper // Satzmodus zwischen Grammatik und Pragmatik. Referate anlässlich der 8. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft / Meibauer J. (Hg.). – Heidelberg ; Tübingen : Niemeyer, 1987. – S. 96–113.
151. Lakoff R. B. Nine way of looking at apologies: The necessity for interdisciplinary theory and method in discourse analysis / R. B. Lakoff // Handbook of Discourse Analysis / D. Schiffrin D. Tannen, and H. Hamilton (Eds.). – London : Blackwell, 2001. – P. 199–214.
152. Lange W. Aspekte der Höflichkeit. Überlegungen am Beispiel der Entschuldigungen im Deutschen / W. Lange. – Frankfurt ; Bern ; New York : Peter Lang, 1984. – 199 S.
153. Langner M. Zur kommunikativen Funktion von Abschwächungen: pragma- und soziolinguistische Untersuchungen / M. Langner. – Münster : Nodus-Publ., 1994. – 310 S.
154. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London ; New York : Longman, 1983. – 250 p.
155. Machwirth E. Höflichkeit. Geschichte, Inhalt, Bedeutung / E. Marchwirth. – Saarbrücken : Univ. Trier, 1970. – 105 S.
156. Marten-Cleef S. Gefühle ausdrücken. Die expressiven Sprechakte / S. Marten-Cleef. – Göppingen : Kümmerle, 1991. – 371 S.
157. Maxymchuk B. Die ukrainische historische Germanistik in Forschung und Lehre / B. Maxymchuk // Die Lemberger Germanistik in der Ukraine. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2011. – S. 19–31.
158. Miller D. The study of conflict / D. Miller, G. Swanson // Nebraska Symposium on Motivation / M. Jones (Ed.). – Lincoln, NE : University of Nebraska Press, 1956. – P. 137–173.

159. Mowrer O. H. Learning theory and behavior / O. H. Mowrer. – N.Y. : John Wiley, 1960. – 555 p.
160. Neckel S. Achtungsverlust und Scham. Die soziale Gestalt eines existentiellen Gefühls / S. Neckel // Zur Philosophie der Gefühle / Fink-Eitel, H., Lohmann, G. (Hg.). – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993. – S. 244–265.
161. Olshtain E. Apologies across Languages / E. Ooshtain // Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies / S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper (Hg.). – Norwood ; New Jersey : Ablex, 1989. – P. 155–173.
162. Owen M. Apologies and remedial exchanges. A study of language use in social interaction / M. Owen. – Berlin : Mouton, 1983. – 254 p.
163. Rathmayr R. Pragmatik der Entschuldigungen. Vergleichende Untersuchungen am Beispiel der russischen Sprache und Kultur / R. Rathmayr. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau Verlag, 1996. – 243 S.
164. Schroll-Machl S. Die Deutschen – Wir Deutsche. Fremdwahrnehmung und Selbstsicht im Berufsleben / S. Schroll-Machl. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, 2013. – 25 S.
165. Schumjatska O. Linguistik der Entschuldigung: das Problem der Höflichkeit / Schumjatska Oleksandra // Викладання та вивчення німецької мови в міжкультурному просторі : матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (22–23 жовт. 2010 р). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 170–171.
166. Schumjatska O. Verbale Ausdrucksmittel der Entschuldigung im Deutschen / Olexandra Schumjatska // Перспективи німецької мови та германістики в Україні : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (16–17 жовтня 2009 р). – Чернівці: "Книги XXI", 2009. – S. 115–117.
167. Schumjatska O. Zur pragmatischen Struktur des Sprechaktes der Entschuldigung / Schumjatska O. // Теорія та практика викладання німецької мови як іноземної: перспективи розвитку : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів і VIII Укр.-

- баварського конгресу германістів (Тернопіль, 24–25 жовтня 2008 року) / За ред. Б. І. Гінки, І. Я. Яцюка. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – С. 142–143.
168. Schwarz-Friesel M. Sprache und Emotion / M. Schwarz-Friesel. – Tübingen ; Basel : Francke, 2007. – 401 S.
169. Searle J. R. Ausdruck und Bedeutung / J. R. Searle. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1982. – 211 S.
170. Searle J. R. Foundations of Illocutionary Logic / J. R. Searle, D. Vanderveken. – Cambridge etc., 1985. – 227 p.
171. Searle J. R. Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay / J. R. Searle. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1973. – 305 S.
172. Shumiatska O. Ausdrucksmittel der expliziten und impliziten Entschuldigung im Deutschen / Shumiatska, Oleksandra // Германістика в Україні : наук. журнал. – К. : Германістика в Україні, 2014. – Вип. 9. – С. 89–93.
173. Shumiatska O. Entschuldigung als expressiver Sprechakt / Shumiatska O. M. // Тези звітної наук. конф. проф.-викл. складу ф-ту іноз. мов Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка за 2011 рік (30–31 січня 2012 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – С. 100–101.
174. Shumiatska O. Entschuldigung als Sprechakt im Deutschen / Shumiatska Oleksandra // Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур : матеріали XXI Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (31 жовтня – 1 листопада 2014 р.). – Львів : ПАІС, 2014. – С. 56–57.
175. Shumiatska O. Entschuldigung als Sprechgattung / Shumiatska Oleksandra // Україна та німецькомовні країни в діалозі літератур, мов та культур : матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (27–28 вересня 2013 р.). – Львів : ПАІС, 2013. – С. 225–227.
176. Shumiatska O. Pragmatische Struktur des Sprechaktes der Entschuldigung: sprachliche Realisierungsmittel / Oleksandra Shumiatska // Translationswissenschaftlicher Nachwuchs forscht : IATI-Beiträge II / Hrsg.

- von L.N. Zybatow, M. Ustaszewski. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2012. – S. 89–95.
177. Shumiatska O. Zu den nonverbalen Ausdrucksmitteln der Entschuldigung im Deutschen / Shumiatska Oleksandra // Українська германістика в діалозі культур : матеріали XXII Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації укр. германістів (6 жовт. – 8 жовт. 2015 р.). – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – С. 151–152.
178. Shumiatska O. Zu den Realisierungsmitteln der expliziten und impliziten Entschuldigung im Deutschen / Shumiatska Oleksandra // Тези звітної наук. конф. проф.-викл. складу ф-ту іноз. мов Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка за 2013 рік (5–6 лютого 2014 р.). – Львів : Львів. ун-т ім. Івана Франка, 2014. – С. 84.
179. Shumiatska O. Zum pragmatischen Status der Entschuldigung: Sprechakt vs. Sprechgattung / Oleksandra Shumiatska // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik : матеріали Укр.-Нім. наук. конф. / L. Iagupova, V. Kaliuščenko, H. Roll (Hg.). – Донецьк : ДонНУ, 2012. – С. 173–175.
180. Sifianou M. Politeness Phenomena in England and Greece. A Cross-Cultural Perspektive / M. Sifianou. – Oxford : Clarendon Press, 1992. – 272 p.
181. Tannen D. Apologies: What It Means to Say 'Sorry' [Електронний ресурс] / D. Tannen // The Washington Post. – 1998. – Режим доступу : <http://static1.squarespace.com/static/5523ffe4e4b012b2c4ebd8fc/t/5617e000e4b0861e536aa08b/1444405248549/apologies+what+it+means+to+say+sorry.pdf>. – Дата звернення : 17.06.2012.
182. Tavuchis N. Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation / N. Tavuchis. – Stanford, CA : Stanford U. P., 1991. – 153 p.
183. Transfer and proficiency in interlanguage apologizing / N. Maeshiba, N. Yoshinaga, G. Kasper, S. Ross // Speech acts across cultures / Gass S., Neu J. (eds.):. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1996. – P. 155–187.

184. Trosborg A. Apology Strategies in Natives/non-natives / A. Trosborg // Journal of Pragmatics. – 1987. – № 11. – P. 147–167.
185. Tsui A. English Conversation / Amy B. M. Tsui. – Oxford ; New York etc. : Oxford University Press, 1955. – 298 p.
186. Vollmer H. The language of Apologies in German / H. Vollmer, E. Olshtain // Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies / S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper (Hg.). – Norwood ; New Jersey : Ablex, 1989. – P. 197–218.
187. Wardhaugh R. How Conversation works / R. Wardhaugh. – Oxford : Blackwell, 1985. – 230 p.
188. Weisgerber L. Grundzüge der Inhaltbezogenen Grammatik / L. Weisgerber. – Düsseldorf : Schwann, 1962. – 431 S.
189. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin : Mouton, 1991. – 502 p.
190. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary / A. Wierzbicka. – London etc. : Academic Press, 1987. – 397 p.
191. Wierzbicka A. Semantic primitives / A. Wierzbicka // Linguistische Forschungen. – Frankfurt/M. – 1972. – Bd. 22. – S. 55–90.
192. Wille L. Einführung in die Sprachwissenschaft / L. Wille, R. Maziarz. – Rzeszow : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012. – 144 S.
193. Wolfson N. Problems in the comparison of speech acts across cultures / N. Wolfson, T. Marmor, S. Jones // Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies / S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper (Hg.). – Norwood, NJ : Ablex, 1989. – P. 174–196.
194. Wunderlich D. Grundlagen der Linguistik / D. Wunderlich. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1981. – 431 S.
195. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1983. – 416 S.

196. Yakovleva E. Deutsche und russische Gespräche: ein Beitrag zur interkulturellen Pragmatik / E. Yakovleva. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2004. – 431 S.
197. Yule G. Pragmatics / G. Yule. – Oxford ; New York etc : Oxford University Press, 1996. – 138 p.

II. СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

198. Blyton E. Hanni und Nanni sind immer dagegen / E. Blyton. – München : F. Schneider, 1997. – Bd. 1. – 153 S.
199. Blyton E. Hanni und Nanni. Die lustigen Zwillinge / Enid Blyton. – München : F. Schneider, 1990. – Sammelband 6. – 318 S.
200. Böll H. Ansichten eines Clowns / H. Böll. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1992. – 247 S.
201. Böll H. Billard um halb zehn / H. Böll. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1983. – 306 S.
202. Böll H. Haus ohne Hüter / H. Böll. – Kiepenheuer Verlag : Leipzig, Weimar, 1990. – 318 S.
203. Böll H. Und sagte kein einziges Wort / H. Böll. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1992. – 170 S.
204. Conrad S. Die Tortenkönigin / S. Conrad. – Langenfeld : Universo, 2014. – 312 S.
205. Dürrenmatt Fr. Der Besuch der alten Dame. Eine tragische Komödie / Fr. Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes Verlag, 2012. – 160 S.
206. Dürrenmatt Fr. Die Ehe des Herrn Mississippi / Fr. Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes Verlag, 1985. – 219 S.
207. Dürrenmatt Fr. Die Physiker / Fr. Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes Verlag, 1985. – 93 S.
208. Eich G. Der Tiger Jussuf / G. Eich // Fünfzehn Hörspiele. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1966. – 598 S.

209. Fischer M. L. In zweiter Ehe / M. L. Fischer. – Köln : Bastei Lübbe, 1980. – 252 S.
210. Gast-Schmidt H. Ich bin nicht so wie du / H. Gast-Schmidt. – Berlin : Erika Klopp Verlag GmbH, 1978. – 172 S.
211. Gier K. Rubinrot: Liebe geht durch alle Zeiten [E-Book] / Kerstin Gier. – Würzburg : Arena, 2009. – 345 S.
212. Grueber S. Über Nacht / S. Grueber. – München : C. H. Beck, 2007. – 239 S.
213. Hammesfahr P. Die Sünderin [E-Book] / P. Hammesfahr. – Reinbek : Rowohlt, 2003. – 478 S.
214. Heldt D. Tante Inge haut ab [E-Book] / D. Heldt. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2008. – 667 S.
215. Jöhnk A. Diesmal werde ich es schaffen / A. Jöhnk. – Bergisch Gladbach : Bastei Lübbe, 2001. – 287 S.
216. Kehlmann D. Der fernste Ort / D. Kehlmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2001. – 148 S.
217. Kehlmann D. Ich und Kaminski / D. Kehlmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2003. – 174 S.
218. Kipphardt H. Theaterstücke. Eine Auswahl / H. Kipphardt. – Berlin ; Weimar : Aufbau-Verlag, 1982. – 544 S.
219. Konsalik H. G. Auch das Paradies wirft Schatten / H. G. Konsalik. – München : Goldmann Verlag, 2001. – 96 S.
220. Konsalik H. G. Das Bernsteinzimmer / H. G. Konsalik. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 1988. – 514 S.
221. Konsalik H. G. Das einsame Herz / H. G. Konsalik. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 1995. – 149 S.
222. Konsalik H. G. Der verhängnisvolle Urlaub / H.G. Konsalik. – München : Autor und AVA GmbH, 1982. – 176 S.
223. Konsalik H.G. Die dunkle Seite des Ruhms / H. G. Konsalik. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 1980. – 190 S.

224. Konsalik H. G. Die Erbin / H. G. Konsalik. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 1979. – 221 S.
225. Konsalik H. G. Sommerliebe / H. G. Konsalik. – München : GKV, 1981. – 270 S.
226. Kurbjuweit D. Kriegsbraut / D. Kurbjuweit. – Berlin : Rowohlt, 2011. – 333 S.
227. Lenz S. Die Enttäuschung / S. Lenz // Werkausgabe in Einzelbänden / S: Lenz. – Bd. 18: Hörspiele. – Hamburg : Hoffmann und Campe Verlag, 1998. – S. 63–112.
228. Link Ch. Die Rosenzüchterin / Ch. Link. – München : Goldmann Verlag, 2002. – 608 S.
229. Mai M. Die geheimnisvolle Tür [E-Book] / M. Mai. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2012. – 147 S.
230. Neuhaus N. Unter Haien [E-Book] / N. Neuhaus. – Münster ; Berlin : Prospero Verlag, 2009. – 1011 S.
231. Nossack H. E. Der Fall d'Arthez / H. E. Nossack. – Berlin : Suhrkamp, 1968. – 324 S.
232. Pressler M. Bitterschokolade / M. Pressler. – Berlin ; München : Langenscheidt KG, 1992. – 74 S.
233. Remarque E. M. Arc de Triomphe : Roman / E. M. Remarque. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1988. – 730 S.
234. Remarque E. M. Der schwarze Obelisk / E. M. Remarque. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989. – 500 S.
235. Remarque E. M. Die Nacht von Lissabon [E-Book] / E. M. Remarque. – Deutscher Bücherbund, 1966. – 299 S.
236. Remarque E. M. Drei Kameraden / E. M. Remarque. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2000. – 398 S.
237. Schlink B. Das Wochenende [E-Book] / B. Schlink. – Zürich : Diogenes Verlag, 2008. – 225 S.

238. Schlink B. Der Vorleser / B. Schlink. – Zürich : Diogenes Verlag, 1995. – 207 S.
239. Schulze I. Adam und Evelyn / I. Schulze. – Berlin: Berlin Verlag, 2008. – 314 S.
240. Telford S. Die blutige Göttin – Kelter-Kriminalroman [E-Book] / S. Telford. – Hamburg-Wandsbek : Martin Kelter Verlag, 1957. – Bd. 96. – 64 S.
241. Timm U. Freitisch [E-Book] / U. Timm. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2011. – 136 S.
242. Timm U. Johannisnacht / U. Timm. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. – 247 S.
243. Walser M. Muttersohn [E-Book] / M. Walser. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 2011. – 504 S.
244. Weiß P. Der Vater (nach A. Strindberg) / P. Weiß. – Berlin : Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, 1979. – 246 S.
245. Weiß P. Stücke / P. Weiß. – Berlin : Henschelverlag, 1979. – 694 S.
246. Wolf Chr. Der geteilte Himmel / Christa Wolf. – Halle (Saale) : Mitteldeutscher Verlag, 1971. – 270 S.

Сценарії до художніх кінофільмів

247. Dörrie D., Basedow R., Stadler R. Bin ich schön: Drehbuch für einen Spielfilm [Електронний ресурс]. – München : Constantin Film Produktion GmbH, 1997. – 170 S. – Режим доступу : http://www.wegert-buecher.de/Drehbuch/D_Bin_ich_Schoen.pdf. – Дата звернення : 14.10.2013.
248. Egger J., Wortmann S. Kleine Haie [Електронний ресурс]. – 1991. – 77 S. – Режим доступу : http://www.wegert-buecher.de/Drehbuch/D_Haie.pdf. – Дата звернення : 14.10.2013.
249. Heisenberg B., Prinz M. Der Räuber [Електронний ресурс]. – NGF, 2008. – 70 S. – Режим доступу : <http://www.stichwordrehbuch.de/sites/>

- stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/ascript-the-robber-ba-2forshooting1stslot.pdf. – Дата звернення : 14.10.2013.
250. Jojo sucht das Glück [Електронний ресурс]. – 104 S. – Режим доступу : <http://www.dw.com/de/deutsch-lernen/jojo-staffel-1/s-31564>. – Дата звернення : 12.09.2014.
251. Kirchner Th. Die Stunde der Nutria [Електронний ресурс]. – 2008. – 170 S. – Режим доступу : <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/die-stunde-der-nutria.pdf>. – Дата звернення : 14.10.2013.
252. Mass G., Tölle Chr. Zwei Leben [Електронний ресурс]. – 2012. – 116 S. – Режим доступу : <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/zweileben.pdf>. – Дата звернення : 14.10.2013.
253. Mohr D., Richter P. Gestern war kein Tag: Drehbuch für einen BR-Tatort [Електронний ресурс]. – Berlin, 2010. – 157 S. – Режим доступу : <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/gestern-war-kein-tag-tatort.pdf>. – Дата звернення : 14.10.2013.
254. Sahling B., Tuckermann A. Das verschluckte Lachen [Електронний ресурс]. – 2011. – 117 S. – Режим доступу : <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/vla-fassung7-4-2-2.pdf>. – Дата звернення : 14.10.2013.
255. Schön D. Eine Klasse für sich: ein Klara-Blum-Tatort [Електронний ресурс]. – Ravensburg, 2007. – 153 S. – Режим доступу : <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/eine-klasse-fuer-sich-fassung-iv.pdf>. – Дата звернення : 14.10.2013.
256. Zahn E., Zahn V. A. Ihr könnt euch niemals sicher sein [Електронний ресурс]. – Köln : Cologne Film, 2008. – 156 S. – Режим доступу : <http://www.zahns.com/leseproben>. – Дата звернення : 14.10.2013.
257. Zahn E., Zahn V. A. Plötzlich berühmt: Drehbuch für einen TV-Film. – Köln : Cologne Film, 2005. – 156 S. – Режим доступу : <http://www.zahns.com/leseproben>. – Дата звернення : 14.10.2013.

Відеоматеріали художніх кінофільмів

258. Eine unbeliebte Frau [Кінофільм] / реж. Thomas Roth, 2013. – 90 Min. – Режим доступу : <http://www.ex.ua/80806449>. – Дата звернення : 17.05.2014.
259. Männerherzen [Кінофільм] / реж. Simon Verhoeven, 2009. – 107 Min. – Режим доступу : <http://www.ex.ua/search?s=M%C3%A4nnerherzen>. – Дата звернення : 14.10.2013.
260. Nordwand [Кінофільм] / реж. Philipp Stölzl, 2008. – 121 Min. – Режим доступу : <http://www.ex.ua/search?s=Nordwand>. – Дата звернення : 14.10.2013.

III. СПИСОК ДЕРЕЛ З ІНТЕРНЕТУ

261. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/formula>. – Дата звернення : 07.05.2014.
262. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/stereotyp>. – Дата звернення : 07.05.2014.
263. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Filol/2011_9_2/39.pdf. – Дата звернення : 24.02.2014.
264. Словопедія : українські тлумачні словники [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopectia.org.ua/37/53402/251456.html>. – Дата звернення : 19.04.2015.
265. Формули соціального етикету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/monograf/26/15.pdf>. – Дата звернення : 28.03.2013.
266. EntschuldigungSchule [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.entschuldigung-schule.de>. – Дата звернення : 27.01.2014.

267. Rechtschreibwörterbuch DUDEN [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.duden.de/rechtschreibung/ent__befreien_von. – Дата звернення : 03.03.2012.
268. Rechtschreibwörterbuch DUDEN [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.duden.de/rechtschreibung/entschuldigen>. – Дата звернення : 03.03.2013.
269. Rechtschreibwörterbuch DUDEN [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.duden.de/rechtschreibung/Entschuldigung>. – Дата звернення : 03.03.2012.
270. Rechtschreibwörterbuch DUDEN [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.duden.de/rechtschreibung/Nachsicht>. – Дата звернення : 03.03.2013.
271. Rechtschreibwörterbuch DUDEN [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.duden.de/rechtschreibung/verzeihen>. – Дата звернення : 03.03.2013.
272. Rechtschreibwörterbuch DUDEN [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.duden.de/rechtschreibung/Weib>. – Дата звернення : 03.03.2013.
273. Recklinghäuser Zeitung [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.recklinghaeuser-zeitung.de/lokales/oer-erkenschwick/Deutsche-Bahn-entschuldigt-sich;art1006,715891>. – Дата звернення : 03.09.2015.

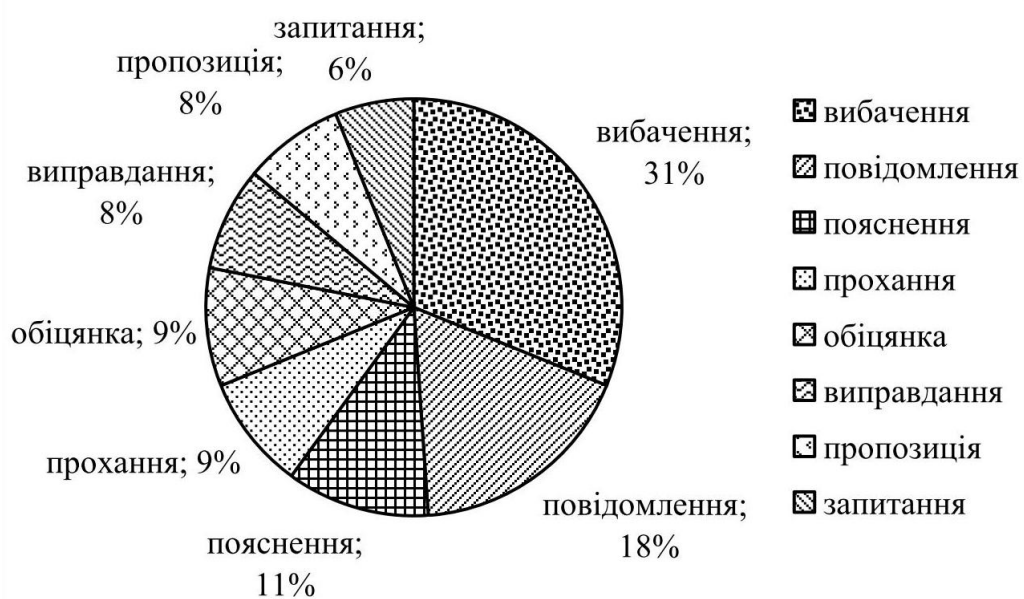
ДОДАТКИ

Додаток А

МА									
Ознаки	Виbachення	Виправдання	Співчуття	Повідомлення	Пояснення	Прохання	Вимога	Обіцянка	Пропозиція
Щирість висловлення	+		+						
Присутність адресата висловлення	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+
Негативна поведінка мовця	+	+							
Визнання мовцем власної провини	+								
Бажання мовця відновити гармонію у стосунках зі слухачем	+	+							
Позитивне ставлення до об'єкта висловлення	+	+							
Ситуація кооперації	+	+	+			+			+
Обґрунтування власної поведінки	+/-	+							
Надання інформації про стан речей	+	+	+	+	+				
Психологічний дискомфорт	+		+						
Жаль з приводу актуального стану речей	+		+						
Прагнення мовця змінити негативну думку слухача про нього на позитивну	+					+	+		
Зобов'язання виконати певні дії у майбутньому	+/-							+	+

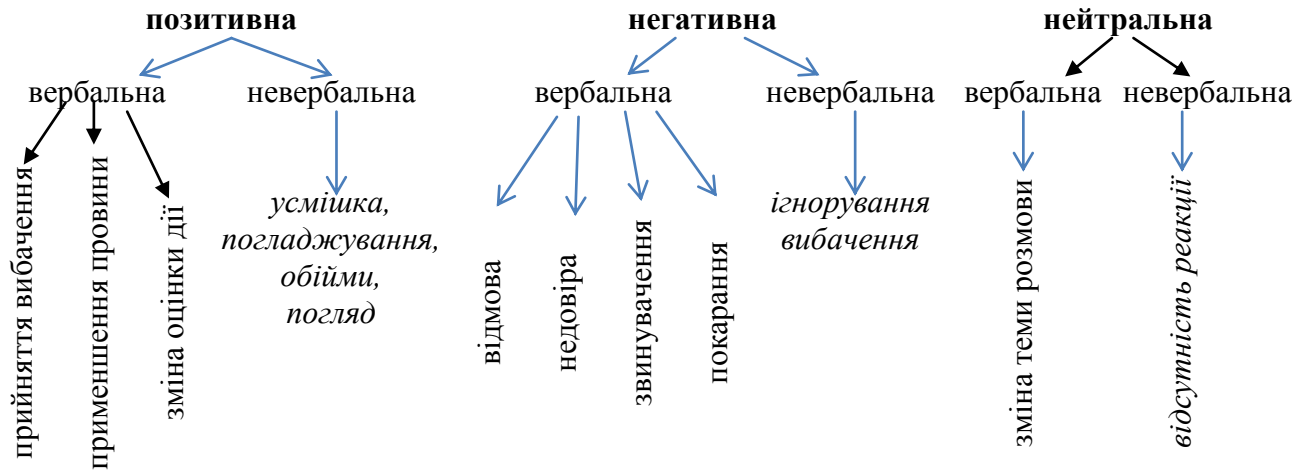
Характеристика МА виbachення та суміжних мовленнєвих актів

Додаток Б

Частотність вживання комунікативних тактик
для вираження МЖ *вибачення*

Додаток В

Реакція на вибачення

Додаток Г

Стратегія	Комунікативна передумова	Лінійне розгортання вибачення	Реакція адресата
аргументативна	—	повідомлення, вибачення, пояснення	позитивна (применшення провини)
	—	вибачення, повідомлення	нейтральна (зміна теми) позитивна (применшення провини) позитивна (прийняття вибачення)
	—	вибачення, виправдання	нейтральна (зміна теми)
	звинування	пояснення, вибачення	позитивна (прийняття вибачення, невербальна)
	зауваження	вибачення, пояснення, виправдання	позитивна (прийняття вибачення)
	—	пояснення, повідомлення	позитивна (прийняття вибачення) негативна (відмова, звинування, недовіра, покарання)
спонукальна	докір	прохання, повідомлення, запитання	нейтральна (зміна теми), позитивна (применшення провини)
	пропозиція	запитання, прохання, вибачення	нейтральна (зміна теми), негативна (ігнорування)
	—	запитання, повідомлення	позитивна (применшення провини)
зобов'язальна	— погроза	вибачення, обіцянка	позитивна (прийняття вибачення, зміна оцінки дії) негативна (відмова)
	—	вибачення, пропозиція	позитивна (применшення провини, прийняття вибачення, зміна оцінки дії)
етикетна	—	вибачення, запитання/прохання	позитивна (прийняття вибачення), нейтральна (зміна теми), негативна (ігнорування)
	—	повідомлення, вибачення	позитивна (применшення провини)
	пропозиція	вибачення, пояснення	позитивна (прийняття вибачення), негативна (недовіра)

Лінгвопрагматична модель МЖ вибачення

Додаток Д
Анкета опитування

Angaben über die befragte Person:

Geschlecht: w _____ m _____

Bildung / Beruf: _____

Muttersprache _____

Alter: _____

Stadt: _____

1. *In welcher der angegebenen Situationen würden Sie Ihren Gesprächspartner um Entschuldigung bitten?*

- a) Wenn Ihr Verhalten nicht den Verhaltensnormen in der bestimmten Gesellschaft entsprach;
- b) Wenn Sie sein Gespräch unterbrechen müssten, um etwas zu fragen;
- c) Wenn Sie ihn unabsichtlich beleidigt haben;
- d) Wenn Sie ihm unabsichtlich körperlichen oder materiellen Schaden angerichtet haben;
- e) Wenn Sie ihn absichtlich beleidigt haben;
- f) Wenn Sie ihm absichtlich körperlichen oder materiellen Schaden angerichtet haben;
- g) Wenn Ihr Gesprächspartner Ihr Benehmen negativ beurteilt;
- h) Wenn Sie sich vor der Strafe, Mißbilligung oder Kritik für Ihr schlechtes Benehmen fürchten;

i) _____

2. *Wen bitten Sie meistens um Entschuldigung?*

- a) Person, die Sie beleidigt haben;
- b) Verwandten, die älter als Sie sind;
- c) Ihren Sohn / Ihre Tochter
- d) Ihre Eltern
- e) Ihre Schwester
- f) Ihren Bruder
- g) Verwandten, die jünger als Sie sind;
- h) unbekannte (fremde) Personen
- i) Ihre Bekannten
- j) Ihre Kollegen mit höherem Status
- k) Ihre Kollegen mit niedrigerem Status
- l) Ihre Kollegen mit gleichem Status
- m) gleichaltrige Person
- n) Person, die älter als Sie ist;
- o) Person, die jünger als Sie ist
- p) Person, die nützlich für Sie sein kann;

q) _____

3. *Wenn Sie jemanden um Entschuldigung bitten, ...*

- a) sagen Sie, dass es Ihnen leidtut, weil Sie etwas Schlechtes gemacht haben;
- b) zeigen Sie Ihrem Gesprächspartner, dass Sie höflich sind;
- c) behalten / verbessern Sie gute Beziehung zu Ihrem Gesprächspartner;
- d) zeigen Sie Ihrem Gesprächspartner, dass Sie die Verantwortung für schlechte Folgen Ihres Verhaltens übernehmen;
- e) veranlassen Sie Ihren Gesprächspartner zu bestimmten Handlungen;
- f) möchten Sie Kritik / Strafe vermeiden;

g) _____

4. *Sie bitten um Entschuldigung meistens wegen...*

- a) Ihrer eigenen Interessen und der Interessen der Person, die Sie beleidigt haben;
- b) der Regeln des höflichen Benehmens in der bestimmten Gesellschaft;
- c) des gegenseitigen Verständnisses;

d) _____

5. *Wie verhalten Sie sich zum Empfänger der Entschuldigung?*

- a) positiv

- b) negativ
- c) neutral
- d) _____

6. Welche Reaktion erhoffen Sie von Ihrem Gesprächspartner als Antwort auf Ihre Entschuldigungsäußerung zu bekommen?

- a) hoffentlich nimmt er meine Entschuldigung an;
- b) ich erhoffe keine Reaktion;
- c) er soll meine Entschuldigung annehmen;
- d) ich fürchte, dass er mich nicht entschuldigt;
- e) seine Reaktion ist für mich nicht so wichtig;
- f) _____

7. Wenn Sie um Entschuldigung bitten, ...

- a) beginnen Sie das Gespräch;
- b) reagieren Sie auf die Worte Ihres Gesprächspartners;
- c) reagieren Sie auf die Worte einer dritten Person;
- d) _____

8. Wie bitten Sie um Entschuldigung?

- a) ehrlich;
- b) deutlich/eindeutig;
- c) höflich;
- d) ernst;
- e) bittend;
- f) _____

9. Wo bittet man Ihrer Meinung nach um Entschuldigung?

- a) im Familienkreis;
- b) im Verwandtenkreis;
- c) im Freundeskreis;
- d) am Arbeitsplatz;
- e) in der Bildungsanstalt;
- f) im Verkehr;
- g) im Geschäft;
- h) im Hotel;
- i) überall möglich
- j) _____

10. Olaf ist beim Parken seines Autos mit einem anderen Auto zusammengestoßen. Was sagen die beiden Fahrer einander?

Olaf:

Fahrer des beschädigten Autos:

Olaf:

Fahrer des beschädigten Autos:

11. Sarah hat bei ihrer Freundin Luise ein Kleid für die Party geliehen. Sarah hat aber das Kleid zerrissen. Was sagen die Freundinnen einander?

Sara:

Luise:

Sara:

Luise:

12. Sie haben Ihrem Freund (Ihrem Bekannten) versprochen, ein Buch zu leihen und es vergessen. Was sagen Sie Ihrem Freund (Ihrem Bekannten)?

Додаток Е

Поєднання вербальних і невербальних засобів
спілкування для реалізації вибачення